

Ex injuria jus non oritur

Periaatteet ja käytäntö Viron tasavallan palauttamisessa

Veikko Johannes Jarmala

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Poliittinen historia

Pro gradu -tutkielma

toukokuu 2017

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos	
Tekijä □– Författare – Author Veikko Jarmala			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Ex injuria jus non oritur – Periaatteet ja käytäntö Viron tasavallan palauttamisessa			
Oppiaine – Läroämne – Subject Poliittinen historia			
Työn laji – Arbetets art – Level pro gradu-tutkielma		Aika – Datum – Month and year toukokuu 2017	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 136
<p>Tiivistelmä – Referat – Abstract</p> <p>Oikeudellinen jatkuvuus (vir. õiguslik järjepidevus) on Viron tasavallan valtioidentiteetin perusta. Vuodesta 1944 lähtien pakolaisyhteisö oli haaveillut Viron vapauttamisesta ja tasavallan palauttamisesta. Se piti yllä pakolaistoiminnassaan oikeudellista jatkuvuutta, vaikkakin sen määrittelyprosessi ei ollut lainkaan sovinnollista pakolaisuuden alkuvuosina. Ulko-Viro ja koti-Viro olivat etäällä toisistaan aina 1980-luvun loppuun asti, jolloin Neuvostoliiton uudistuspolitiikka avasi mahdollisuuden yhteydenpitoon. Perestroika nosti ensin vaatimukset Eestin SNT:n suuremmasta itsehallinnosta, jota alkoi ajaa perestroikan tueksi perustettu Viron kansanrintama johtajanaan Edgar Savisaar. IME-ohjelman (Isemajandav Eesti) tuli pelastaa neuvosto-Eesti, mutta kansanrintaman vastustajaksi perustettu Interliike alkoi taistella kaikkia uudistussuunnitelmia vastaan. Vuoden 1989 alussa tasavallan palauttamista tavoitelleet restitutionistit keksivät idean rekisteröidä kaikki jäljellä olevat Viron tasavallan kansalaiset. Ennen miehitystä voimassa olleen vuoden 1938 perustuslain mukaan valta Virossa kuului Viron kansalle eli kansalaisille. Se oli ainoa legitimitietin lähde, joka Viron tasavallasta oli jäljellä. Tuli siis rekisteröidä Viron kansalaiset ja palauttaa tasavalta sen kansalaisten kautta. Näin syntyi kansalaiskomitealiike, joka syksystä 1989 alkaen käänsi Eestin SNT:n itsehallintosuunnitelmat kohti itsenäisyyttä ja hyvin pian kohti tasavallan palauttamista. Kyse oli maailmanhistoriassa ainutlaatuisesta tapahtumasta, että de facto hävitetyn valtion kansalaiset palauttivat oman kansalaisyhteisönsä ja valitsivat oman edustuslaitoksensa. Maaliskuun 30. päivänä Eestin SNT:n korkein neuvosto ja kansalaisten edustuslaitos Viron kongressi päättivät tehdä yhteistyötä ja maahan julistettiin siirtymäaika, jonka tuli päättyä Viron tasavallan perustuslaillisen tilan palauttamiseen.</p> <p>Vuonna 1991 Neuvostoliitto yritti väkisin pitää Baltian maat osana itseään, vaikka käytännössä ne olivat jo itsenäisiä. Tasavallan palauttajat korostivat, että neuvostomiehityksen jättämää perintöä ei saa legitimoida. Samaan aikaan Neuvostoliiton paineen alla käytiin kamppailua palauttajien ja kansanrintaman sekä muiden enemmän tai vähemmän Eestin SNT:n itsenäisyyttä ajaneiden välillä. Lopulta elokuun vallankaappausyritys 1991 pakotti osapuolet sopuun ja julistamaan Viron tasavallan itsenäisyyden palautetuksi. Siirtymäkausi kuitenkin jatkui aina syksyyn 1992, joten palautetun itsenäisyyden ensimmäinen vuosi maata johdettiin neuvostoaikana valitun parlamentin kautta. Tasavallan palauttamisen varmisti vuoden 1938 kansalaisuuslain palauttaminen voimaan. Viron tasavallan kansalaisuus palautettiin henkilöille, jotka olivat olleet Viron kansalaisia 16.6.1940, ja heidän jälkeläisilleen. Kesäkuussa 1992 aikana kansalaiset hyväksyivät kansanäänestyksessä 90 %:n osuudella maan uuden perustuslain ja syksyllä palautettiin vaaleissa kaikki perustuslailliset institutiot.</p> <p>Viron ulkopuolella sen kansalaisuuslegalismia ei ole aina kunnolla ymmärretty, kuten ei myöskään sitä, kuinka radikaaleja muutoksia neuvostoaika Viron väestöön jätti. Tästä huolimatta maa on kyennyt oikeudelliseen jatkuvuuteen nojaten toteuttamaan maaansa omaisuusreformin ja myöntämään kansalaisuuksia vierasmaalaisille lähes Ison-Britannian tahtiin. Virolaisessa nationalismissa kansalaisuuslegalismiin pohjautuvan kansalaisnationalismin (<i>civic nationalism</i>) asema on merkittävä, ja se yhdistyy omalaatuisella tavalla perustuslain asettamaan veloitteeseen säilyttää viron kieli, kansa ja kulttuuri läpi aikojen. Samoin periaate "vääryydestä ei seuraa oikeutta" on ollut keskeinen periaate, joka on taannut Viron nopean kehittymisen länsimaiseksi liberaalidemokratiaksi. Historiasta kumpuava jatkuvuus yhdistyy nyky-Viron identiteettiin niin voimakkaasti, että palauttamisesta on tullut edelleen jatkuva prosessi. Viron tasavalta on ollut nyt kauemmin itsenäinen kuin se ehti olla vuosina 1918–1940, mutta silti tasavaltaa tavallaan palautetaan joka päivä. Historiaan perustuvalla periaatteella on yhteiskuntaa eteenpäin työntävä vaikutus.</p> <p>Restitutionistien pelkäämää ns. kolmatta tasavaltaa ei tullut, mutta valtiota ei voi täydellisesti palauttaa samanlaiseksi kuin kuin se ennen miehitystä oli, eikä se ole ollut tarkoituskaan. Tärkeintä on ollut oikeudellinen jatkuvuus ja periaate, ettei vääryydestä seuraa oikeutta. Virossa käydään jatkuvasti keskustelua historiasta ja jatkuvuudesta; ja ennen kaikkea siitä, mikä mahdollisesti heikentää jatkuvuutta. Tähän teemaan liittyen on tutkielman lopussa osuus, joka käsittelee Viron ensimmäisestä presidentistä Konstantin Pätsistä käytyä keskustelua.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Viro, Viron poliittinen historia, lähihistoria, virolainen nationalismi			

Sisällysluettelo

1.	Johdanto	1
2.	EW maanpaossa – restitutionismin alku	5
2.1.	Pakolaispolitiikka ja oikeudellinen jatkuvuus	6
2.2.	Pakolaishallitus ja oikeudellinen jatkuvuus	13
3.	ENSV – kansalaislegalistinen palautuspolitiikka haastaa neuvostovallan.....	15
3.1.	Viron tasavallan kansalaisten rekisteröiminen	15
3.2.	Muutos kohti tasavallan palauttamista.....	20
3.3.	Kommunisteista kansallisia.....	22
3.4.	Tasavallan palauttaminen vai ”Kolmas tasavalta”?.....	25
3.5.	Viron kongressin vaalit	30
3.6.	Eestin SNT:n XII korkein neuvosto.....	32
3.7.	Neuvostohallinnon purkaminen.....	35
3.8.	1991 – Tilanteen kärjistymisen vuosi	44
3.9.	<i>Augustiputš</i> ja elokuun 20. päivä 1991	47
4.	EV – palautettu tasavalta.....	49
4.1.	Kuka palautti tasavallan?	49
4.2.	”Elokuun 20. päivän tirkistysaukko”	59
4.3.	Toteutumattomat suunnitelmat ja diplomaattiset tunnustukset	62
4.4.	Uusi perustuslaki	69
5.	Väestömuutokset, kansalaisuus ja omaisuusreformi	73
5.1.	Väestömuutokset.....	73
5.2.	Vuoden 1938 kansalaisuuslain palauttaminen.....	75
5.3.	Kansalaisuuslait 1938 ja 1995	80
5.4.	Kansalaisuuslaki sisäpoliittisen vastakkainasettelun ytimessä vuonna 1992.....	81
5.5.	Virolainen kansalaisuuslegalismi	87
5.6.	Naturalisaatio Viron kansalaisuuden pitkänä linjana.....	93
5.7.	Etninen demokratia?	97
5.8.	Omaisuusreformi (<i>Omandireform</i>)	100
5.9.	Omaisuuden palauttaminen	101
5.10.	Tiloja ei saatukaan takaisin.....	106

6.	Jatkuvuus ja Konstantin Päts-historiakeskustelu nyky-Virossa.....	109
6.1.	Konstantin Päts	109
6.2.	Nykynäkemykset Pätsistä.....	111
6.3.	Vuosituhanen vaihteen uusi Päts-keskustelu.....	114
6.4.	Konstantin Pätsin patsas Toompealle?.....	116
6.5.	Presidentti vastustaa presidentin muistomerkkiä.....	119
6.6.	Vapsien kunnianpalautus	121
7.	Johtopäätökset	124
	Lähteet ja kirjallisuus	128
	Alkuperäislähteet.....	128
	Arkistolähteet.....	128
	Julkaistut lähteet	128
	Esitelmät.....	130
	Viralliset lehdet (ENSV/EV Teataja, Riigi Teataja).....	130
	Korkeimman neuvoston istuntopöytäkirjat (stenogrammid).....	131
	Audiovisuaaliset tallenteet	131
	Muut lähteet	131
	Kirjallisuus	131
	Sanomalehtiartikkelit	133
	Verkon tietopalvelut ja Viron valtion verkkosivut	134
	Puheet.....	135
	Uutisartikkelit	135
	Akateemiset artikkelit	136

1. Johdanto

Historia on Virossa äärimmäisen tärkeä julkisen keskustelun aihe. Voi varsin varmasti väittää, että jokaisella vähänkään sivistyneellä ja koulutetulla (*haritud ja haridusega*) virolaisella on jokin näkemys Viron lähihistoriasta, jonka vironkielinen vastine ”lähiajalugu” tarkoittaa juuri erityisesti Viron tasavallan (EW), neuvostomiehityksen (ENSV) ja palautetun tasavallan (EV) aikaa sekä niitä lukuisia väittelyitä tuottavia aiheita, joita noille ajanjaksoille sijoittuu. Historioitsijoiden välisiä kiistoja seurataan mediassa, historioitsijat näpäyttävät ”kotitutkijoita” ja ylipäätään historia väittelynaiheena on varsin keskeisessä osassa virolaisessa yhteiskunnassa. Virossa historia on virolaisen kansanrunouden, kielentutkimuksen ja taiteen ohella ns. kansallistiede (*rahvusteadus*). Kansallistieteillä katsotaan nimensä mukaisesti olevan oleellinen merkitys Viron kansallisen identiteetin säilyttämisessä ja kuvaamisessa.¹ Kansallistieteiden merkitys näkyy siinä, että viron kielen ammattilaiset eli toimittajat, runoilijat, kirjailijat ja kirjallisuustieteilijät sekä muut kulttuurivaikuttajat ovat olleet Viron palautetun itsenäisyyden aikana merkittävässä asemassa, ja monesti kansallismielisessä politiikassa. He ovat myös jatkuvasti aktiivisia julkisen keskustelun osallistujia. Samoin moni viimeisen 26 vuoden ajan virolaisista päätöksentekijöistä on koulutukseltaan historioitsija, kuten ensimmäinen perustuslaillinen pääministeri sitten vuoden 1940, Mart Laar tai kansanrintaman perustaja Edgar Savisaar. Ensimmäinen Viron tasavalta oli juristien, kun taas Eestin SNT:n aikana johdossa olivat teknikot (insinöörit) ja agronomit, jotka olivat käyneet puoluekoulut.

Historiantutkimuksen merkitys ei ole täten virolaisessa julkisessa keskustelussa yhden-
tekevä. Tämä kaikki yhdistettynä poleemiseen ja teräväsanaiseenkin virolaiseen keskustelukulttuuriin tuottaa erilaisia kiistoja, jotka voivat suomalaisesta näkökulmasta näyttäytyä oudoilta. Vuoden 2007 venäläisten ja virolaisten välinen pronssisoturikiista ja sitä seurannut venäläisnuorison mellakointi ”pronssiyönä” (*pronksiöö*) ovat jättäneet varjoon monet muut virolaiset keskustelut, joita virolaiset ovat keskenään käyneet ja käyvät koko ajan. Historia ja sen kysymykset ovat Virossa osa arkipäivän julkista keskustelua; eivät intensiivisen jatkuvasti, vaan pikemmin ajoittain aktualisoituen, milloin enemmän ja milloin vähemmän.

¹ Himma, Marju, Mis on rahvusteadused?, ERR, 4.12.2014. <<http://novaator.err.ee/255956/mis-on-rahvusteadused>>; Sutrop, Margit: Rahvusteaduste professuurid, Humanitaarteaduste valdkond, Tartu Ülikool. <<http://humanitaarteadused.ut.ee/et/rahvusteaduste-professuurid%20>>

Historian ja historiakeskustelun tärkeys kumpuaa jatkuvuudesta, tai oikeastaan sen tarpeesta. Kuten virolainen historioitsija Enn Tarvel on sanonut: ”Historian kehitykselle on yleensä tyypillistä jatkuvuuden, keston ja kontinuiteetin idea, mutta meidän lähihistoriaamme kantaa diskontinuiteetin idea. Vuosina 1940–1941 katkesi luonnollinen elämä ja siihenastinen historian kehitys lähti uusille raiteille.” Tarvel kiteyttää Viron lähihistorian paradoksin ytimen: ”Historian kehitykselle on yleisesti ominaista jatkuvuuden ja keston, kontinuiteetin idea, mutta meidän lähihistoriaamme kannattelee diskontinuiteetti”.²

Neuvostoaikana historia ja sen jaksottaminen olivat täysin alisteisia viralliselle dogmatiikalle. Pohjimmiltaan historian ajanjaksot tuli selittää marxilais-leniniläisillä kehitysvaiheilla, joihin ”mausteina” tulivat stalinismin ajasta lähtien isovenäläisen sovinistis-nationalistisen imperialismien näkemykset, jotka korostivat venäläisten merkitystä historiassa, erityisesti neuvostokansojen kehityksessä.³ Poliittinen historia oli yhtä kuin puoluehistoria, jossa historia jaksotettiin pääsihteereiden ja Neuvostoliiton kommunistisen puolueen puoluekokousten ja täysistuntojen kokoontumisten järjestysten mukaan. Vastaavasti Viron kommunistisen puolueen (EKP) päätökset toistivat Moskovassa tehtyjä.

Tallinnan yliopiston emeritusprofessori, pitkän linjan historioitsija, Rein Ruutsoo on sanonut, että ”itsenäisyyden palauttaminen antoi meille takaisin historian”.⁴ Tämä on virolaisen yhteiskunnan kollektiivinen kokemus. Tähän yhdistyy myös virolaisen historian tutkimuksen voimakas pyrkimys totuuteen, ja haluun tutkimalla selvittää historiallinen totuus, erityisesti totalitaristisen järjestelmän osana vietetyn 50 miehitysvuoden jälkeen. Näin ollen postmoderni ja relativistinen suhtautuminen eivät ole siten ainakaan tähän mennessä saaneet kovin erityistä sijaa virolaisessa historian tutkimuksessa. Esimerkiksi historian tutkija, entinen riigikogulainen Lauri Vahtre, totesi vuonna 2004 postmodernista ajattelusta, että ”se kuulostaa kovin syvälliseltä ja nuorekkaalta, mutta on itse asiassa järjetöntä”. Hän huomautti, että juuri Viron kansan historiallinen muisti pystyi ilman kirjallista julkaisua pitämään mielessä ”Neuvostoliiton Viron valtiota ja kansaa vastaan vuonna 1940 suorittamat rikokset”. ”Jos muoti vaatii kaiken kansallisen paheksumista, niin sitten varmasti jokin ’tutkimus’ väittää, ettei Viron vapaussotaa itse

² Tarvel, Enn (toim.): Eesti lähiajaloo periodiseerimisest. Teoksessa Ajaloolise töö otsingul, Umara Kirjastus, Tallinn 1999, 105.

³ Esimerkiksi ”Suuri venäläinen kansa, Neuvostoliiton loistavin kansa ja johtava voima”, Postimees 7.10.1945. Vuoden 1980 Neljäkymmenen kirje kritisoi myös venäläisten merkityksen ylikorostamista historiassa, ks. Zetterberg, Seppo: Viron historia. SKS, Jyväskylä 2007, 715. (Zetterberg)

⁴ Ruutsoo, Rein: Ajaloolane ja patriootilised müütid. Postimees, 23.7.2004.
<<http://www.postimees.ee/1424789/ajaloolane-ja-patriootilised-mueuedid>>

asiassa käytykään, jne.”⁵ Vahtren kanssa samoilla linjoilla samoihin aikoihin oli myös historioitsija Jaak Valge kirjoittaessaan: ”Vapaussota oli virolaisten kaikkein oleellisin sota. Toivottavasti poliittinen korrektaus ei koskaan johda niin pitkälle, että vaikenemme siitä kokonaan”.⁶

Poliittisesti jatkuvuudelle annetaan suuri merkitys. Esimerkiksi historioitsija, poliitikko Mart Nutt näkee, että ilman oikeudellista jatkuvuutta Viro ei olisi nyt länsimainen liberaalidemokratia:

*Tulee tunnistaa, että oikeudellisella jatkuvuudella ja tunnustamattomuuspolitiikka on ollut Virolle äärimmäisen oleellinen merkitys. Ei ainoastaan historiallinen ja moraalinen, ei ainoastaan vuotta 1940 ja sodanjälkeistä aikaa silmällä pitäen, vaan juurikin Viron itsenäisyyden palauttamisen ja kokoamisen näkökannalta. Eri maihin vertaillen voi väittää, että Viro ja muut Baltian maat ovat liittyneet EU:in ja Natoon, tulleet korkeasti kehittyneiksi talouksiksi, nopeasti kehittyvän infoteknologian, ja jatkuvasti täydentyvän sosiaalijärjestelmän omaaviksi vakaiksi valtioiksi juurikin 20. vuosisadan viimeisten vuosikymmenien oikeiden valintojen takia. Näiden joukkoon kuuluu epäilemättä oikeudellisen jatkuvuuden tie, joka on säilyttänyt meidän retrospektiivin ja avannut perspektiivin.*⁷

Tämän tutkimuksen tarkoitus on esittää tuo pitkä perspektiivi kolmen aikakauden (EW, ENSV ja EV⁸) esimerkki-ilmiön kautta: Viron pakolaishallitus, vuosien 1990–1992 kamppailu palauttamispolitiikan puolesta oleellisine päätöksineen sekä historiallinen keskustelu tämän päivän Virossa. Työ painottuu erityisesti siirtymäaikaan 1990–1992 ja sen keskeisiin palautuspoliittisiin päätöksiin eli kansalaisuuslakiin ja omaisuusreformiin. Tutkimuksen teemoja ovat historiallis-moraalinen legalismi virolaisen palauttamispolitiikan (restitutionismin) ytimessä sekä virolainen kansallismielisyys ja oikeudelliseen jatkuvuuteen pohjautuvan historiakäsityksen vakiintuminen osaksi valtion kollektiiv-

⁵ Vahtre, Lauri: Kus on ajalooline tõde. Õhtuleht, 10.8.2004. <<http://www.ohhtuleht.ee/160943/kus-on-ajalooline-tode>>

⁶ Valge, Jaak: Kuidas periodiseerida Eesti aega? *Tuna*, 1/2004, 124.

⁷ Nutt, Mart: Õiguslik järjepidevus: Eesti võti Euroopa Liitu ja NATOsse. EV Välisministeerium, 23.2.2013. <<http://www.vm.ee/et/oiguslik-jarjepidevus-estti-voti-euroopa-liitu-ja-natosse>>

⁸ EW (Eesti Wabariik) on Virossa yleisesti käytetty lyhenne Viron tasavallasta (1918–1940). Tuolloin viron kirjakeleessä käytettiin v:n sijaan w:tä. Vastaavasti nyky-Viron lyhenne on EV. ENSV on Eestin sosialistisen neuvostotasavallan (Eesti Nõukogu Sotsialistlik Vabariik) vironkielinen lyhenne. Tosin virolaisen vanhan vitsin mukaan se oli oikeasti lyhenne sanoista ”Enne oli nälk, siis viletsus” (Ensin oli nälkä, sitten kurjuus).

tiivista identiteettiä. Laajassa mielessä kyse on nationalismintutkimuksen lisäksi historiapolitiikasta, mutta ennen kaikkea Viron lähihistoriasta.

Työn piti alun perin sisältää tarkempi tarkastelu Viron sukupolvien vaikutuksesta palautuspolitiikan muotoutumiseen ja restitutionismiin kääntyminen äärimmillään tasavaltaa vastaan, kuten kävi ns. Pullapään jääkärikriisissä vuosina 1993–1994. Tutkimus lähti liikkeelle tutkimalla virolaista kansalliskonservatismia, jonka juuret perustuvat 1980-luvun lopun palautusliikkeeseen. Lisäksi Eestin SNT:n yleisliittolaiset rakenteet ja ylipäätään tuo sosialistinen neuvostotasavalta ja sen suhde sotilaalliseen neuvostomiehitykseen jäivät jonkin toisen tutkimuksen piiriin. Samoin perustuslaillista palauttamispolitiikkaa toteuttaneen Mart Laarin I hallituksen suhde yleiseen virolaiseen liberaalidemokraattiseen reformipolitiikkaan vaatisi laajemman tarkastelun kuin tämä tutkimus pystyy tarjoamaan.

Koska kyse on Viron lähihistoriasta, on lähdeaineistona käytetty paljon mediajulkaisuja, toimijoiden kokoelmateoksia ja muistelmia, tutkimusartikkeleita ja -kirjallisuutta sekä Viron korkeimman neuvoston istuntopöytäkirjoja (vir. *stenogrammid*) ja muita korkeimman neuvostoa koskevia julkaisuja, kuten valtion tiedotuslehdet *ENSV Teataja* ja *Riigi Teataja*. Erityisesti mediasta välittyy aktiivinen virolainen historiakeskustelu. Virolainen historian tutkimus on varsin perinteistä ja painottaa tarkkaa lähdetutkimusta pyrkien siten objektiivisuuteen. Näin ollen identiteetti- ja historiapolitiittinen tutkimus on Virossa vähäisempää, koska sen toteaminen tiukan lähdeorientoituneella metodilla on vaikeampaa. Toisaalta tuon suuntauksen myötä Virossa on tuotettu aktiivisesti ja paljon korkealaatuista historian tutkimusta, mikä on oleellista tulevien tutkimusten kannalta. Sen tuloksia on käytetty myös tässä tutkimuksessa. Suomesta esimerkiksi Pertti Grönlholm on tehnyt diskurssitutkimusta virolaisten poliitikkojen puheiden perusteella, mutta allekirjoittanut suhtautuu skeptisesti lähestymistapaan, jossa Suomesta käsin tarkastellaan virolaista ”diskurssia” ja tehdään siitä päätelmiä. Diskurssit ovat kulttuurisidonnaisia ja virolainen keskustelu- ja kielenkäyttökulttuuri eroaa suomalaisesta varsin paljonkin.

Lähdeaineiston kieli on käytännössä kokonaan vironkielistä, ja kaikki käännökset ovat allekirjoittaneen omia. Koska tutkimuskirjallisuutta oikeudellisen jatkuvuuden merkityksestä virolaisessa historiankäsitelyssä ja kansallisessa identiteetissä on vielä varsin vähän, on lähdeaineisto hajanaista ja eri puolilta karttuvaa. Onneksi historiallisen mate-

riaalin digitointi on edennyt pitkälle Virossa, joten arkistoaineistoakin on ollut mahdollista tarkastella etäältä verkon kautta.

Viron kielen osalta allekirjoittanut suosii virolaisnimien mukauttamista suomen kieleen sitaattiperiaatteen sijaan. Näin ollen tutkimuksessa virolaiset nimet on mukautettu suomen kieleen, jos niillä on yhteinen kantasana eli esimerkiksi Tomingas-Tominkaan, Postimees-Postimehen, Ilmjärv-Ilmjärven, Savisaar-Savisaaren ja Kaljurand-Kaljurannan.⁹

Tutkimuksessa käytetään virolaisia käsitteitä, kun niille ei ole vakiintuneita suomalaisia vastineita tai selviä käännöksiä, joten esimerkiksi maan parlamenttia nimitetään yksinkertaisesti *riigikoguksi*. Lisäksi vuosien 1940–1941 ja 1944–1990 hallinnosta on käytetty nimitystä Eestin SNT korostamaan katkosta Viron tasavallan ja sen palauttamisen välillä. Samoin kommunistinen puolue on Eestimaan kommunistinen puolue, EKP, kuten se viroksikin on.

2. EW maanpaossa – restitutionismin alku

Periaatteessa itsenäisyysliikkeen linja- ja toimintasuuntauksen päättivät restitutionistit eli ne, jotka halusivat Viron palauttavan itsenäisyytensä oikeudellisen jatkuvuuden perusteella (*Eesti Vabariigi taastamine õiguslikku järjepidevuse alusel*). Periaatteena tätä ei Viron tasavallan päätöksenteossa ole kyseenalaistettu, mutta käytäntö on joskus tarjonnut mahdollisuuksia aatteellisille erimielisyyksille palauttamisen toteuttamisen suhteen. Toteutunut tasavallan palauttaminen on käytännössä ollut poliittisten realiteettien ja periaatteellisen restitutionismin muodostama eräänlainen hybridi.

Restitutionismin ydin on Viron tasavallan vuoden 1938 perustuslain 1. pykälä, jonka mukaan Viron itsenäisen ja riippumattoman tasavallan korkeimman valtiovallan omaa Viron kansa. Tätä tukevat tuon perustuslain johdanto (*preambul*), jonka mukaan Viron valtio on perustettu Viron kansan hävittämättömän kansallisen itsemääräämisoikeuden perusteella. Kaikki muut perustuslain määräämät organit ja laillisuuden lähteet neuvostomiehitys olikin hävittänyt. Näin ollen Viron valtio-oikeudelliset muutokset saivat tapahtua ainoastaan kansanäänestyksen perusteella ja kansan ilmaiseman tahdon kautta. Koska Viron kansa eli tasavallan kansalaiset olivat ja ovat legitimizeetin ainoa lähde, oli

⁹ Virolaiset nimet suomen kielessä, Suomen kielen lautakunnan suositus 2004, Kotus.

<https://www.kotus.fi/ohjeet/suomen_kielen_lautakunnan_suosituksia/suositukses/virolaiset_nimet_suomen_kielessa>

Viron tasavallan palauttaminen mahdollista niin kauan kuin sen kansalaiset olivat olemassa.

Pakolaisvirolaisten Ulko-Virossa (*Välis-Eesti*) historiallinen muisti tavallaan pysähtyi II maailmansodan peräkkäisiin miehityskokemuksiin. Ensimmäinen pakolaissukupolvi jäi varsin tiukasti neuvostomiehitystä edeltäneisiin vuosiin ja tehtyjen päätösten kertaamiseen. He myös kirjoittivat paljon aiheesta. Nuoremmat polvet olivat vanhempiensa ja omien lapsuusmuistojensa varassa ja keskittyivät pitämään yllä uusissa kotimaissaan tietoa isiensä maan miehityksestä. Heidänkin käsityksensä Viron historiasta kuitenkin pysähtyi vuoteen 1940. Koti-Virossa (*Kodu-Eesti*) taas jouduttiin sopeutumaan monien repressioiden ja sovjetisoinnin jälkeen uuteen järjestykseen, jossa piti virallisesti omaksua uuden ja vieraan neuvostovallan pakottama historiankäsitys tarkan kontrollin alla. Ulko – ja Koti-Viro olivat yhteydessä 1980-luvun loppuun asti niin paljon kuin KGB ja muut NL:n turvallisuusorganit sen sallivat ja katsoivat siitä hyötyvänsä, mutta varsinaisesti nämä kaksi virolaista maailmaa pääsivät kosketuksiin ensi kerran laulavan vallankumouksen vuosina. Kotivirolaiset (*kodueestlased*) saivat osallistua ensi kerran virolaisten yleismaailmallisille ESTO-päiville joulukuussa 1988.¹⁰ Näillä kahdella ”Virolla” on ollut omat käsityksensä jatkuvuudesta ja historiasta. Sittenkin tuosta lähtien näiden kahden maailman kokemusmaailmaa on pyritty sovittamaan yhteen, ja molempien vaikutteita on nähtävissä, vaikka koti-Virossa on luonnollisesti vahvempana kokemus neuvosto-Eestin ajasta. Nämä erilaiset taustat näkyvät myös jatkuvuuteen ja historiantulkintaan liittyvissä kiistakysymyksissä. Erityisesti palauttamisen jälkeisinä ensimmäisinä vuosina erilaisista yhteiskunnallisista taustoista kumpuavat riidat näkyivät myös valtiotuhonhallinnossa. Läntisissä demokratioissa ja hyvinvointivaltioissa kasvaneilla ulkovirolaisilla oli sopeutumis- ja ymmärtämisvaikeuksia neuvostoyhteiskunnan jättämien piirteiden suhteen.

2.1. Pakolaispolitiikka ja oikeudellinen jatkuvuus

Loppukesästä alkusyksystä 1944 Virossa koettiin ilmiö nimeltä ”*Suur põgenemine*” (Suuri pako). Virosta pakeni noin 80 000 henkeä lähenevää puna-armeijaa. Ruotsiin heistä päätyi noin 32 000. Sisäpoliittisia riitoja ei haluttu tuoda mukana maanpakoon, joten puolueiden mukaista järjestäytymistä ei aluksi tapahtunut. Tukholmassa perustettiin Viron yhteistyökeskus (*Eesti Koostöö Keskus*), joka lopulta päätti perustaa vuonna

¹⁰ Suurkask, Heiki: Nelja aastaga iseseisvaks: 1988 – konflikt Tartus, Isamaalised laulud, ERSP ja Rahvainne. Delfi Forte, 13. elokuuta 2016. < <http://forte.delfi.ee/archive/nelja-aastaga-iseseisvaks-1988-konflikt-tartus-isamaalised-laulud-ersp-ja-rahvarinne?id=75293151> >

1947 Viron kansallisneuvoston (*Eesti Rahvusnõukogu*), jonka tuli toimia pakolaisparlamenttina. Edustettuina olivat Viron sosialistinen työväenpuolue, kansallinen keskusta-puolue, Yhdistynyt talonpoikaismpuolue¹¹, talonpoikaismpuolue, Liberaalidemokraattinen edustajaryhmä, tasavaltalainen yhdistys, Viron yhteistyökeskus ja Viron kansallismielinen edustajaryhmä.¹²

Oikeastaan heti, kun poliittiset ryhmät järjestäytyivät, alkoivat valtiollista jatkuvuutta ja perustuslakia koskevat riidat. Oikeisto halusi pitää kiinni ehdottomasta perustuslain tulkinnasta ja perustuslaillisesta jatkuvuudesta. Viron vuoden 1938 perustuslain mukaan Jüri Uluots oli ”pääministeri tasavallan presidentin tehtävissä” (*Peaminister Vabariigi Presidendi ülesandeis*) 21. kesäkuuta 1940 lähtien. Mahasyöpään kuolemassa ollut Uluots nimitti saksalaisten lähdettyä 18. syyskuuta 1944 ja juuri ennen pakoaan Ruotsiin virkaansa Otto Tiefin hallituksen, jonka katsotaan olleen virassaan 8 päivää, vaikka Tallinnaan neuvostojoukot saapuivat jo 22. syyskuuta.¹³ Se kuitenkin lasketaan Viron valtiollisessa jatkuvuudessa maan 28. perustuslailliseksi hallitukseksi ja Otto Tief oli vt. pääministeri, joka jäi Neuvostoliiton turvallisuuspalvelu NKVD:n käsiin lokakuussa 1944. Koska Otto Tief oli estynyt toimimaan virassaan vankeutensa takia ja Jüri Uluots kuoli 9. tammikuuta 1945 Tukholmassa, siirtyi vt. pääministerin tehtävät perustuslain § 52:n mukaisesti hallituksen vanhimmalle jäsenelle eli ulkoministeri August Reille, jonka Uluots oli nimittänyt virkaansa vain reilu viikko ennen kuolemaansa. August Rei oli Viron viimeinen Moskovan-suurlähettiläs, Viron sosialistisen työväenpuolueen johtaja ja entinen valtionpäämies-pääministeri eli *riigivanem* (1928–1929).

Tähän asti kaikki osapuolet olivat samaa mieltä, mutta johtopäätökset August Rein asemasta vanhimpana ministerinä aiheuttivat ensimmäisen jatkuvuuteen liittyvän perustuslaillisuuskiistan. Talonpoikaismpuolueen viimeisestä keskusjohdosta länteen selvisivät Uluotsan lisäksi parlamentin ylähuoneen eli *riigivolikogun* puheenjohtaja Otto Pukk (Ruotsiin), ministeri Johan Holberg (Saksaan) ja Pärnun maaherra Jüri Looväli (Englantiin). Pukkin johdolla talonpoikaismpuolue erosi heti vuonna 1947 Viron yhteistyökes-

¹¹ Entiset asutustilalliset käyttivät vuoden 1932 puolueliitoksen nimeä, ks. Zetterberg, 528.

¹² 1945, 1945-1949, Okupatsiooniaastad 1940-1941. Meie parlament ja aeg, Eesti Rahvusraamatukogu 2008. <<https://www.nlib.ee/html/expo/p90/p2/4549.html>> (Meie parlament ja aeg); Eesti Rahvusnõukogu orgaanid ja koosseis, ERN koosseisude, koalitsiooni kuuluvate poliitiliste parteide/rühmituste jm. nimekirjad (ERA.5008.1.3), 2. struktuur ja koosseis, 1949–1953? (ERA.5008.1), Eesti Rahvusnõukogu (ERA.5008), Organisatsioonid, Eesti Rahvusrhiiv (ERA). (ERA.5008.1.3; 3)

¹³ Otto Tiefi valitsus. Varasemad valitsused, Eesti Vabariigi Valitsus, 2016.

<<https://valitsus.ee/et/valitsus/varasemad-valitsused/id/28>>; Kahdeksan päivää tulee ilmeisesti tulkinnasta, jonka mukaan valta vaihtui ”virallisesti” Eestin SNT:n hallinnon siirryttyä Vöörust Tallinnaan eli 25. syyskuuta 1944.

kuksesta ja Viron kansallisneuvostosta syyttäen August Reitä perustuslain ja ”virolaisten rintamamiesten” halveksumisesta sekä haluttomuudesta kutsua kokoon presidentin viransijaisen valitsijamieskokousta. Ylipäätään Pukkin johtama oikeisto syytti Viron kansallisneuvostoa radikaalista vasemmistolaisuudesta.¹⁴

Pukk ja muut entiset valtiojohdon edustajat pitivät kiinni siitä, että August Rein olisi tullut kutsua koolle hallituksen vanhimpana jäsenenä virkaatekevän tasavallan presidentin valitsijamieskokous (*Vabariigi Presidendi Asetäitja Valimiskogu*), kuten perustuslain § 46 velvoitti puolen vuoden aikana toimittavan mahdollisessa sotatilanteessa, joksi neuvostomiehistä voitiin laskea.¹⁵ Sen sijaan Rei ilmoitti yksinkertaisesti olevansa vt. presidenttinä toimiva pääministeri, eikä kutsunut koskaan valitsijamieskokousta koolle. Reillä oli ainakin kaksi syytä toimia näin. Ensinnäkin se olisi ollut mahdotonta, koska perustuslain edellyttämistä jäsenistä¹⁶ oli hengissä vain Otto Pukk. Toiseksi valitsijamieskokous olisi erottanut hänet.

Tammikuussa 1953 Ruotsin virolaisessa lehdistössä tuli julkisuuteen jo kahdeksan vuotta muhinut valtiosääntöoikeudellinen riita. Tukholmassa toimitettu Eesti Teataja julkaisi 10. tammikuuta 1953 aloitteen, jossa alahuoneen eli *riiginõukogun* 2. varapuhemies Alfred Maurer ja korkeimman oikeuden (*Riigikohus*) siviiliasian osastopäällikkö Timotheus Grünthal pyysivät Johan Holbergia kutsumaan koolle valitsijamieskokouksen.¹⁷

Aloitteen perusteet olivat varsin omalaatuiset. He pitivät Holbergia Otto Tiefin johtaman perustuslaillisen hallituksen sotaministerinä, vaikka tämä oli tästä tehtävästä kieltäytynyt, eikä hänen nimeänsä ollut ilmoitettu valtion virallisessa lehdessä eli Riigi Teatajassa.¹⁸ Käytännössä Pukk ja Holberg yrittivät yli kahdeksan vuotta myöhemmin taannehtivasti kumota Holbergin kieltäytymisen ministerin tehtävistä saksalais- ja neuvostomiehisten välisessä viiden päivän hallituksessa. Valitsijamieskokouksen koolle kutsuminen kuului hallituksen vanhimmalle ministerille, mutta kun vanhin eli Rei oli muuttunut pääministeriksi, oli vanhin nyt toiseksi vanhin Holberg, jonka

¹⁴ Viirsoo, Osvald (toim.): Eesti Põllumeeste poliitika. Ülevaade põllumeeste liikumisest 1917–1955. Eesti Põllumeeste Kogude Esindus paguluses. Lund 1956. 346–347.

¹⁵ Eesti Vabariigi Põhiseadus 1938. < <https://www.riigiteataja.ee/failid/1937.html> > ; Vabade Eestlaste Ülemaailmne Keskorganisatsioon Lontoosta ministeri K. Selterille Geneveen 29.1.1953. Kirjavahetus Eesti esindajaga Karl Selter’iga 10.1.1952–19.12.1953, 80. 7.7, (kirjeenvaihtokansio), Eesti Peakonsulaat New Yorgis (ERA 1608). (ERA.1608.2.193; 80)

¹⁶ pääministeri, sotaväen komentaja sekä parlamentin ylä- ja alahuoneen puhemiehet sekä korkeimman oikeuden puheenjohtaja.

¹⁷ Eesti Teataja. 10.1. 1953. 3.

¹⁸ sama.

ministeriyyttä ei ollut virallisesti ilmoitettu Viron tasavallan virallisten toimintatapojen mukaisesti Riigi Teatajassa. Lisäksi, vaikka nämä pääasiassa vanhat talonpoikaispuolueen johtohahmot korostivat olevansa ehdottoman perustuslaillisia, väitti Alfred Maurer, ettei vallitsevissa olosuhteissa voi olla tarkan perustuslaillinen, vaan sen ”konjunkttureja” pitää vain tulkita. Edellä mainitun lisäksi he tulkitsivat, että valitsijamieskokoukseen vaadittavan sotaväen päällikkön voisi korvata korkein elossa oleva virolaisupseeri. Lisäksi he vetosivat omaan oikeustieteelliseen osaamiseensa; Maurer oli ollut valtakunnansyyttäjä ja Grünthal Tarton yliopiston oikeustieteen professori.¹⁹

August Rein vastaus tuli kaksi päivää myöhemmin, kun hän nimitti Oslossa Viron ensimmäisen pakolaishallituksen pääministeriksi Johannes Sikkarin jätään itse vt. presidentiksi. Tämä hallitus lasketaan virallisesti Viron 29. hallitukseksi ja oikeudellisen jatkuvuuden vahvistaneeksi pakolaishallitukseksi.

Huolimatta tästä kokoontui 1. maaliskuuta tasavallan presidentin sijaisen valitsijamieskokous Johan Holbergin johdolla. Maurer edusti yksin koko kaksikamarista parlamenttia, koska viimeiset elossa olleet ylähuoneen *Riigivolikogun* puhemiehet Otto Pukk ja Rudolf Penno olivat kuolleet kaksi vuotta aiemmin. Osastopäällikkö Grünthal edusti koko korkeinta oikeutta. Kaikkein korkeimman sotilasarvon Saksan asevoimissa saavuttanut virolainen, *SS-Brigadeführer* eli kenraalimajuri Johannes Soodla, toimi sotaväen edustajana. He valitsivat vt. presidentiksi Alfred Maurerin ja pääministeriksi Johan Holbergin. Sotavoimien ylipäälliköksi tuli Soodla.²⁰

Maurer kuoli syyskuussa 1954 ja Grünthal toukokuussa 1955. Vielä vuonna 1958 kokoontui Johan Holbergin johdolla valitsijamieskokous, jossa parlamentin ylähuonetta edusti kansanedustaja Leonhard Vahter ja alahuonetta Johan Müller. Korkeimman oikeuden edustajan tilalla oli enää Tallinnan hovioikeuden varapuheenjohtaja Ernst Hansson. Kokous ei valinnut enää vt. presidenttiä ja hajosi. Vuotta myöhemmin Holberg yritti vielä kehittää päätöstä valitsijamieskokouksen oikeuksien siirtämisestä Viron pelastuskomitealle, johon tulisi kaikkien ulkovirolaisten tahojen edustus. Tällaista ei kuitenkaan koskaan tapahtunut. Holberg Hansson, Vahter ja Müller kuolivat kaikki aikavälillä 1978–1983. Soodla oli kuollut jo vuonna 1965.

¹⁹ Eesti Teataja. 7.3.1953, 3. (Eesti Teataja 7.3.1953)

²⁰ Eesti Teataja. 21.3.1953, 3.

Virolaispakolaisten eli ”Ulko-Virossa” (Välis-Eesti) August Rein toimimattomuus valitsijamieskokouksen kutsumisen suhteen herätti laajempaakin närää. Alun perin Maurerin ja Grünthalin aloitetta asettuivat tukemaan ulkovirolaisliitoista Vapaiden virolaisten yleismaailmallinen keskusjärjestö (VEKO), jossa talonpoikaismiespuolueen eli peltomiesten puolueaktiivit olivat vahvoilla, ja Ruotsissa olevien Riigikogun jäsenten yhdistys. Nämä tahot pitivät Rein asemaa kansainvälisen oikeuden vastaisena.²¹ Pakolaispiireissä Rein nimittämästä hallituksesta puhuttiin vain ”Osloon hallituksena”. Asemapaikkoihinsa jääneistä Viron tasavallan diplomaateista entinen ulkoministeri Karl Setter oli ilmeisesti myös ajatuksen tukena ainakin alkuvaiheessa. Toisaalta useita sotilashenkilöitä oli pyydetty osallistumaan valitsijamieskokoukseen, mutta heistä suurin osa oli suhtautunut ajatukseen kielteisesti. Soodla oli lopulta suostuvainen, mutta hänkin vastusti ”toisen hallituksen” luomista ja vt. presidentin valitsemista.²²

Itse asiassa riidassa oli olemassa vielä kolmaskin osapuoli August Rein ja tämän oikeistolaisten vastustajien lisäksi. Alkuvuoden ja kevään 1953 perustuslakikiistaa käsiteltiin ymmärrettävästi myös Viron kansallisneuvoston yleiskokouksessa 18. huhtikuuta 1953. Viron kansallisen keskustapuolueen edustajat Heldur Tõnisson, Elmar Kriisa, Joosep Tiitso ja Roman Viederfeldt asettuivat koko vuoden 1938 perustuslaille pohjautuvaa ulkovirolaistoimintaa vastaan. Kriisan²³ mukaan ”Meidän viimeisin perustuslakimme on suoraan kansan etujen vastainen ja siinä pidättäytyminen antaa ulkomaailmalle meistä varsin huonon vaikutelman. Perustavat kansalaisoikeudet on siinä tehty riippuvaiseksi presidentin asetusvallasta. Keskustapuolue ei voi pitää viimeisintä [perustuslakia] oikeana, eikä osallistua minkäänlaiseen yhteistyöhön sen pohjalta.” Lisäksi hän lisäsi, että vuoden 1938 perustuslain ollessa laiton, ovat sitä myös Otto Tiefin ja Johannes Sikkarin hallitukset. Kansallinen keskustapuolue piti lokakuun 1933 perustuslakia paljon liberaalimpana ja parempana. Virolaisen kansallisliberalismin perustajan ja Pätsin ”arkkivihollisen” Jaan Tõnissonin poika Heldur Tõnisson teki yleiskokouksessa esityksen, että kansallisneuvostoon ei voisi valita ketään pakolaishallituksen jäsentä tai sen nimittämää henkilöä. Ehdotusta tuki vain kolme ääntä eli keskustalaiset itse. Kompromissiehdotuksista huolimatta Tõnisson ilmoitti tämän jälkeen kansallisen keskustapuolueen eroavan Viron kansallisneuvostosta.²⁴

²¹ ERA.1608.2.193; 80

²² Eesti Teataja. 7.3.1953.

²³ Elmar Kriisa, TLÜAR väliseesti isikud. Tietokanta koottu 2003.
<<http://isik.tlulib.ee/index.php?id=3449>>

²⁴ Meie Kodu. 14.5.1953. 1-2.

Keväällä 1953 pidettiin kahtiajakautumista huolestuttavana ja sen katsottiin hajottavan maanpaossa olevien virolaisten vapauspyrkimyksiä ja kykyä toimia yhtenäisesti.²⁵ On kieltämättä mielenkiintoista, että entiset peltomiehet syyttivät August Reitä perustuslain halventamisesta ja koko kansallisneuvostoa radikaalista vasemmistolaisuudesta, vaikka Rei kuitenkin sosialistisesta taustastaan huolimatta tunnusti vuoden 1938 perustuslain laillisuuden. Tõnissonin kansallisen keskustapuolueen edustajat taas julistivat koko ns. Pätsin perustuslain laittomaksi, eivätkä tunnustaneet minkäänlaista valtiollista jatkuvuutta sen pohjalta.

Ensimmäisen pakolaisvuosikymmenen aikana vapaaseen maailmaan turvaan päässeet virolaiset eivät olleet siis lainkaan yhtenäinen joukko. He toivat mukanaan kotimaastaan Pätsin hallinnon ”vaikenemisen ajan” (*vaikiv ajastu*) jättämät ratkaisemattomat sisäpoliittiset kiistat, jotka tulivat esiin, kun pakolaisuudessa piti puolustaa Viron tasavallan valtiollista ja oikeudellista jatkuvuutta. Talonpoikaismpuolue ja oikeisto olivat sitoutuneet tiukasti Pätsin perintöön ja vuoden 1938 perustuslakiin, ja olisivat halunneet vielä ”Ulko-Virossakin” pitää ”valtaa” käsissään, vaikka se olisi ollut kuinka nimellistä. (Tästä vallasta puhuttiin lainausmerkeissä myös ulkovirolaisessa lehdistössä.) Kyse oli siitä kuka pääsee määrittelemään tasavallan jatkuvuuden periaatteet. August Rei ei välttämättä aatteellisista syistä ollut niin tiukasti sitoutunut perustuslain pykäliin, esimerkiksi valitsijamieskokouksen koollekutsumisen suhteen, mutta ymmärsi perustuslaista kiinnipitämisen tärkeyden jatkuvuuden kannalta. Pätsiä johdonmukaisesti jo 1930-luvulta asti vastustaneet tõnissonilaiset jatkoivat sitä vielä maanpaossakin.

On inhimillisesti ymmärrettävää, että johtavia asemia yhteiskunnassa hallussa pitäneet peltomiehet eivät ylipäätään kyenneet hyväksymään asemiensa menettämistä, maanpakoa ja miehityksen tuhoamia uria. Ennen miehityksiä virolaisen yhteiskunnan korkeimmissa tehtävissä olleet eivät kyenneet eivätkä ehtineet luoda uusia uria Ruotsissa. Heidän ajattelunsa jäi miehitykseen liittyneiden tapahtumien kertaamiseen. Kyynisesti voi todeta, että luonnollinen poistuma ratkaisi kiistan jatkuvuudesta ja lopetti sisäisen opposition. Monet johtavista peltomiehistä ja muista toimijoista kuolivat juuri eläkeiän kynnyksellä 1950-luvulla tai sitten korkeissa iässä 1970- ja 1980-lukujen taitteessa.

August Rein linja selviytyi historiassa voittajana. Lisäksi hänen perustuslain tulkintavastaan muodostui Viron pakolaishallitusten nimittämispolitiikka. Hallituksen vanhimmasta jäsenestä tuli aina uusi pääministeri tasavallan presidentin tehtävissä eli vt. presi-

²⁵ Sama.

dentti, joka puolestaan nimitti vt. pääministerin johtaman hallituksen. Tämä oli itse asiassa pragmaattisuudessaan nerokas järjestely, joka mahdollisti pakolaishallituksen olemassaolon – näin oikeudellista kieltä käyttäen – *ad aeternum*, ikuisesti. Eräänlaista historian ironiaa on se, että jättämällä noudattamatta vuoden 1938 perustuslain 46. pykälän velvoitetta Rei varmisti omalta osaltaan sekä pakolaishallitusten että vuosien 1938 ja 1992 perustuslakien välisen jatkuvuuden.²⁶ Vastustajat kun olivat juuri syyttäneet hänen toimimattomuutensa olevan jatkuvuuden, perustuslaillisuuden ja jopa kansainvälisen oikeuden vastaista. Yksi syy August Rein arvostukseen nykypäivän Virossa on hänen asemansa yhtenä jatkuvuuden ylläpitäjistä maanpaossa (*järjepidevuse kandja eksiilis*). Kunnioitus ylittää myös puoluerajat. Esimerkiksi historioitsija Jaak Juske, puoluekanaltaan sosiaalidemokraatti, on sanonut Reistä, että ”varmasti yksi hänen oleellisimmista rooleistaan on ollut toimia sotien jälkeen vuosikausia pakolaishallituksen johtajana kuolemaansa vuonna 1963 asti”.²⁷ Tärkeintä oli, kuten Viron muinaismuistosuojeluseuran johtajana tunnetuksi tullut, pitkäaikainen Isänmaa-poliitikko ja entinen ulkoministeri, Trivimi Velliste on sanonut, että ”*katkematult eksisteerinud Eesti Vabariik sai jälle vabaks*”. Lisäksi vanhat maanpakolaisuuden ajan oikeistopoliitikot Holberg, Pukk, Maurer ja Müller saivat Vellisteltä seuraavan tuomion:

*Panee miettimään: kun kansan henki on ohuen langan varassa, kun tuhansia on murhattu ja kyyditetty, esiintyy silti poliitikkoja, jotka ovat mesta-reita kylvämään riitaa ja tekevät sitä vielä varsin raa'alla sanankäytöllä. Näissä oloissa piti August Rein kaukana kotimaasta pitää yllä taistelua Viron tasavallan jatkuvuuden puolesta ja tehdä sekä Euroopassa että Pohjois-Amerikassa diplomaattista työtä itsenäisyyden palauttamiseksi vielä lähes neljännesvuosisadan ajan.*²⁸

Viron tasavallan virallisessa jatkuvuusnäkemyksessä pakolaishallituksilla onkin juuri ”vain” eksistentiaalinen merkitys. Vuosien 1990–1992 aikana Viron tasavallalla oli oikeastaan kaksi hallitusta. Viron tasavallan laillisiksi hallituksiksi tunnustetaan virallisesti kaksi siirtymähallitusta (*üleminekuvalitsused*) eli Eestin SNT:n hallituksena aloittanut Edgar Savisaaren johtama (03.04.1990–30.01.1992) ja sitä seurannut Tiit Vähi hallitus (30.01.1992–21.10.1992). Samaan aikaan vt. presidentti Tukholmassa oli Heinrich

²⁶ Mälksoo, Lauri: Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus – Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940.a-1991.a ja pärast 1991.a. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tallinn 2005. 156. (Mälksoo)

²⁷ Ajaloolane Jaak Juske jutustab August Rei olulisusest Eesti jaoks. Youtube. 16.11.2014. kohdassa 0:59-1:09. <<https://www.youtube.com/watch?v=03iOj5nfHYo>>

²⁸ Velliste, Trivimi: August Rei – Riigimees ja diplomaat. MTÜ Konstantin Pätsi Muuseumi esimehe Trivimi Velliste ettekanne A. Rei 130. sünniaastapäeva konverentsil Kabalas Türi vallas Järvamaal. 22.3.2016. Julkaistu osoitteessa <<https://www.konstantinpaetsimuuseum.ee/Velliste-22-03-2016.doc>>

Mark ja vt. pääministeri Enno Penno. Pennon hallitus lasketaan järjestyksessään Viron tasavallan 33. hallitukseksi. Savisaaren sekä Vähin hallitukset ovat järjestysnumeroltaan vastaavasti 34. ja 35. Mart Laarin johtama ensimmäinen perustuslaillinen hallitus sitten syyskuun 1944 astui virkaansa 21. lokakuuta 1992. Järjestysnumerossaan se oli tasavallan 36. hallitus. Heinrich Mark lakkautti määräyksellään pakolaishallituksen toiminnan 7. lokakuuta 1992 ja siirsi seuraavana päivänä juhlallisesti presidentin valtaoikeutensa kaksi päivää aiemmin tasavallan presidentiksi valitulle Lennart Merelle. Tämä symbolis-seremoniallinen vallanvaihto Heinrich Markin ja Lennart Meren välillä lienee pakolaishallituksen kaikkein tärkein aikaansaannos.²⁹

2.2. Pakolaishallitus ja oikeudellinen jatkuvuus

Tarton yliopiston kansainvälisen oikeuden professori Lauri Mälksoo on todennut, että kansainvälisoikeudellisesti pakolaishallituksen merkitys oli täysin symbolinen. Mikään valtio ei tunnustanut sitä, eivätkä sitä tehneet edes toimintaansa jatkaneet Viron tasavallan New Yorkin ja Lontoon diplomaattiset edustustot, jotka olivat valtiollisen jatkuvuuden yksi merkittävä kivijalka neuvostomiehityksen aikana. Siten pakolaishallituksella ei voida katsoa olleen mitään kansainvälisoikeudellista asemaa. Lisäksi valtiosääntöoikeuden näkökulmasta pakolaishallituksen perustuslaillisuus on kyseenalaista.³⁰

Mälksoo on kuitenkin huomauttaa, että ”vaikka Viron pakolaishallituksen perustuslaillinen legitiimiys on akateemisesta näkökulmasta kiisteltävä, tulee kuitenkin ottaa huomioon Viron nykyisten perustuslaillisten orgaanien näkemys, joka tukee Viron pakolaishallituksen legitiimiyttä, koska se osoittaa, miten ”asianomainen valtio itse itsensä näkee”. Nämä perustuslailliset orgaanit ovat siten *post factum* (”tapahtuneen jälkeen”) antaneet pakolaishallitukselle sen nykyisen merkityksen valtiollisessa jatkuvuudessa. Huolimatta siitä, että voidaan olettaa virolaisten lainsäätäjien ja valtiojohdon tienneen, kuinka heikoilla pohjilla pakolaishallituksen juridinen asema neuvostomiehityksen aikana oli. Mälksoon mukaan pakolaishallituksella oli yllättävän suuri merkitys ”niille perustuslaillisille päätöksille, jotka Viron kansa ja poliitikot vuosina 1990–1992 tekivät”.³¹

Oikeustieteen näkökulmasta tällaiset symboliset ja poliittiset päätökset ovat vaikeasti käsiteltäviä, mutta historiantutkimus mahdollistaa paremmin tämän teeman käsittelyn. Mihinkään yksittäiseen tapahtumaan, suoraan päätökseen tai henkilöihin tuota päätöstä

²⁹Mälksoo. 158.

³⁰Mälksoo. 158–160.

³¹sama.

pakolaishallituksen kytkemisestä Viron valtiolliseen jatkuvuuteen ei pysty osoittamaan, mutta retrospektiivisesti sen pohjan voi ajoittaa noihin em. vuosiin 1990–1992. Historian- ja yhteiskuntatutkimuksen näkökulmasta tulee kuitenkin huomauttaa, että Viron tasavallan palauttaminen ja itseymmärryksen rakentaminen varsinaisesti alkoi noiden vuosien jälkeen. Viron tasavalta palautettiin 20. elokuuta 1991, jotta sitä voitaisiin alkaa palauttaa. Tuon päivän jälkeen Viron tasavaltaa on tavallaan palautettu joka ikinen päivä, jonka Viro on saanut olla vapaana ja itsenäisenä. Filosofinen kysymys on, milloin palauttaminen on valmis. Jatkuvuus ja siihen perustuva palauttaminen ovat Viron itseymmärryksen kannalta äärettömän perustavanlaatuisia, joten mahdollisesti ei koskaan. Vuonna 2016 tasavallan palauttamisesta tuli 25 vuotta, joka kestoltaan on pidempi ajanjakso kuin Viron tasavallan olemassaolo vuosina 1918–1940. Uudenvuodenaaton puheessaan 1993 Lennart Meri sanoi: ”Valtiota ei palauteta kuin valonkatkaisijasta painamalla, jolloin hetkessä syttyy raamatullinen valkeus. Valtio syntyy kuin lapsi: tuskalla ja vaivalla. Mutta kuten lapsi, syntyy se rakkaudesta ja synnyttää omalta osaltaan rakkautta”.³²

Nyky-Viron poliittisen järjestelmän kehittymiselle tai olemassaololle pakolaishallituksella ei ole käytännön merkitystä. Itse asiassa sen vähäisiinkin toimiin, kuten sotilasarvojen ja kunniamerkkien myöntämiseen, on suhtauduttu kriittisesti. Sen sijaan sen merkitys legaalisen eksistenssin, oikeudellisen jatkuvuuden kantajana, on oleellinen nyky-Viron historiallisessa omakuvassa ja itseymmärryksessä. Jos August Rein aseman vt. presidenttinä ja pakolaishallituksen nimittäjänä kiistää, voidaan katsoa sen johtavan vastaavasti jatkuvuuden kiistämiseen tai ainakin alentavan sen kynnystä. Jos Rein toiminta olisi ollut perustuslain vastaista, kuten vanhat peltomiehet väittivät, tarkoittaisi se, että koko pakolaishallituksen instituutio ja Heinrich Markin vallan luovuttaminen Lennart Merelle olivat laittomia *ab initio*. Jos Jüri Uluotsan hallitus oli viimeinen Viron tasavallan hallitus, mikä oli sitten seuraava, jos Uluotsasta lähtevä jatkuvuus kiistetään? Pitäisikö Andrei Ždanovin sanelema Johannes Vareksen nukkehallitus tunnustaa siten tasavallan hallitukseksi perustuslainvastaisine päätöksineen? Näin ollen myös Eestin SNT:n perustaminen elokuussa 1940 olisi ollut laillinen akti ja sen hallitukset myös Viron hallituksia. Edgar Savisaaren ja Tiit Vähin siirtymäajanhallitukset eivät olisikaan olleet Viron tasavallan hallituksia, vaan Viron olisi yksinkertaisesti itsenäistänyt Eestin SNT:n korkein neuvosto. Viro olisi joko suoraan Eestin SNT:n seuraajavaltio tai uusi

³² Vabariigi Presidendi Uusaastaläkitus 31. detsembril 1993.
<<https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4237>>

kolmas tasavalta, jonka ajatusta Savisaar alun perin kannatti. Nykyinen Venäjän federaatio omaksui hiljalleen 1990-luvun alussa edeltäjävaltioon pitämänsä Neuvostoliiton kielteisen näkökannan Baltian maiden miehitykseen ja oikeudelliseen jatkuvuuteen.³³

Tulee kuitenkin huomauttaa, ettei Viron oikeudellinen jatkuvuus riipu pakolaishallituksen olemisesta tai olemattomuudesta. Viron ja muiden Baltian maiden oikeudellinen jatkuvuus perustuu yksinkertaisesti siihen, että kansainvälinen oikeus ei tunnusta aggression ja miehityksen luovan uutta oikeudellisesti hyväksyttävää tilaa. Neuvostoliiton syyskuussa 1939 esittämän ultimaatumin pohjalta solmitut tukikohtasopimukset ja sotilaallinen miehitys, joka itse asiassa alkoi jo 14. kesäkuuta 1940, olivat vihamielisiä toimia itsenäistä ja suvereenia Kansainliiton jäsenvaltiota vastaan. Baltian tasavaltojen oikeudellisen jatkuvuuden olemassaolon takasi länsimaiden ja siten myös vanhojen Kansainliiton jäsenmaiden tunnustamattomuuspolitiikka, joka ei missään vaiheessa hyväksynyt Baltian maita osana Neuvostoliittoa *de jure*. Tämän takia on syytä muistaa, että on tehtävä ero Mälksoon edellä mainitseman valtion itseymmärryksen tarkastelun ja Baltian maiden laittoman miehityksen eli kansainvälisoikeudellisen faktan välillä. Viron palautetun tasavallan identiteetti ja itseymmärrys taas pohjautuvat vahvasti tuon faktan tuottamiin kokemuksiin ja käsityksiin. Tiukimman kannan edustajilla nämä käsitykset ja tulkinnat kytkeytyvät niin tiukasti historialliseen tosiasiaan eli miehitykseen, että niiden kriittinen tarkastelu samaistetaan koko miehitysjajan ja oikeudellisen jatkuvuuden kiistämiseen.

3. ENSV – kansalaislegalistinen palautuspolitiikka haastaa neuvostovallan

3.1. Viron tasavallan kansalaisten rekisteröiminen

Vuoden 1989 alussa Viron itsenäistyminen oli jo varsin levinnyt ajatus. Kansanrintama ajoi enemmän tai vähemmän neuvostorakenteiden kautta eroamista Neuvostoliitosta (sesessio). Toinen osapuoli nojasi oikeudelliseen jatkuvuuteen.³⁴ Sen tärkeimmät edustajat olivat vuonna 1987 perustettu Viron muinaismuistosuojeluseura (Eesti Muinsuskaitse Selts, EMS), Viron kansallisen riippumattomuuden puolue (Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei, ERSP) ja Viron kristillinen liitto (Eesti Kristlik Liit, EKL). Keskei-

³³ Mälksoo, 88–89.

³⁴ Seuraava jakso viitteeseen 3 saakka, ks. Laar, Mart; Ott, Urmas ja Endre, Sirje: Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991. SE&JS, Tallinna 1996, 325–326, 557. (Laar, Ott ja Endre)

nen kysymys oli vain se, että miten tätä oikeudellisen jatkuvuuden politiikkaa toteutettaisiin käytännössä, jotta se johtaisi tasavallan palauttamiseen de facto.

Tammikuun 6. päivä 1989 Tallinnan Olevimäellä sijaitsevaan EMS:n toimistoon tuli seuran puheenjohtajaa Trivimi Vellisteä tapaamaan muuan vanha herrasmies nimeltä Harald Tillemann, joka toimi Harjumaan kolhoosien rakennuskonttorin (nyk. Harju KEK OÜ) osastopäällikkönä. Hän ehdotti Vellistelle, että korkeimman neuvoston tie *toisen* tasavallan perustamiseksi pitäisi katkaista ja kutsua kokoon virolaisten kansallisen itsemääräämisoikeuden julki tuova kansalliskongressi (*Rahvuskongress*), jollainen oli järjestetty vastaavanlaisessa tilanteessa vuonna 1917 Konstantin Pätsin johdolla. Trivimi Velliste jäi pohtimaan ideaa, mutta tuli siihen tulokseen, ettei edustuslaitos saisi olla ainoastaan *virolaisten* eli kansallisuuteen perustava, koska silloin hylättäisiin valtion eli *Viron tasavallan* oikeudellinen jatkuvuus. Hänellä tuli mieleen amerikanvirolaisen professori Rein Taageperan ehdottaneen Torontossa syyskuussa 1988, että kaiken varalta tulisi koota Viron tasavallan kansalaisten rekisteri. Tällöin Velliste keksi, että Viron tasavallan oikeudellisen jatkuvuuden kantaja on Viron kansalaiset. Velliste ei keksinyt lainkaan vähäpätöistä ideaa. Hän tuli oikeastaan muotoilleeksi koko palautetun Viron tasavallan itseymmärryksen periaatteet, vaikkei sitä vielä tuolloin tiennytäkään. Kansalaiset ja kansalaisuus ovat tuon vuoden 1989 tammikuun 6. päivän illan jälkeen vakiintuneet Viron tasavallan olemassaolon ja oikeudellisen jatkuvuuden takaajiksi ja keskeiseksi osaksi maan identiteettiä. Myöhemmin Velliste on kyllä ollut tietoinen asian poikkeuksellisuudesta ja sanonut, että ”Viron kongressi jää meidän 20. vuosisadan pääkappaleeksi, jota tutkitaan tarkasti 21. vuosisadalla”.

Seuraavana päivänä Velliste tapasi tallinnalaiskahvila Moskvassa (nyk. kahvila *Wabadus*) Tunne Kelamin (ERSP) ja Mart Laarin (EKL) kertoen ideansa kansalaisten rekisteröimiskomiteoista sekä näiden pohjalta muodostettavasta Viron kongressista, joka toimisi tasavallan kansalaisten edustuslaitoksena. Kolmikko oli heti samaa mieltä ja hankkeen käynnistäjiksi päätettiin kyseiset kolme järjestöä.

Tältä pohjalta lähti kansalaiskomitealiike, joka alkoi kihlakunnittain rekisteröidä Viron tasavallan kansalaisia ja heidän jälkeläisiään. Liikkeen lähtölaukaus oli, kun Mait Rautan johtama Riippumaton infokeskus (*Sõltumatu Infokeskus*) ja ERSP:n Tarton osasto järjestivät Tartossa 21. tammikuuta 1989 keskustelutilaisuuden otsikolla ”Kuinka palauttaa Viron itsenäisyys?”, jossa esitelmät pitivät Tunne Kelam, Arnold Susi, Vello

Salum ja Jüri Adams.³⁵ Tilaisuuden vallitsevaksi käsitykseksi jäi, että itsenäisyys tulisi palauttaa oikeudellisen jatkuvuuden perusteella eikä Eestin SNT:n uudelleen nimeämisellä.³⁶ Varsinainen julkistamistilaisuus oli Viron tasavallan 71. vuosipäivänä eli 24. helmikuuta 1989, jolloin EMS, ERSP ja Viron kristillinen liitto (EKL) kutsuivat Viron tasavallan kansalaisia rekisteröitymään tulevia Viron kongressin (*Eesti Kongress*) vaaleja varten. Ensimmäinen kansalaiskomitea perustettiin EKL:n johtohahmon rovasti Illar Hallasten johdolla Kadrinassa 21. maaliskuuta, jonka jälkeen uusia komiteoita perustettiin vähitellen pitkin kevättä.³⁷ Kadrinaa seurasivat esimerkiksi Otepää Tartonmaalla (27.3.), Haljala Länsi-Virumaalla (29.3.), Kuressaare Saarenmaalla (10.4.), Lügánuse Itä-Virumaalla (18.4.) ja Simuna Länsi-Virumaalla (19.4). Liike levisi siis eri puolilla maata, mutta verkkaisesti. Kansan parissa rekisteröitymiskorttia kutsuttiin ”menolipuksi Siperiaan”. Eesti Raadion johto oli ilmoittanut erottavansa jokaisen, joka puhuu sen taajuuksilla jotakin kansalaiskomiteoista. Ensimmäiset 100 000 kerättiin hitaasti, mutta sen jälkeen vauhti kiihtyi. Komiteoiden perustaminen tapahtui ”rajoonien” sijaan kihlakunnittain (*kihelkond*), jotka ovat vanhat virolaiset, edelleen mm. Viron ev. lut. kirkon noudattamat, paikallishallintoyksiköt. Vuoden loppuun mennessä kansalaiskomiteoita oli perustettu 131 ja niitä yhdisti 14 maakuntakomiteaa. Lisäksi kansalaisia rekisteröivät komiteat olivat Pariisissa, Moskovassa ja Tukholmassa. Heinäkuussa kansalaisia oli rekisteröity 150 000, elokuussa 216 000, lokakuussa 314 000 ja vuoden 1990 tammi-kuussa jo puoli miljoonaa. Kokonaisuudessaan maaliskuuhun 1990 mennessä oli rekisteröity noin 790 000 sinisen kortin saanutta Viron tasavallan kansalaista ja 60 000 vihreän kortin saanutta kansalaisuuden tavoittelijaa, jotka olivat kansalaiskomiteoita tukevia ei-kansalaisia, joiden joukkoon kuului venäläisiä, venäjänvirolaisia, inkerinsuomalaisia ja muita maahan neuvostomiehityksen aikana tulleita.³⁸

Myöhemmin näistä 60 000 kortista voitiin todentaa noin 34 000, joista 23 696 hakijan kansalaisuushakemus hyväksyttiin helpotetussa järjestelyssä tämän hakemuskortin perusteella vuoden 1994 loppuun mennessä. Helpotettu järjestely tarkoitti vuoden odotusajan ja kielikokeen vaatimuksen puuttumista. Lopuissa tapauksissa vihreän kortin tietojen aitoutta ei voitu vahvistaa. Vaikka kansalaiskomiteoiden merkitys oli juridisen sijaan pääasiassa poliittinen ja sosiaalinen, oli tämä kansalaisuuden myöntäminen näiden

³⁵ ERSP Toimetised, nro 4 1989, Tartu 1989, 8.

³⁶ Suurkask, Heiki: Nelja aastaga iseseisvaks: 1989 – kodanike komiteed, Balti kett ja läbimurre Moskvast. Forte Delfi, 14.8.2016. <<http://forte.delfi.ee/archive/nelja-aastaga-iseseisvaks-1989-kodanike-komiteed-balti-kett-ja-labimurre-moskvast?id=75293529>> (Suurkask 14.8.2016)

³⁷ Laar, Ott ja Endre, 559.

³⁸ Kiin, Sirje (toim.): Eesti kongress – siis ja praegu. SE&JS. Tallinna 2000, 28-38; 53. (Kiin (toim.))

hakijakorttien perusteella jälkeinpäin annettu juridinen tunnustus Viron valtiolta Viron komitealle. Ylipäätään kansalaiskomitean hankkeen arvo oli siinä, että virolainen ”sai tuntea itsensä ensimmäistä kertaa II maailmansodan jälkeen Viron kansalaisena eikä (enää) Neuvostoliiton alamaisena.”³⁹

Vuonna 1945 ennen kyydityksiä ja ensimmäistä kolonisaatioaaltoa Virossa oli 854 000 asukasta.⁴⁰ Virosta oli paennut länteen hengissä selviten noin 70 000-75 000.⁴¹ Näin ollen tuo 790 000 rekisteröityä jälkeläisineen oli noin 90 prosenttia potentiaalisista kansalaisista. Kyseessä on kieltämättä poikkeuksellinen saavutus historiassa. *De facto* kadonneen valtion kansalaiset rekisteröivät oma-aloitteisesti valtionsa ”kansalaiston” (*kodakondsuskond*) takaisin. Tämä oli tasavallan palauttamista kirjaimellisesti. Samalla se lisäsi palautuspolitiikan kannatusta, koska se näytti saavan konkretiaa aikaiseksi. Oli rekisteröity ja organisoitu väestöpohja, jonka antamaan legitimitettiin voitiin vedota. Kyse oli poliittisesta haasteesta, jolla tarjottiin kansalle vaihtoehto itsenäisyyskysymyksen ratkaisemiseksi. Nyky-Virossa politiikalla on kuitenkin niin ikävä kaiku, ettei sitä sellaiseksi haluta kutsua. Neuvostoajan pakollisen virallisen poliittisuuden vaikutus näkyy vielä siinä, että kansalaistoiminta nähdään epäpoliittisena. Esimerkiksi uutispalvelu *Delfi Forten* toimittaja Heiki Suurkask kirjoitti, elokuussa 2016, että ”kansalaiskomiteat eivät kuitenkaan olleet poliittinen liike, vaan puhtaasti tekniseen työhön keskittynyt kansalaisaloite. Tehtävänä oli rekisteröidä Viron tasavallan kansalaiset ja antaa siitä kortti todisteeksi.”⁴²

Tunne Kelam on korostanut, että kansalaiskomitealiike ”ei taistellut venäläisiä tai kansallisuuksia, vaan järjestelmää vastaan”. Kyse oli Viron tasavallan laillisten kansalaisten rekisteröimisestä eli niiden, jotka 11. huhtikuuta 1938 tasavallan presidentin asetuksella annetun kansalaisuuslain perusteella olivat Viron tasavallan kansalaisia tai heidän jälkeläisiään. Koska vuonna 1938 Viron väestöstä ei-virolaisia oli ollut 12 prosenttia, eivät kansalaisuus ja kansallisuus olleet yhtä. Viron esimerkistä kansalaiskomitea levisi myös Latviaan ja Gruusiaan (nyk. Georgia).⁴³

³⁹ Lahi, Allan: Eesti kodakondsuspoliitika. (Lahi) Teoksessa Viikberg, Jüri (toim.): Eesti rahvaste raamat: rahvusvähemused, -rühmad ja -keeled. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinna 1999, 106–107. (Viikberg toim.)

⁴⁰ Viikberg (toim.), 129.

⁴¹ Kippar, Pille: Küüditamise lood: Siber 1941. Mäetagused, nro 27, Eesti Kirjandusmuuseum, Folkloristika osakond, Tartto 2004, 188. (Kippar)

⁴² Suurkask 14.8.2016.

⁴³ Kiin (toim.), 28.

Aluksi maaliskuussa 1989 kansanrintama suhtautui varovaisen epäilevästi kansalaiskomitealiikkeeseen. Se ilmoitti tukevansa kansalaiskomiteoita, jos nämä kanssa pyrkisivät IME-ohjelman ja demokratisoimisen toteuttamiseen. EKP sen sijaan suhtauti alusta alkaen liikkeeseen tuomitsevasti. Eestin SNT: korkeimman neuvoston puheenjohtajisto tuomitsi kansalaiskomiteat julkilausumassaan 18. huhtikuuta 1989 asettaen ne samalle viivalle Interliikkeen kanssa Vironmaata uhkaavina separatistisina voimina.⁴⁴

Maaliskuun 9. päivänä *Maaleht* oli julkaissut kansanrintaman johtohahmon Marju Lauristinin kirjoituksen, jossa samaan tyyliin oli vihjailtu komiteoiden ajavan Viron kriisiin. Tästä kirjoituksesta alkoi lehtikirjoitusväittely Lauristinin ja Harald Tillemannin välillä. Jälkimmäisen vastateesit olivat, että Neuvostoliitto on pakotettu ennemmin tai myöhemmin tunnustamaan Molotov-Ribbentrop-sopimuksen laittomaksi. Tämä tulee johtamaan myös sen seuraamusten, eli Baltian maiden liittämisen Neuvostoliittoon, tunnustamiseen laittomaksi. Lisäksi oikeudellisesta jatkuvuudesta tinkiminen johtaisi monikansallisen Viron syntyyn, joka tarkoittaisi ”stalinistisen kansanmurhapolitiikan” saavuttaneen lopullisesti ja peruuttamattomasti tavoitteensa.⁴⁵ Tämän keskustelun ja Tillemannin argumentoinnin on myöhemmin väitetty vaikuttaneen kansalaiskomiteoiden ja palautuspolitiikan kannatuksen kasvuun.⁴⁶ Ainakin ne vakuuttivat Marju Lauristinin siitä, ettei kansanrintaman tulisi asettua vastakkain komiteoiden kanssa. Samoin hän perui monet omat alkuperäiset väitteensä vastineessaan 20. huhtikuuta 1989, mikä on universaalisti varsin poikkeuksellista politiikassa.⁴⁷ Se oli myös alku kansanrintaman kahdelle eri siivelle tai lähestymistavalle, jossa toista puolta edusti Lauristinin yleiskansallinen kompromissi- ja yhteistyölinja ja toista puolta Savisaar tukijoineen.

Nämä Tillemannin oikeudellis-moraaliset argumentit olivat muodostuva keskeiseksi osaksi palauttamispolitiikkaa. Viron demografinen muutos kolonisaatiopolitiikan aikana oli myös moraalinen kysymys. Jos tämä muutos laillistettaisiin, tarkoittaisi se sitä, että vääryydestä seuraisi oikeutta sekä Stalinin ja neuvostotalitarismin voittaneen. Viro-laisten jälkipolvien velvoite historiaa ja oikeutta kohtaan vaati sen, ettei Stalinin ja hänen rikostensa jättämiä jälkiä tunnustettaisi lailliseksi asiantilaksi. Tämä oli varmasti vahva argumentti kyyditykset ja sortopolitiikan kokeneille virolaisille.

⁴⁴ Sama, 32–33; Kiintoisa kieleen liittyvä yksityiskohta on se, että kommunistit ovat käyttäneet monesti nimitystä Eestimaa (Vironmaa) ilmeisesti ”porvarilliseksi” mielletyn Viron (Eesti) sijaan.)

⁴⁵ sama kuin ed; Laar, Ott ja Endre: 562.

⁴⁶ Suurkask 14.8.2016.

⁴⁷ Kiin (toim.), 33.

Negatiivisesti hankkeeseen suhtautuva Kansanrintama oli alun perin perustettu Gorbatsšovin perestroikan tueksi.⁴⁸ Kansanrintaman perustaminen oli vielä vuonna 1988 ollut radikaali teko, koska se oli asettunut vielä tuolloin SNT-tasolla valtaa pitäneitä vanhoillisia vastaan. Virallisesti sen oman ilmoituksensa mukaisesti kansanrintama oli osa puolueen ja valtiovallan muodostamaa ”koalitiota” (*koalitsioon*).⁴⁹ Syksyyn 1989 mennessä se oli kuitenkin jäänyt väestön mielialasta ja näkemyksistä jälkeen, kun neuvostojärjestelmän ja -yhteiskunnan sisäinen kriisi jatkoi kärjistymistään. Kesällä 1989 Viroa koetteli Interliikkeen lakkoaalto, jolla pyrittiin painamaan Eestin SNT:n johto polvilleen. Lakot murtamaan pistettiin liikenneministeri Tiit Vähi, jonka mukaan lakko-aallon takana oli Neuvostoliiton korkeimman neuvoston varapuheenjohtaja ja NLKP:n keskuskomitean jäsen Anatoli Lukjanov.⁵⁰

3.2. Muutos kohti tasavallan palauttamista

Lakkojen ja katutappeluiden syynä oli Eestin SNT:n ensimmäinen demokraattinen vaalilaki eli kunnallisvaalilaki. Se poisti ”neuvostodemokratian” vastaisesti yhden ehdokkaan vaalipiirit ja korvasi ne useamman ehdokkaan vaalipiireillä. Samoin se yritti ensi kertaa rajata Neuvostoliiton kansalaisuudesta erillistä Eestin SNT:n kansalaisuutta asettamalla äänioikeuden saamisen ehdoksi kahden vuoden jatkuvaa tai yhteensä 5 vuoden asumista tasavallan alueella. Kunnallisvaalilaki hyväksyttiin 8. elokuuta 1989. Interblokin painostuskeinot pakottivat kuitenkin luopumaan tästä ehdosta 10. joulukuuta järjestävissä paikallisvaaleissa. Joka tapauksessa ensi kerran tuli rajatuksi passiivinen ja aktiivinen asuminen. Aiemmin kuka tahansa Eestin SNT:n alueella viipynyt, vaikka vain junaa vaihtanut neuvostokansalainen, saattoi äänestää sen paikallisvaaleissa, mutta nyt äänioikeus rajattiin asuinpaikan mukaan. Aiemmin tällä ei ollut ollut merkitystä kerta vaalipiirissä oli vain yksi ehdokas, eikä tavoitteena ollut oikea edustavuus, vaan mahdollisimman suuri osanotto. Myös tätä uudistusta Interblokki vastusti, koska tällöin eräänlaisina työläisvaruskuntina Eestin SNT:n alueella toimineet yleisliittolaiset yritykset ja tehtaat sekä maassa vierailevat Venäjän SFNT:n kansalaiset eivät olisi enää saaneet äänestää Eestin SNT:ssa, mikä olisi ollut välttämätöntä yhteiskunnallisen muutoksen torjumiseksi.⁵¹

⁴⁸ Kansanrintaman alkuperäinen nimi oli ”Rahvarinne Perestroika Toetuseks” eli kansanrintama perestroikan tueksi.

⁴⁹ Nõmm, Jüri: Rahvarinde, partei ja koalitsiooni esimene võit. Rahvarinde Teataja, 24.11.1988, 5

⁵⁰ Laar, Ott ja Endre, 578.

⁵¹ Mäeltsemees, Sulev: Haldusterritoriaalne poliitika. (Mäeltsemees) Teoksessa Vetik, Raivo (toim.): Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinna 2012, 332. (Vetik)

Eestin SNT:n oman kansalaisuuden määrittely oli ollut uudistajien alkuperäinen tavoite. Eestin SNT:n kansalaisuus oli koko olemassaolonsa aikana täysin nimellinen, koska se oli yhtä kuin Neuvostoliiton oma. Tallinnan laulukentällä oli 17. kesäkuuta 1988 kannettu kylttejä tekstillä ”Vaadimme Eestin SNT:n kansalaisuutta” (*Nõuame Eesti NSV kodakondsust*).⁵² Ensimmäinen demokraattiseksi laskettava korkeimman neuvoston vaalilaki hyväksyttiin 17. marraskuuta 1989.⁵³ Siinä rajattiin Eestin SNT:n kansalaisuutta enemmän kuin aiemmin elokuussa oli onnistuttu. Kuitenkin ainut tasavallallinen raja-
aus koski ehdolle asettumista, johon vaadittiin 10 vuoden asumista Eestin SNT:ssa. Se oli viimeinen laki, jossa yritettiin jollain tavalla rajata tai määritellä ENSV:n kansalaisuutta.

Kansa radikalisoitui ja suunta alkoi kääntyä kohti palauttamispolitiikkaa, kun Moskovan kanssa yhteistyössä toteutettavasta IME-reformipolitiikasta (*Isemajandav Eesti*, ”Oma-varainen Viro”) ei tahtonut tulla mitään. Virossa kaivattiin nopeita uudistuksia, mutta 27. heinäkuuta 1989 Neuvostoliiton korkein neuvosto antoi vasta luvan jatkaa taloudellisen itsehallinnon IME-ohjelman työstämistä. Tämän jälkeenkin yleisliittolaiset ministeriöt Moskovassa taistelivat IME-ohjelmaa vastaan, koska se uhkasi desentralisoida niille vuosikymmenten kuluessa keskitetyn vallan.⁵⁴ Imperiumimieliset voimat taas pyrkivät estämään kaikki EKP:n ja kansanrintaman maltillisetkin uudistukset. Näin ollen palautuspolitiikka alkoi vasta loppukesästä 1989 saada suuret kansanjoukot taakseen, mistä kertoi yhä nopeammin etenevä Viron tasavallan kansalaisten rekisteröiminen. Tämän vahvistaa myös Mälksoo: ”Kun Baltian maissa alkoi vuonna 1988 itsenäisyysliikehdintä ja kun yksi osa venäläisestä uudisväestöstä asettui sitä vastaan, oli tuloksena Virossa ja Latviassa kansalaiskomiteoiden muodostaminen”.⁵⁵

Kansanrintama oli korostanut taloudelliseen itsehallintoon, desentralisaatioon ja demokratisoimiseen tähdännyttä IME-ohjelmaa ratkaisuna Eestin SNT:n ongelmiin, mutta ohjelman jämähtäminen Moskovaan ja asiantilain erittäin nopea kehitys uhkasivat tehdä siitä jo vanhentuneen. Ohjelman kirjainlyhennekin lupaili ihmettä (vir. *ime*). Kansanrintaman ohjelman uskottavuus siis kärsi. Kuitenkin vielä alkusyksystä 1989 kansanrintama väitti, että Baltian kriisissä on kyse Neuvostoliiton kriisistä, ja että Neuvostoliiton

⁵² Lahi, 106.

⁵³ Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja (ENSV Teataja), nro 36, 24. marraskuuta 1989, ENSV MN Asjadevalitsus, Tallinna 1989, 759–760.

⁵⁴ Laar, Ott ja Endre, 579

⁵⁵ Mälksoo, 215.

totalitaarinen ja kommunistinen yksipuoluejärjestelmä tulee purkaa sekä korvata aidosti itsenäisten ja tasa-arvoisten valtioiden liitolla.⁵⁶

Savisaaren johdolla järjestettiin Baltian ketju Vilnasta Tallinnaan 23. kesäkuuta 1989. Tässä olivat mukana kaikki virolaiset kansalaisliikkeet, järjestöt ja yhteisöt Interblokkia lukuun ottamatta. Kyseessä oli Baltian kansanrintamien ja kansanliikkeiden massiivinen mielenilmaus Molotov-Ribbentrop-sopimuksen julkistamiseksi. Noin 2 miljoonaa ihmistä muodosti 600 kilometriä pitkän ihmisketjun pitäen toisiaan kädestä kiinni. Tapah-tuman kokoluokka ja sen symbolinen vaikuttavuus toivat Baltian itsenäisyyskamppailun maailmanlaajuiseen tietoisuuteen. Se myös loi ainakin hetkellistä yhteenkuuluvuuden tunnetta Virossa, jossa itsenäistymiskamppailu oli politisoitumassa kahden vastakkaisen leirin, sesessionistien ja restitutionistien, väliseksi. Sesessionistit ajoivat sesessiota eli irtautumista Neuvostoliitosta ja restitutionistit Viron tasavallan palauttamista. Molo-tov-Ribbentrop-sopimuksen kumoaminen oli äärimmäisen oleellinen tavoite kaikille itsenäisyysliikkeen osapuolille, koska siitä kumpusi neuvostovallan laittomuus ja miehi-tysvalta Baltian maissa.

3.3. Kommunisteista kansallisia

Kesäkuun 16. päivään 1988 asti Eestimaan kommunistisen puolueen johdossa oli venä-jänvirolainen pääsihteeri Karl Vaino, joka tunnettiin mm. siitä, ettei hän ollut koko 40-vuotisen Virossa asumisensa aikana oppinut viron kieltä kunnolla. Vaino oli perinteinen stagnaatio-ajan brežneviläinen ja ”internationalisti”, joka oli ollut aktiivisesti toteutta-massa venäläistämistä. Kun kansalliset virtaukset vahvistuivat myös Virossa syksystä 1987 alkaen, Vaino oli pikemminkin vakuuttunut, että hänen kaltaistaan internationalis-tia kyllä tarvitaan. Moskovassa perestroika oli jo täydessä vauhdissa, mutta Vainon Viro oli varsin pysähdyksissä. Vielä 23. helmikuuta 1988 Arnold Rüütel sanoi televisiossa, että ”mitään paluutietä porvarilliseen Viron tasavaltaan ei ole eikä saa olla”.⁵⁷ Lopulta Enn-Arno Sillarin ja Indrek Toomen pyrkimykset syrjäyttää Vaino tuottivat tulosta, kun Gorbatšov nimitti Vaino Väljaksen EKP:n johtoon 16. kesäkuuta 1988. Vaino Väljak-sen johdolla kommunistisen puolueen johto oli vaihtunut vuoden 1988 loppuun men-nessä uudistusmielisiin, jotka tiedostivat kansan taholta tulevan paineen.

⁵⁶ Lauristin, Marju; Vihalemm, Peeter ja Ruutsoo, Rein: Viron vapauden tuulet. Gummerus, Jyväskylä 1989, 353. (Lauristin, Vihalemm ja Ruutsoo)

⁵⁷ Kallas, Toivo: Kardetud päev - 24. veebruar 1988, Sirp, 24.1.2003. (Toivo Kallas)
<<http://www.sirp.ee/archive/2003/24.01.03/Sots/sots1-8.html>>

Vaikka Väljasta, Sillaria ja Toomea on kutsuttu kansalliskommunisteiksi, on olemassa myös kyyninen tai inhorealistinen selitys EKP:n johtohenkilöiden, erityisesti Arnold Rütelin, ajattelutavan muutokselle. Tällaisen tarjosi toimittaja Tõnis Erilaid vuonna 2014:

*Toverit, jotka yksimielisesti syrjäyttivät Vainon ja toivat Väljasen hänen tilalleen (Sillari ja Toome vetivät pois oman ehdokkuutensa) ymmärsivät, että kommunistinen puolue jää taistelussa virolaisten mielistä häviäjiksi, jos uutta ja jalostetumpaa taktiikkaa ei valita. Kyse ei ollut lainkaan siitä, että apparatnikki Väljas olisi ollut jotenkin parempi, mutta hänen kanssaan kommunistit toivoivat käyvänsä menestyksekkään vetäytymistaistelun. Tämä myös onnistui: uudessa Virossa heidän ei tarvinnut menettää juuri mitään.*⁵⁸

Rüütel ei ole halunnut muistella tekemäänsä takinkääntöä.⁵⁹ Videonauha tuosta puna-armeijan perustamisen 70. vuosipäivän kunniaksi pidetystä Rütelin puheesta on kadonnut Viron yleisradion filmiarkistosta.⁶⁰ Rütelin osalta Erilaidin kyynisessä perustelussa voi olla perää. Esimerkiksi luovien liittojen täysistunto oli huhtikuussa vaatinut myös Rütelin erottamista osana EKP:n vanhoillista johtoa.⁶¹ Rüütel sai juuri ja juuri pitää asemansa, ja näin ollen hän ilmeisesti tajusi tehneensä virhearvion tukeutuessaan vielä vuoden 1988 alussa Vainon vanhoilliseen linjaan. Sittenkin korkeimman neuvoston puheenjohtajana hän oli varsin vironmielinen ja hänen kansansuosionsa suuri; tammikuussa 1990 hän oli Viron suosituin poliitikko 48 prosentin kannatusosuudella.⁶²

Yllättäen helmikuun 16. päivänä puolueen ideologinen sihteeri Mikk Titma ilmoitti Rahva Häälén haastattelussa, että kannattaa Viron tasavallan sinimustavalkotrikolorin nostamista Pitkän Hermannin torniin SNT:n punalipun tilalle. ”Meillä ei ole tarvetta luoda uutta, kansallissymbolit tulee ymmärtää tradition osana, kuten yleensäkin silloin, kun niillä ovat syvät juuret. Jokainen kansa [*rahvus*] tallettaa muistiin historiasta sen, minkä se on läpi historiassaan kokenut, ja pyrkii säilyttämään sen, mikä on ainoastaan sille ominaista”. Lisäksi Titma sanoi, että maahan muuttaneille ”on tarve selventää, että kyse on lipusta ja hymnistä, jotka olivat kansan omat ja jotka sitten otettiin Viron tasa-

⁵⁸ Erilaid, Tõnis: Kuidas lahkus kurikuulus Karl Vaino, Õhtulehe blogi, 16.6.2014. <<http://www.ohhtuleht.ee/584031/kuidas-lahkus-kurikuulus-karl-vaino>>

⁵⁹ Laar, Ott ja Endre, 233.

⁶⁰ Toivo Kallas.

⁶¹ Laar, Ott ja Endre, 289

⁶² Kiin (toim.), 47.

vallan symboleiksi”. Seuraavana päivänä Eestin SNT:n korkeimman neuvoston puheenjohtajiston puheenjohtaja Arnold Rüütel sanoi, että ”kansan [*rahvas*] historiallista muistia on mahdoton hävittää ja historian *todellista* [kursivointi VJ] kulkua ei voi kukaan muuttaa”. Käytännössä näillä molemmilla kommenteilla kommunistisen puolueen johto tunnusti, että tuohon mennessä *kansan* ja järjestelmän historialliset muistit eivät olleet kohdanneet, eikä jälkimmäisen osalta se ollut edes totuudenmukainen. Lisäksi käyttämällä käsitteitä *rahvus* (kansallisuus) ja *rahvas* (kansa) limittäin tuotiin ilmi, ettei kyse ollut propagandan vuosikymmeniä julistamasta yhtenäisestä neuvostokansasta, vaan olemassa olivat alkuperäisväestö ja tulijat, joilla ei ollut mitään aiempaa sidettä uuteen kotimaahansa. Syy näin poikkeukselliselle kannanotolle oli pragmaattinen ja reaali poliittinen. Mikk Titma oli jo aiemmin korostanut keskuskomiteassa, että aloite tulisi pitää kommunistisen puolueen käsissä aivan kuten Liettuassakin, jossa puolue oli jo loka-kuussa 1988 antanut nostaa kansallisen keltaviherpunaisen trikolorin Vilnan Gediminaksen tornin salkoon.⁶³

Jopa kansanrintaman aktiivit ja johtohahmot yllättyivät kommunistisen puolueen ehdotuksesta ottaa kansallissymbolit käyttöön. Puolue kutsui myös kansanrintaman osallistumaan 23.–24.2. välisenä yönä toteutettavaan lippujen vaihtoon. Kansanrintama ei ollut tähän halukas, koska se olisi tarkoittanut asettumista kommunistisen puolueen tueksi. Aktiivitkaan eivät olleet valmiita hyväksymään kommunistista puoluetta sinimustavalkoisen salkoon nostajana. Kansanrintaman piti osallistua EMS:n, kristillisen liiton, vihreän liikkeen, ERSP:n ja muiden kumppanien kanssa Tallinnan Voitonaukion (nyk. Vapaudenaukio) varjotapahtumaan, ja ennen kaikkea järjestää tälle kokoontumiselle viranomaisten lupa, mutta päättikin osallistua EKP:n johdolla lipunvaihtoseremoniaan sen jälkeen, kun ideologinen sihteeri Mikk Titma oli keskustellut kansanrintaman johtajien Edgar Savisaaren, Lembit Koikin, Kostel Gendorfin ja Ülo Kaevatsin kanssa. Kansalaiskomitealiikkeen aktiivien, ja sittemmin Viron kongressiin puhe- ja läsnäolo-oikeudella kuuluneiden vironvenäläisten, Valeri Kalabuginin ja Sergei Zonovin mukaan tuolloin tasavallan palauttajien ja kansanrintaman tiet erosivat toisistaan.⁶⁴ He kokivat kansanrintaman asettuneen kommunistisen puolueen puolelle.

Pitkän Hermannin lipunnosto oli ensimmäinen tilanne, jossa nousi esiin kysymys siitä, kellä ja millä taholla oli oikeus käyttää Viron kansallistunnuksia. Kansan enemmistöä se

⁶³ Laar, Ott ja Endre, 506–508.

⁶⁴ Sulbi, Raul: Kalabugin: Rahvarinde juhtkond reetis koostöö, Postimees, 10.3.2010. <<http://www.postimees.ee/235170/kalabugin-rahvarinde-juhtkond-reetis-koostoeoe>>; sama kuin ed.

ei kiinnostanut. Virolaiset halusivat nähdä sinimustavalkoisen kaikkialla, joten Tiit Pruulin EKP:n tarttolaisessa *Edasi*-lehdessä esittämä kysymys, miten SNT voi käyttää *de jure* olemassa olevan valtion lippua, jäi vielä varsin ”akateemisen” väittelyn piiriin. Oikeastaan vasta kansalaiskomitealiikkeen ja sen laajenemisen myötä syksyllä 1989 virolaiset alkoivat ymmärtää, mikä ero itsenäistymisen ja itsenäisyyden palauttamisen välillä oli.⁶⁵

3.4. Tasavallan palauttaminen vai ”Kolmas tasavalta”?

Kansalaisten rekisteröimisen käännekohta ajoittuu kesään 1989. Tuolloin, vastoin Lauristin aiempaa ohjetta, Savisaar ja häntä tukevat kansanrintamalaiset lähtivät hyökkäykseen kansalaiskomiteoita vastaan. Syyt hyökkäykseen olivat niin ideologisia kuin valtopoliittisiakin. Savisaar on tunnetusti konfliktihakuinen poliitikko, joka ei ole koko poliittisen uransa aikana hyväksynyt hänen valtaansa tai asemaansa kyseenalaistavaa kilpailua. Toimimalla näin hän itse kärjisti vastakkainasettelua ajamalla eri osapuolia tiukemmin omiin poteroihinsa. Esimerkiksi, kun Savisaar kehotti virolaisia Eesti Raadi-
on Tarton-lähetysvartissa olemaan rekisteröitymättä tasavallan kansalaisiksi, syntyi heti kaupungin keskustaan rekisteröityjien jono.

Syyskuun 16. päivänä 1989 Edgar Savisaar piti Eesti Raadiossa kuuluisan puheensa nimeltä *Määrav on rahva tahe* (”Määräävä on kansan tahto”), jota on sisällöltään kutsuttu myös ”järkyttäväksi”.⁶⁶ Tässä puheessaan hän ilmoitti, että ”nyt olemme lähestymässä kohti kolmannen Viron tasavallan syntyä”. Savisaar tunnusti kyllä Eestin SNT:n syntyneen ”kahden perättäisen miehityksen kautta”, mutta piti tätä toisena Viron tasavalta-
nana, koska ”40 vuoden ajanjaksoa ei voi pitää yhtä kuin Viron valtiottomuuden tilana”. Näin ollen EW ja ENSV olivat osa samaa oikeudellista jatkumoa. Savisaar maalaili tarkemmin kolmannen tasavallan luonnetta seuraavasti:

Epäilemättä tulee kolmannessa tasavallassamme olemaan piirteitä niin meidän valtiollisuutemme ensimmäisestä kuin toisesta ajanjaksostakin. Me otamme suuren osan niistä demokraattisista perinteistä, jotka olivat ominaisia ensimmäiselle tasavallalle; otamme sen taloudellisen ja intellektuaalisen potentiaalin, joka on syntynyt toisessa tasavallassa, ja luomme näiden kahden yhdistelmästä uuden valtion. Voi olla, että se mikä syntyy, on Viron tasavalta, mutta tämä Viron tasavalta ei jatka siitä, mikä jäi kes-

⁶⁵ Laar, Ott ja Endre, 507.

⁶⁶ Muuli, Kalle: *Määrav on rahva tahe*. Postimees, 13.9.2014, 10. (Muuli 2014.)

*ken vuonna 1940, vaan on uusi valtio uusissa olosuhteissa ja uusilla ihanteilla.*⁶⁷

Tällä puheellaan Savisaar asettui tiukasti kansalaiskomitealiikettä, tulevaa Viron kongressia ja tasavallan palauttamista vastaan. Kaiken sen varjossa, miten asiat lopulta kehittyivät, eli Viron tasavalta todellakin palautettiin oikeudellisen jatkuvuuden perusteella, on puheen sisältö koettu epämukavaksi myös kansanrintaman entisten toimijoiden parissa. Oikeudellisen jatkuvuuden kiistämisen lisäksi Savisaaren puhe sisälsi jo tuolloin kyseenalaistettavia väitteitä. Vuonna 1989 kansanrintaman johtajat Marju Lauristin, Peeter Vihalemm ja Rein Ruutsoo toivat esille, että neuvostovallan aikana Viro oli oikeastaan lakannut olemasta taloudellinen kokonaisuus ja siihen oli sovellettu taloudellista siirtomaapolitiikkaa, jossa Eestin SNT:lla oli rengin asema. Lisäksi maan raskas teollisuus oli Moskovan käsissä ja se työllisti venäläistä vierastyövoimaa.⁶⁸ Neuvostojen intellektuaalisesta potentiaalista puhuminen taas tuntui absurdilta järjestelmässä, joka rohkaisti älyllistä keskinkertaisuutta ja tukahdutti yksilöllistä ajattelua. *Homo sovieticus* oli kaikkea muuta kuin luova, intellektuelli tai oma-aloitteinen.⁶⁹

Sittemmin kansanrintaman toimijat ovat julkisuudessa väittäneet, ettei se tukenut missään vaiheessa ns. kolmannen tasavallan mallia. Kun Juhan Veel väitti itsenäisyyden palauttamisen 10. vuosipäivän edellä vastakkain olleen kaksi vaihtoehtoa, ns. kolmas tasavalta eli kansalaisuus kaikille ja Itsenäisten valtioiden yhteisön (IVY) jäsenyys tai tasavallan palauttaminen Viron kongressin johdolla ja oikeudellisen jatkuvuuden perusteella, ärähti professori Mati Hint, ettei kansanrintama ollut koskaan oikeudellista jatkuvuutta vastaan. Hint kutsui Veelin väitettä ”propagandistiseksi klišeeksi”.⁷⁰ Samoilla linjoilla on ollut entinen kansanrintaman johtohahmo, kirjallisuustieteilijä Rein Veidemann, joka on kutsunut kolmannen tasavallan ideaa ”käyttömytologiaksi” (*käibemütoologia*).⁷¹ Yksi ERSP:n perustajista, Viron kongressin hallituksen eli Viron komitean sihteeri Eve Pärnaste on myöntänyt, ettei Savisaaren ideoita tule samaistaa koko kansanrintaman kanssa, mutta ”vasta Viron kongressin luominen toi itsenäisyyden [kansan-

⁶⁷ Savisaar, Edgar: Määrav on rahva tahe. Eestimaa Rahvarinde eestseisu liikme Edgar Savisaaren kõne Eesti Raadiossa, 16.9.1988. Liitteenä teoksessa Muuli, Kalle: Vabariigi sünnimärgid. Varjatud murdehetki Eesti poliitik 1987–1991. Tulimuld, Tallinna 2013, 205–209. (Muuli 2013)

⁶⁸ Lauristin, Vihalemm ja Ruutsoo, 224, 275–276.

⁶⁹ sama, 72–73.

⁷⁰ Hint, Mati: 20. augusti hõivamine, Sirp,

31.8.2001. <<http://www.sirp.ee/archive/2001/31.08.01/Sots/sots1-4.html>> (Hint 2001)

⁷¹ Sulbi, Raul: Pärnaste: ülemnõukogu idee järgi oleks loodud uus vabariik, Postimees, 9.3.2010.

<<http://www.postimees.ee/234856/parnaste-ulemnoukogu-idee-jargi-oleks-loodud-uus-vabariik>> (Sulbi 2010)

rintaman] tavoitteeksi”.⁷² Marju Lauristin taas on vedonnut Tarton yliopiston journalistiikan osaston helmikuussa 1990 tekemään sosiologiseen tutkimukseen *Avalik arvamus 1989* (”Julkinen mielipide 1989”), jonka mukaan yhtä lailla sekä kansanrintaman että kansalaiskomiteoiden jäsenet kannattivat itsenäistymistä oikeudellisen jatkuvuuden perusteella (58 prosenttia vastanneista). Näin ollen ero kulki kansanrintaman johdon ja jäsenten välillä, mutta ”jos yleisesti kansan parissa niin Viron tasavallan palauttaminen oikeudellisen jatkuvuuden perusteella kuin myös itsenäistyminen uutena valtiona olivat suhteellisesti yhtä kannatettuja [50 % ja 46 %], niin kansanliikkeisiin osallistuvien, ja siten yhteiskunnallisesti aktiivisten ihmisten, parissa oli vuoden 1990 alussa selvä enemmistö tasavallan palauttamisen kannattajilla; samaistivat he sitten itsensä kansanrintaman tai kansalaiskomiteoiden jäseniksi.”⁷³ Kalle Muulin näkemyksen mukaan kansanrintama ei koskaan ottanut oikeudellista jatkuvuutta omakseen, vaan ”aloitti tavoittelemalla suurempia oikeuksia ESNV:lle, jatkoi liittosopimuksen solmimisehdotuksella ja päättyi lopulta myös Viron suvereniteetin ja valtiollisen itsenäisyyden kannalle, mutta tämän itsenäistyneen Viron pitikin olla yllättäen uusi valtio – ei ensimmäinen eikä toinen, vaan yllättäen kolmas tasavalta”.⁷⁴

Varmastikin tärkein ero Viron kongressin ja kansanrintaman välillä oli se, että jälkimmäinen näki itsensä enemmän reaalioliittisena vaihtoehtona. Kuten Mati Hint on hahmunnut korostaa, kansanrintaman mielestä Viron itsenäisyyttä piti tavoitella korkeimman neuvoston ja muiden neuvostoinstituutioiden kautta, koska maassa ei ollut mitään muita lainsäädännöllisiä orgaaneja.⁷⁵ Lisäksi kansanrintaman näkemyksen mukaan sillä oli mahdollisuus toimia neuvotteluyhteydessä Moskovan kanssa, toisin kuin Viron kongressilla, jota edes länsimaat eivät tunnustaneet Viron valtiovallan edustajaksi. Kansanrintama pelkäsi Viron kongressin ja muiden kansallismielisten palauttajien olevan radikaaleja, kun taas näiden joukossa ei luotettu korkeimman neuvoston kykyyn ja haluun palauttaa tasavaltaa. Esimerkiksi Eve Pärnaste on väittänyt, että jos korkein neuvosto olisi yksinään johtanut itsenäistymistä, olisi oikeudellinen jatkuvuus hylätty ja kaikki Eestin SNT:n asukkaat saaneet neuvostosotilaita myöten kansalaisuuden, eikä omaisuu-

⁷² Sama.

⁷³ Lauristin, Marju: Suhtumine poliitilistesse jõududesse ning rahva iseseisvuslootused 1990.aasta kevadtalvel. Teoksessa Vihalemm, Peeter (toim.): Vundamendi taastamine iseseisvale riigile. Dokumente, materjale ja meenutusi Eesti Vabariigi Ülemnõukogu tegevusest aastatel 1990–1992 Täiendatud väljaanne. 2. painos. Heino Kostabi, Tartu 2012, 7–8. (Vihalemm)

⁷⁴ Muuli 2013, 18–19.

⁷⁵ Hint 2001.

den palauttamisjärjestelyyn olisi ryhdytty. Pelko oli siis, että korkein neuvosto laillistaisi itsenäisyydellä neuvostomiehityksen jättämän tilan.⁷⁶

Vaikka väittely aiheesta on jatkunut viime aikoihin asti, on vaikea sanoa, olivatko pelot aiheellisia. Varmaa ainoastaan on se, että kahden leirin johtajien toisiaan kohtaan tuntema epäluottamus on kantanut näihin päiviin asti. Kenttätason kansalaistoiminnassa kansanrintaman ja kansalaiskomiteoiden toimijat olivat monesti samat; yhteistyötä tehtiin, eivätkä johtotason jakolinjat tai riidat tällä tasolla näkyneet. Kansanrintaman johto kyllä yritti estää paikallistason kansanrintamatoimijoita tekemästä kansalaiskomiteoiden kanssa yhteistyötä, mutta lopulta myös kansanrintaman toimijat osallistuivat Viron kongressin vaaleihin.

Oli kansanrintaman ”todellinen” kanta mikä tahansa, ei kolmannella tasavallalla ole virolaisessa keskustelussa positiivista konnotaatiota, jos se käsitteenä enää edes muistetaan.⁷⁷ Sen sijaan Savisaaren kolmannen tasavallan ideaa on pohdittu hänen myöhempää uraansa vasten. ENSV:n legitimitietin tunnustamista ja taistelua restitutionsteja vastaan on tarjottu syyksi sille, miksi Savisaar tuli myöhemmin vuosina hakeneeksi poliittisen kannatuksensa venäläisväestöltä.⁷⁸

Eestin SNT:n korkein neuvosto hyväksyi 13. marraskuuta 1989 päätöksen ”Historiallis-oikeudellisesta arviosta vuoden 1940 tapahtumista Virossa”, jolla se vahvisti riigivolikogun 22. heinäkuuta 1940 tekemän julistuksen Viron liittymisestä Neuvostoliittoon olleen laitton, koska se ei ilmaissut kansan todellista vapaata tahtoa. Päätöksen mukaan Viro oli joutunut Neuvostoliiton aggression kohteeksi, miehitetty ja annektoitu. Tällä päätöksellä Eestin SNT:n perustuslain määrittelemä korkein päätöksentekaelin julisti oman valtansa lähtökohdat laittomiksi. Tämä oli suuri voitto tasavallan palauttamisen kannalta, eikä ns. kolmannen tasavallan kannattajien mallilla ollut enää juridista pohjaa. Myöhemmin Viron tasavallan presidenttinä Arnold Rüütel kuvaili päätöstä yhdeksi ”Viron tasavallan esiperustuslaillisista akteista”.⁷⁹ Kuukautta myöhemmin jouluaattona 1989 Moskovassa Neuvostoliiton kansanedustajien II kongressi julisti Molotov-Ribbentrop-sopimuksen lisäpöytäkirjat oikeudellisesti perättömiksi ja ne allekirjoitus-

⁷⁶ Sulbi 2010.

⁷⁷ Esimerkiksi, kun taitelija Toomas Lausma vaati kirjoituksessaan ”Kolmas vabariik” (Postimees, 12.2.2013) ”ultraliberaalin toisen tasavallan” korvaamista kolmannella, ärähti toimittaja Tõnis Erilaid (Õhtuleht 14.2.2013), että kyseessä oli savisaarelaisten idea, joka ei onneksi toteutunut. Lausma ei liene ollut tietoinen käyttämänsä käsitteen historiallisesta merkityksestä.

⁷⁸ Muuli 2014.

⁷⁹ Vabariigi President põhiseaduse 10. aastapäevale pühendatud aktusel 28. juunil 2002, Vabariigi Presidendi Kantselei, 28.6.2002. <<https://vp2001-2006.president.ee/et/ametitegevus/k6ned.php?gid=19175>>

hetkestä alkaen mitättömiksi. Tällä oli myös suora merkitys Baltian tasavaltojen oikeudellisen aseman tarkasteluun, kuten myös Eestin SNT:n korkein neuvosto ilmaisi 23. helmikuuta 1990 todetessaan, että nämä päätökset kyseenalaistavat ”SNTL:n korkeimman neuvoston 6. elokuuta 1940 annetun lain ’Eestin sosialistisen neuvostotasavallan hyväksymisestä Sosialististen neuvostotasavaltojen liittoon’ oikeuskelpoisuuden”.⁸⁰

Joulukuussa 1989 tehtiin Hans Hansenin ja Kaarel Haavan johdolla poikkeuksellinen sosiologinen tutkimus, jossa ensi kertaa neuvostoaikana kysyttiin mitä virolaiset oikeasti halusivat. Virolaisista 67 prosenttia tuki Viron kongressin koolle kutsumista ja ilmoitti kutsuvansa myös toisia tukemaan sitä. Loput 33 prosenttia ilmoitti ei-aktiivisesti tukevansa sen koolle kutsumista. Viron tulevasta valtiollisesta asemasta kysyttäessä 85 prosenttia ilmoitti kannattavansa Neuvostoliiton vaikutuspiirin ulkopuolella olevaa itsenäistä valtiota.⁸¹ Palauttajat saattoivat vedota siihen, että tasavallan palauttaminen tarjosi vastauksen juuri tähän jälkimmäiseen toiveeseen toisin kuin ns. kolmas tasavalta, joka olisi tarkoittanut enemmän tai vähemmän jatkuvaa riippuvuutta Neuvostoliitosta/Venäjän federaatiosta.

Tammikuussa 1990 tapahtui murros ja useat kulttuurivaikuttajat asettuivat tukemaan Viron kongressin koolle kutsumista ja ilmaisivat, ettei SNT:n korkein neuvosto omaa kansan mandaattia. Tarton rauhan solmimisen 70-vuotispäivänä 2. helmikuuta Tallinnan Linnahalliin kokoontui Eestin SNT:n kaikkien tasojen kansanedustajien täysistunto, joka kokosi yhteen Eestin SNT:n edustajat SNTL:n korkeimmassa neuvostossa (30–35 edustajaa), paikallisneuvostojen (kunnanvaltuustojen) edustajat ja korkeimman neuvoston jäsenet (n. 250). Kokouksen kutsujana oli Viron työkollektiivien liiton ja *Estoplast*-tehtaan johtaja Ülo Nugis. Kokouksen johtajana toimi korkeimman neuvoston puheenjohtaja Enn-Arno Sillari. Ministerineuvoston puheenjohtaja Indrek Toome toi täyskokoukselle julki näkemyksensä, että Viron tasavalta tulisi palauttaa ”rauhallisesti ja varovaisesti” konflikteja aiheuttamatta. Täysistunto hyväksyi äänin 2973–101 loppujulistuksen, joka tavoitteli Viron tasavallan palauttamista Tarton rauhansopimuksen pohjalta sekä teki Eestin SNT:n korkeimmalle neuvostolle esityksen aloittaa ”neuvottelut kansanlaillisten edustajien kanssa Viron valtion itsenäisyyden palauttamiseksi”. Vastaa äänes-

⁸⁰ ENSV Teataja. nro 6, 7.3.1990, 117 (art. 97). (ENSV Teataja 1990)

⁸¹ Laar, Ott ja Endre, 633.

tivät pääasiassa Narvan, Kohtla-Järven ja Sillamäen valtuutetut. Puolueettomaksi jättäytyi 16. Ennen tätä osa venäläisistä edustajista oli marssinut ulos salista.⁸²

Tämä muotoilu käytännössä tunnusti Viron kongressin kansan (kansalaisten) lailliseksi edustuslaitokseksi. Lisäksi kokous kehotti kansalaisia osallistumaan aktiivisesti Viron kongressin ja Eestin SNT:n korkeimman neuvoston vaaleihin.⁸³ Vielä 23. helmikuuta, eli Viron tasavallan itsenäisyyspäivän ja Viron kongressin vaalien aattona, Eestin SNT:n korkein neuvosto teki Neuvostoliiton korkeimmalle neuvostolle esityksen neuvotteluista rauhansopimuksen voimassaololle perustuvan Viron tasavallan palauttamiseksi *de facto*.⁸⁴

Kaikki tähän mennessä tehdyt päätökset oli tehnyt järjestyksessään 11. korkein neuvosto. Se oli periaatteessa vielä täysin kommunistisen puolueen hallussa. Se oli ajautunut palauttamisen tielle paljolti kansan paineesta, joka oli manifestoitunut kansalaiskomiteoiden liikkeenä. Kommunistinen puolue oli vaikeuksissa. Tammikuussa 1990 puolueessa oli jo 5504 jäsentä vähemmän kuin vuotta aiemmin, ja massaeroamiset olivat vasta edessä. Tammikuussa reformikommunistit, kuten Jaak Allik, Toivo Kuldsepp, Jaak Kaarma, Siim Kallas, Ülo Vooglaid, Mart Siimann ja Igor Gräzin, olivat järjestäytyneet Indrek Toomen johdolla *Vaba Eesti*-yhdistykseksi (”Vapaa Viro”). Nämä ns. kansalliset tai vironmieliset kommunistit pelkäsivät menettävänsä valtansa ja alkoivat irrottautua EKP:sta heikentäen samalla kommunistipuoluetta entisestään. Samoihin aikoihin Marju Lauristin ja Andres Tarand alkoivat tuoda sosiaalidemokratiaa takaisin Viroon. ”Valtaa ei ole tarve kiskoa pois kom.puolueelta, koska se katoaa sen käsistä ihan muutenkin.”, kommentoi Tunne Kelam 7. helmikuuta 1990.⁸⁵

3.5. Viron kongressin vaalit

Viron kongressin vaaleihin (24.2.–1.3.1990) osallistui 591 463 äänestäjää, joista Viron tasavallan kansalaisia oli 557 163. Rekisteröityneistä kansalaisista äänestämässä kävi 71 prosenttia ja kansalaisuuden tavoittelijoista 57 prosenttia. Kongressiin valittiin 499 kansalaista, joista 35 oli ulkovirolaisia, ja 43 kansalaisuuden tavoittelijoiden edustajaa. Eniten edustajia saivat sitoutumattomat (109 edustajaa), kansanrintama (107), EMS (104), ERSP (70) ja kommunistit (39). Tosin Viron puoluejärjestelmä oli vasta ottamassa ensi

⁸² Mäeltsemees, 328; Hobuse aasta. Dokumenttielokuva. Tallinnfilm 1991, kesto: 49:09, kohdassa 07:11–07:20; Laar, Ott ja Endre, 645.

⁸³ Kostabi, Heino: Balti riigid omariiklust taastamas, esitelmä, 22.8.2008. Rahvusvaheline ajalookonverents – riikliku iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel aastatel 1990–1992. Eesti Rahvusraamatukogu. <www.nlib.ee/html/yritus/20a/24kostabi.doc> (Kostabi 2008)

⁸⁴ ENSV Teataja, nro 6, 117.

⁸⁵ Laar, Ott ja Endre, 644.

askeliaan, joten selviä muuttumattomia yhden poliittisen ryhmän jäsenyyksiä ei ollut. Merkittävin ansio oli kuitenkin se, että Viron kansalaiset onnistuivat kokoamaan edustuslaitoksensa kansalaisaktiivisuudellaan ilman valtion tukea. Valtio oli pikemminkin pyrkinyt ajoittain estämään hankkeen toteutumista. Näin tapahtui vielä kongressin kokoontumisenkin aikoihin. Neuvostoviranomaiset estivät pääsyn maahan seitsemältä ulkovirolaiselta edustajalta⁸⁶ ja ulkomaalaisilta vaalitarkkailijoilta, kuten Euroopan parlamenttia edustaneelta arkkiherttua Otto von Habsburgilta. Kongressin avajaisistuntoon ei myöskään päästetty yhdysvaltalaisenaattori Slade Gortonia. Muutos poliittisessa kamppailussa palauttamisen puolesta oli ollut todella nopea ja jyrkkä. Keväällä 1989 kommunistit eivät olisi varmastikaan uskoneet, että kansalaiskomiteat todella saavat kansalaisaloitteena järjestettyä kansanedustajalaitoksen vaalit, saatika vielä sitä, että he itse istuisivat edustettuina Viron kongressissa. Kansanrintama arvostelikin julkilausumassaan 3. maaliskuuta 1990 kansalliskommunistien Vapaa Viro-ryhmää ja korkeimman neuvoston johtoa kongressin jättämisestä vaille huomiota, mikä oli samalla osoitus kansanrintaman johdon muuttuneesta asenteesta Viron kongressia kohtaan.⁸⁷

Valittu kongressi kokoontui 11.–12.3.1990 Tallinnan Estonia-teatterin salissa. Viron palautettu suojeluskuntajärjestö *Kaitseliit* suoritti ensimmäistä julkista tehtäväänsä ja sen vartioketju kiersi Estonian ympäri. Kongressi valitsi itselleen 78-jäsenisen johdon nimeltä Viron komitea (*Eesti komitee*), jonka jäseniksi tuli kansanrintaman johtohahmoja, kuten Edgar Savisaar ja Endel Lippmaa. Marju Lauristin ei ollut komitean jäsen, mutta osallistui kongressin toimintaan. Kongressin radikaalit edustajat antoivat esityksensä itsenäisyyden palauttamisen julistamisesta, mutta tähän ei päädytty. Sen sijaan Liettua palautti itsenäisyytensä 11. maaliskuuta, kun maan korkein neuvosto antoi Vytautas Landbergisin johdolla itsenäisyysjulistuksen.

Liettua oli ollut koko Baltian maiden itsenäisyyden palauttamisprosessin ajan nopeimmin liikkeellä. Virolaiset kuitenkin näkivät, ettei oma-aloitteinen itsenäisyysjulistus tuonut mukanaan kansainvälistä *de facto*-tunnustusta. Lisäksi virolaiset palauttajat olivat selvästi kiinnostuneempia oikeudellisista näkökohdista. Viron kongressin ja komitean johdon mielestä oli kyseenalaista julistaa Liettua itsenäiseksi neuvostomiehityksen luoman hallinto-orgaanin eli korkeimman neuvoston kautta. Viron kongressi oli koko

⁸⁶ Heino Ainso ja Rein Taagepera (Yhdysvallat), Jüri Estam ja Ülo Ignats (Ruotsi), Vladimir Karashev-Orgussaar (Ranska), Juhan-Kristjan Talve (Suomi) ja Albert Zirk (Iso-Britannia). Edgar Savisaaren teoria on, että KGB ei myöntänyt sovintohenkisille kongressiedustajille viisumia, mutta ”pakolaisekstremitteille” eli Tõnu Parmingule ja Hain Rebaselle kyllä luodakseen epäsopea, ks. Savisaar, Edgar: Peaminister: Eesti lähiajalugu 1990–1992. Kleio. Tallinna 2004, 40. (Savisaar 2004)

⁸⁷ Sama, 650–651; Kiin (toim.), 54–55.

ajan erittäin tarkka siitä, että Viron tasavalta palauttaisi itsenäisyytensä vasta oikeana valtiona eikä miehitettynä. Liettua taas painosti muita Baltian maita seuraamaan omaa esimerkkiään.

3.6. Eestin SNT:n XII korkein neuvosto

Maaliskuun 18. päivänä valittiin järjestyksessään viimeinen Eestin SNT:n korkein neuvosto. Ensimmäistä kertaa neuvostomiehityksen aikana myös ei-kommunistit saivat asettua ehdolle ja jokaisessa vaalipiirissä oli ehdokkaita enemmän kuin yksi. Kyseessä on suurimmat koskaan järjestetyt oikeat vaalit Viron maa-alueella. Aiemminkin äänioikeutettuja oli ollut yli miljoonan, mutta mm. kannatusosuudet olivat absurdin korkeita, esimerkiksi 99,96 prosenttia vuonna 1985. Nyt kuitenkin ehdokkaita oli 392 ja vaalipiirejä 42. Äänioikeutettuja oli yhteensä 1 164 603 ja äänestäjiä 911 203. Koska kyseessä olivat vielä Eestin SNT:n vaalit, oli äänioikeutettujen joukossa suuri osuus eikansalaisia ja neuvostoarmeijan edustajia. Vapaiden vaalipiirien lisäksi vaalipiirit nro 43–46 olivat tarkoitettu vain neuvostoarmeijan ehdokkaille. Näistä syistä johtuen 29,3 % ehdokkaista oli muita kuin virolaisia. Kyseessä olivat ensimmäiset ja viimeiset demokraattisiksi⁸⁸ laskettavat neuvostovaalit Viron alueella, joten ainakin aiempiin verrattuna niiden tulos heijasti aidommin ja kattavammin poliittisten ryhmien kannatusta Eestin SNT:ssa.

Korkeimpaan neuvostoon valittujen 105 edustajan poliittinen jakauma on helpommin todettavissa ryhmittymisen kuin varsinainen äänestystuloksen perusteella. *Teine Eestiteoksen* mukaan Viron kansanrintama sai 24 prosenttia äänistä, Vapaa Viro 8,8 %, Työkollektiivien liitto 8,2 %, Maaliit 8 %, EKP 3,6 % ja Työkollektiivien neuvosto 3,4 %. Valitettavasti teos ei kerro, mistä ja miten nämä luvut on saatu. Nämä luvut ovat erittäin harhaanjohtavia, koska ne eivät kerro mitään poliittisten ryhmien valtasuhteista, toisin kuin korkeimman neuvoston edustajaryhmien koot. Näissä vaaleissa oli tärkeintä tulla valituksi eikä niinkään se, minkä ryhmän kautta.

Liberalisoidussa ehdokasasettelussa näkyi silti neuvostoyhteiskunnan byrokratia ja viirallinen ”kansalaisyhteiskunta”, joka perustui sosialistis-korporatiivisiin organisaatioihin.⁸⁹ Ehdokkaita saivat esittää Eestimaan kommunistinen puolue (*Eestimaa Kommu-*

⁸⁸ Riigikogun näkemys ”Vaalit olivat pääasiassa demokraattiset, mutta eivät täysin. Nimittäin myös Virossa olevat miehitysjoukot saivat osallistua. Näin ollen eivät korkeimman neuvoston muodostamisen periaatteet olleet täysin demokraattiset”. ENSV Ülemnõukogu / EV Ülemnõukogu. Riigikogu ajalugu, EV Riigikogu, 28.01.2016. <<https://www.riigikogu.ee/tutvustus-ja-ajalugu/riigikogu-ajalugu/ensv-ulemnoukogu-ev-ulemnoukogu/>>

⁸⁹ Seuraava jakso viitteeseen 90, ks. Vihalemm (toim.), 10–20.

nistlik Partei, EKP), ammattiyhdistykset, osuuskunnat, Eestimaan leniniläinen kommunistinen nuorisojärjestö eli ”Viron komsomol” (*Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing, ELKNÜ*), naisjärjestöt, sota- ja työveteraanijärjestöt, tieteenharjoittajien yhdistykset, luovien alojen liitot, työkollektiivit, laillisesti rekisteröidyt yhteiskunnalliset järjestöt, joilla oli rekisteröityjen sääntöjensä mukaan oikeus asettaa ehdokkaita neuvostojen vaaleissa, sekä näiden muodostamat vaaliliitot. Samoin ehdokkaita saattoivat asettaa äänestäjien paikalliskokoukset ja kansalaisaloitteena luodut valitsijamiesyhdistykset. Ehdokkaan sai asettaa myös työläis- ja työntekijäkokous, johon osallistui yli puolet työkollektiivin (työyhteisön) työntekijöistä, mutta ei kuitenkaan vähempää kuin 100 työntekijää. Myös äänivaltaiset konferenssit ja yhteiskokoukset saivat asettaa ehdokkaita, ja näiden kokousten tuli olla julkisia. Äänestäjien paikalliskokouksessa osallistujia piti olla vähintään 150, ja ehdokkaan tuli saada yli puolet kokousosallistujien äänistä. Kansalaisaloitteena luotavaan valitsijamiesyhdistykseen ehdokas tarvitsi 75 äänestäjän allekirjoituksen.

Näin ollen ehdokas saattoi olla useamman ryhmittymän nimeämä yhtä aikaa. Esimerkiksi Lennart Meren oli asettanut ehdolle Tallinnan kansanrintama (*Tallinna Rahvarinne*), Viron kansanrintama, Viron kirjailijaliitto (*Eesti Kirjanike Liit*) ja vironmielisten kommunistien Demokraattinen yhdistys ”Vapaa Viro” (*Demokraatlik Ühendus ”Vaba Eesti”*). Eestin SNT:n ministerineuvoston puheenjohtajan, virolaiskommunistien johtohahmon, Indrek Toomen oli asettanut ehdolle EKP:n keskuskomitea, valtiollisen onkologiakeskuksen (*Vabariiklik Onkoloogiakeskus*) työkollektiivi ja Demokraattinen yhdistys ”Vapaa Viro”. Imperiumimielisten ja vanhoilliskommunistien johtajan Lembit Annuksen oli asettanut ehdolle Eestin SNT:n työkollektiivien yhteisneuvosto (*Eesti NSV Töökollektiivide Ühendnõukogu*) ja ”Tallinnan Lauristinin konetehtaan tuotantoyksikön työkollektiivi”. Historioitsija Mart Laar oli yksinkertaisesti Viron työkollektiivien liiton (*Eesti Töökollektiivide Liit*) ehdokas.

Tärkeää on huomata ero työkollektiivien liiton ja työkollektiivien yhteisneuvoston välillä. Edeltävä oli *Estoplast*-tehtaan johtajan Ülo Nugiksen johtama vironmielisten yritysjohdajien organisaatio, kun taas jälkimmäinen kuului ns. interblokkiin tai interrintamaan.

Viron kansanrintaman julistus laadittiin ja perustava ryhmä muodostettiin Edgar Saviisaaren johdolla ajankohtaiskeskusteluohjelman *Mõtleme veel* (”Pohdimme vielä”) televisiokeskustelun jälkeen 13.–14. huhtikuun välisenä yönä vuonna 1988. Tämän kansanrintaman ja yleisen uudistuksia vaativan ilmapiirin vastareaktiona perustettiin muuta-

maa kuukautta myöhemmin 19. heinäkuuta Tallinnassa Eestin SNT:n työntekijöiden internationaalinen liike (*Eesti NSV Töötajate Internatsionaalne Liikumine*) eli lyhyemmin Interliike (*Interliikumine*). Koska sen jäsenet neuvostotyyliin korostivat olevansa internationalisteja (*internatsionalist*), alettiin heitä kutsua lehdistössä ja kansan parissa ”internatseiksi”. Liikkeen johtajaksi valittiin Jevgeni Kogan, joka oli kotoisin Vladivostokista ja saapunut aikuisiällä Viroon 1970-luvulla.⁹⁰ Marraskuun viimeisenä päivänä 1988 perustettiin Tallinnan Linnahallissa Ülo Nugiksen johdolla Viron työkollektiivien liitto. Samana päivänä EKP:n keskuskomitean poliittisen koulutuksen rakennuksessa eli Sakala-keskuksessa⁹¹ kokoontui internatsien johdolla Eestin SNT:n työkollektiivien yhteisneuvosto (TKNÜ). Kansainvälisen hengen mukaisesti tämä kokous pidettiin yksinomaan venäjäksi ja aloitettiin perinteisellä venäläisellä musiikkiesityksellä.⁹² TKNÜ:n perustamisen innoittajat olivat olleet Eestin SNT:n korkeimman neuvoston 16. marraskuuta 1988 antama suvereenisuusjulistus, viron kielen aseman virallistavasta Eestin SNT:n kielilaista käytävä keskustelu ja 1.-2. lokakuuta pidetty kansanrintaman perustamiskokous. KGB-kenraali (evp.) ja SNTL:n kansanedustaja Oleg Kaluginin mukaan Neuvostoliiton turvallisuusorganit perustivat interrintaman kansanrintaman vastapainoksi ja suuntaamaan kansalaisliik ehdintää niille myötämieliseen suuntaan. Interrintamia perustettiin nimittäin muissakin neuvostotasavalloissa.⁹³

TKNÜ, Interliike, sotaveteraanien liitto ja lakkokomiteat muodostivat yhdessä interblokin eli interrintaman. Korkeimmassa neuvostossa Interliike, TKNÜ ja EKP:n nimellä toimivat vanhoilliskommunistit muodostivat imperiumimielisten blokin. Vironmieliset kommunistit olivat perustaneet 26. tammikuuta 1990⁹⁴ Vapaa Viro-ryhmittymän, jonka nimissä osa heistä valittiin korkeimpaan neuvostoon. Vironmielisistä kommunisteista esimerkiksi Ülo Uluots valittiin kansalaisaloitteen pohjalta. Imperiumimieliset kommunistit tulivat valituiksi pääasiassa Interliikkeen ehdokkaina. Heistä ainoastaan Nikolai Zahharov (EKP:n Kohtla-Järven kaupunkikomitea) ja Vladimir Malkovski (EKP:n Narvan kaupunkikomitea) tulivat valituiksi EKP:n organien kautta.

⁹⁰ Jevgeni Kogan ja Interliikumine. Õhtuleht, 19. oktoober 1999. <<http://www.ohhtuleht.ee/64533/jevgeni-kogan-ja-interliikumine>> Erilaid, Tõnis: Kuidas loodi ja mida tahtis Interliikumine? Õhtuleht, 19.6.2016. <<http://www.ohhtuleht.ee/748908/kuidas-loodi-ja-mida-tahtis-interliikumine>>

⁹¹ ”Poliitharidusmaja” tunnettiin myös Karlin katedraalina tai Pyhän Vainon kirkkona EKP:n pääsihteerin Karl Vainon mukaan. Se purettiin vuonna 2007 ja nyt sen paikalla on Solaris-ostoskeskus; Viron lähihistoriaa kuvaava muutos sekin.

⁹² Töökollektiivide Ühendnõukogu loomine 30.11.1988, osa 1. ERR äänitallenne. <<https://arhiiv.err.ee/vaata/tookollektiivide-uhendnoukogu-loomine-30-11-1988-01>>

⁹³ Rafik ja Rosenfeld, Igor (toim.): Iseseisvuse anatoomia. Kollektiv Avtorov. Tartu 2004, 24.

⁹⁴ Demotraatlik Ühendus Vaba Eesti 1990–1993, arkistotietokortti, Arhiivi infosüsteem AIS. <http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=5&tyyp=2&otsing_id=&sess_id=0fb359628a7fa62b030a33f69d1d2cd8&id=110250065960&so=1>

Valituiksi tulivat 81 virolaista, 20 venäläistä ja 4 muuta kansallisuutta edustavaa. Mati Graf on laskenut, että itsenäisyysmielisiä oli 73 edustajaa ja imperiumimieliisiä 27; jäljelle jäävien jäädessä näiden ryhmien väliin.⁹⁵ Imperiumimielisten määrän voi vahvistaa ainakin siten, että ryhmiin ”Tasavertaisten oikeuksien puolesta” (*Võrdsete õiguste eest, VÕE*), ”EKP:n poliittinen edustajaryhmä (kommunistinen fraktio)” (*EKP poliitiline saadikurühm (kommunistlik fraktsioon)*) ja *Virumaa* kuului yhteensä 27 edustajaa.⁹⁶ Korkeimmassa neuvostossa ei ollut vielä puolueita, vaan edustajat saivat kuulua vapaasti edustajaryhmiin, mutta korkeintaan vain kahteen yhtä aikaa. Kaikki Neuvostoliiton asevoimien edustajat eli kenraalimajuri Zijaudtin Abdullajevitš Abdurahmanov, yliluutnantti Goderdzi Jakovlevitš Ahaladze, eversti Jevgeni Petrovitš Kotšegarov ja 3. luokan kapteeni Sergei Aleksandrovitš Volkov kuuluivat VÕE-ryhmään.⁹⁷ Itsenäisyyden palauttamisen jälkeen nämä upseerit muodostivat Yhteistyö-ryhmän (*Koostöö*). He menettivät itsenäisyyden palauttamisen myötä edustajanoikeutensa 11. maaliskuuta 1992.

3.7. Neuvostohallinnon purkaminen

Perestroika pyrki uudistamisella säilyttämään Neuvostoliiton imperiumin, kun erityisesti talousjärjestelmän romahtaessa huomattiin vanhan sentralismin tulleen tiensä päähän. Tarkoitus oli lisätä demokratiaa, oikeusvaltiota ja osatasavaltojen itsehallintoa, mutta varmistaa samalla, ettei uudesta liitosta olisi mahdollista erota. Vertikaalisessa ja sentralistisessa järjestelmässä SNTL:n perustuslain mahdollistama oikeus erota liittotasavalta oli käytännössä vain korulause, joka ei voinut realisoitua. Kuten virolainen oikeustieteilijä, myöhempi oikeuskansleri, Hent Kalmo on kirjoittanut: ”Ironia oli siinä, että vaikka oikeusvaltion kehittämisen vaatimus oli osa laajempaa uudistusohjelmaa, jonka tavoitteena oli vahvistaa ”sosialistista järjestystä” ja siten valtiovaltaa, alkoikin se yllättäen perustuslakiin sovellettuna hajottaa Neuvostoliiton valtiojärjestystä”.⁹⁸ Näin ollen

⁹⁵ Vihalemm (toim.), 30.

⁹⁶ He olivat Pavel Grigorjev, Pavel Jermoškin, Juri Jevstignejev, Valeri Kois, Vladimir Kuznetsov, Vitali Menšikov, Lembit Annus, Aleksandr Gussev, Viktor Jermolajev, Aleksandr Labassov, Vladimir Malkovski, Anatoli Novohatski, Pavel Panfilov, Sergei Petinov, Sergei Sovetnikov, Nikolai Zahharov, Genik Israeljan, Zijautdin Abdurahmanov, Goderdzi Ahaladze, Nikolai Aksinin, Viktor Andrejev, Jevgeni Kotšegarov, Vladimir Lebedev, Klavdia Sergij, Nikolai Zolin, Aleksei Zõbin ja Sergei Volkov, ks. Mõttus, Aaro (toim.): Eesti NSV / Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseis 29.03.1990–29.09.1992. Statistikat ja ülevaateid. Riigikogu Kantslei & Eesti Rahvusraamatukogu, Talinna 2013, 119, 122. (Mõttus (toim.))

⁹⁷ Abdurahmanov oli kotoisin Dagestanista; isä tabasarani ja äiti karatšai. Ahaladze oli georgialainen, Sergei Volkov Marinmaalta ja Kotšegarov Dagestanista, mutta käynyt koulunsa Kišinjovissa, Moldovassa. Abdurahmanov komensi 14. ilmatorjuntadivisioonaa ja suhtautui myöntämielisesti virolaisiin, kuten myös tuleva Tšetšenian presidentti, kenraali Džohar Dudajev, joka komensi Tartossa Raadin sotilastukikohdassa sijainnutta 326. raskasta pommikonedivisioonaa.

⁹⁸ Kalmo, Hent: 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioon: silmakirjalikkuse tsiviliseeriv mõju. Teoksessa Valk, Heiki (toim.): Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2010, Õpetatud Eesti Selts, Tartto 2010, 270–271. (Kalmo)

Kremlistä alkanut demokratisoimis- ja avoimuuskampanja kääntyi Baltian maissa varsin nopeasti itse järjestelmää vastaan.

Viron itsenäistymiskehitys lähti liikkeelle Eestin SNT:n suvereniteettijulistuksesta 16. marraskuuta 1988, mutta samalla tämä julistus perustui myös ”leniniläiseen federalismiin”. Tuossa vaiheessa ei vielä kuitenkaan ollut tavoitteena Viron tasavallan palauttaminen, vaikka myöhemmin se on nähtykin yhdeksi sitä pohjustavista päätöksistä. Neuvostoliiton omaa perustuslakia ja marxilais-leniniläistä suvereniteettioppia vain sovellettiin ensi kerran käytännössä. Neuvostoliiton korkeimman neuvoston pääsihteeristö tuomitsi muodon vuoksi suvereniteettijulistuksen 26. helmikuuta 1989, mutta ei neuvostojohdokaan Gorbatšovin avustajan Anatoli Tšernjajevin mukaan osannut perustellusti argumentoida sitä vastaan. Myös itse Gorbatšov myönsi, että Neuvostoliitossa on olemassa ”keskuksen ja tasavallan harmonisoimisen ongelma”.⁹⁹

Suvereniteettijulistuksen jälkeen alkanut itsenäistymiskehitys, jos ei kuitenkaan vielä palauttamiskehitys, johti edetessään kommunistisen puolueen vallan heikkenemiseen. Syntyi paradoksaalinen tilanne: ensi kerran Eestin SNT:n historiassa virolaiset kommunistijohtajat olivat oikeasti suosittuja, mutta luottamus kommunistista puoluetta kohtaan pysyi heikkona.¹⁰⁰ Kun hallinnon demokratisoimisprosessi alkoi joulukuun 1989 paikallisvaaleista, heikensi se entisestään kommunistisen puolueen valtaa ja osoitti samalla, kuinka onttoja neuvostotasavallan rakenteet olivat ilman kommunistisen puolueen komentovaltaa.

Eestin SNT:n korkein neuvosto ja Viron kongressi saivat valmisteltua historiallisen sopimuksen 30. maaliskuuta 1990, jolloin korkein neuvosto tunnusti ”Viron kongressin Viron tasavallan kansalaisten edustuslaitoksena sekä Viron tasavallan valtiovallan palauttajana”.¹⁰¹ Samassa yhteydessä se ilmoitti olevansa ”valmis yhteistyöhön Viron kongressin ja Viron komitean kanssa Viron tasavallan palauttamiseksi oikeudellisen jatkuvuuden perusteella”. Tätä julistusta seurasi korkeimman neuvoston päätös ”Viron valtiollisesta statuksesta”, joka vallankumouksellisuudessaan lasketaan yhdeksi Viron tasavallan palauttaneista päätöksistä:

Eestin SNT:n korkein neuvosto vahvistaa, että Viron tasavallan miehittäminen Sosialististen neuvostotasavaltojen taholta 17. kesäkuuta 1940 ei

⁹⁹ Kalmo, 278–279.

¹⁰⁰ Muuli, Kalle: Arnold Rüütli sirge selg, Postimees, 23.10.2013.

<<http://pluss.postimees.ee/2607048/kalle-muuli-arnold-ruutli-sirge-selg>>

¹⁰¹ Eesti NSV Teataja, 16.4.1990. nro 12. Tallinna 1990. 269 (art. 179 ja 180). (ENSV Teataja 12/1990)

*ole katkaissut Viron tasavallan olemassaoloa de jure. Viron tasavallan alue on miehitetty tähän päivään asti. Eestin SNT:n korkein neuvosto, ottaen huomioon Viron kansan selvästi ilmaiseman tahdon Viron tasavallan itsenäisyyden laillisen valtiovallan palauttamiseksi, tunnustaa SNTL:n valtiovallan laittomaksi sen alusta lähtien, ja julistaa Viron tasavallan palauttamisen (restitutio ad integrum); julistaa siirtymäajan, joka loppuu Viron tasavallan perustuslaillisen valtioelinten muodostamiseen. Siirtymäajan aikana Eestin SNT:n korkein neuvosto laatii väliaikaisen järjestyksen taaten kaikkien asukkaiden oikeudet, kansallisuudesta riippumatta. Tämä päätös astuu voimaan välittömästi.*¹⁰²

Päätöksen muotoilusta kyllä väiteltiin pitkään. Lopulta se hyväksyttiin äänin 71 ”kyllä”, 23 ”ei” ja 2 ”tyhjää”. Kansanrintama olisi halunnut muotoiluksi ”julistaa Viron tasavallan palautetuksi [taastatuksi]”, mutta kongressin edustajat saivat sen muutettua muotoon ”palauttaminen” [taastamine].¹⁰³ Näin ollen käynnistettäväksi julistettiin *palauttamisen prosessi* eli siirtymäaika, joka päättyisi perustuslaillisen järjestyksen palauttamiseen.

Päätöksellä oli kaksi puolta: toisaalta se mahdollisti neuvostovallan purkamisprosessin Virossa, mutta toisaalta todellinen valtataistelu alkoi. Kamppailu siitä, kuka johtaisi Viroa siirtymäajan ja kuka saisi määritellä palauttamisen sisällön ja muodon. Lisäksi kommunistisen puolueen sisäinen hajoaminen eskaloitui.

Eestimaan kommunistisen puolueen 20. ja samalla viimeinen puoluekokous järjestettiin 23.–25.03.1990. Vaino Väljas ilmoitti eroavansa pääsihteerin paikalta ja puolue jakaantui. Vironmieliset eli ns. kansalliskommunistit perustivat itsenäisen EKP:n (*Iseseisev EKP*) omalla ohjelmallaan, kun taas Lembit Annuksen johtama venäjänkielinen vähemmistö ryhmittyi nimelle EKP (NLKP:n ohjelmalla). Kyse oli oikeastaan korkeimmassa neuvostossa jo vallinneen jaon - riippumattomat demokraatit ja kommunistinen fraktio - virallistamisesta. NLKP:n eli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen ohjelmalla jatkanut venäjänkielinen osa sai nimityksen ”Yöpuolue” (*Ööpartei*), koska se perustettiin myöhäisillalla varsinaisen puoluekokouksen jälkeen. Samalla se oli myös käsitteeseen *tööpartei* (työväenpuolue) viittaava sanaleikki. Kahtiajaon virallistamisen lisäksi kyse oli kommunistisen puolueen kuihtumisesta. Erityisesti sen jälkeen, kun Rein Taagepera oli kehottanut virolaisia eroamaan kommunistisesta puolueesta vironkielisessä Radio Free Euroopassa (*Raadio Vaba Euroopa*) 4. tammikuuta 1990. Puolueen jäsenmäärä putosi 110 000:sta 25 000:en, joista itsenäisen EKP:n jäseniksi jäi noin

¹⁰² Sama.

¹⁰³ Laar, Ott ja Endre, 671.

5000.¹⁰⁴ Tämä kertoi myös siitä, ettei kommunistiselle puolueelle juuri ollut poliittista tarvetta virolaisten parissa, kun puolueen yksinvalta yhteiskunnassa katosi.

Lisäksi esiin nousi uusi poliittikkosukupolvi uusine puolueineen. Samalla kansanrintaman asema eri ryhmiä kokoavana liikkeenä heikkeni, kun puoluejärjestelmän kehittyi. Elokuussa 1990 syntyivät keskustan fraktio ja sosiaalidemokraatit. Keväällä 1990 tulevan oikeiston pohjan muodostivat oikeudellisen jatkuvuuden ryhmä ja Mart Laarin kristillisdemokraatit. Jo toukokuussa 1990 lähes koko luovien alojen liiton ryhmä muuttui liberaalidemokraattiseksi ryhmäksi, joka oli sitten yhtenä osapuolena muodostamassa oikeiston Isänmaa-liittoumaa tammikuussa 1992.¹⁰⁵ Näihin siirtymäajan vuosiin 1990–1992 kytkeytyy siten myös palautetun Viron tasavallan puoluejärjestelmän synty.

Pian uusi korkein neuvosto vastasi yhteen Viron kongressin keskeisistä vaatimuksista lopettamalla Neuvostoliiton asevelvollisuuslain soveltamisen Eestin SNT:n alueella 11. huhtikuuta 1990. Samalla se lopetti asepalveluksen välttelystä säädetty rikoslain pykälät sekä vapautti ja rehabilitoi ne nuoret miehet, jotka oli tuomittu näiden pykälien perusteella.¹⁰⁶ Kansainvälisen oikeuden mukaan miehityllä alueella ei saa järjestää kutsuntoja, mistä syystä asevelvollisuuden kumoaminen oli ollut yksi palauttajien keskeisimmistä käytännön tavoitteista.

Koska SNTL:n korkein neuvosto oli tehnyt 27. marraskuuta 1989 päätöksen Baltian maiden taloudellisesta itsenäisyydestä, mahdollisti se yleisliittolaisten yritysten, laitosten, viraston ja vastaavien ottamisen Eestin SNT:n haltuun. Alun perin kyse oli ollut taloudellista itsehallintoa ajaneesta virolaisesta perestroikahankkeesta IME (*Isemajandav Eesti*), mutta uudessa tilanteessa sitä voitiin alkaa käyttää Virossa olleiden yleisliittolaisten rakenteiden alas ajamiseksi. Vuoden 1990 alussa, myös taloudellisen itsenäisyyden nimissä, palautettiin jälleen toimintaan vuonna 1940 lakkautettu maan keskuspankki eli Viron pankki (*Eesti Pank*). Pienempiä esimerkkejä olivat hallintoyksiköiden uudelleen nimeämiset historiallisilla nimillä. Kohtla-Järven maakunnasta tuli Itä-Virumaa ja Rakveren maakunnasta Länsi-Virumaa.¹⁰⁷ Jo 1.1.1990 venäläisperäinen nimitys ”rajoon” (ven. район) oli korvattu virolaisella käsitteellä *maakond* (maakunta). Samoin tammikuussa oli jo loppunut neuvostojen valta, kun niiden tilalle palautettiin

¹⁰⁴ Zetterberg, Seppo: Viron historia. SKS, Jyväskylä 2007, 723. (Zetterberg)

¹⁰⁵ Mödtus (toim.), 133–134.

¹⁰⁶ ENSV Teataja 12/1990. 294 (art. 214).

¹⁰⁷ ENSV Teataja 1990, nro 11, 9.4.1990, 247 (art. 164 ja 165).

kunnan- ja kaupunginvaltuustot. Nimikkeen *RSN TK esimees* korvasi kaupunginjohtaja.¹⁰⁸

Lopulta 8. toukokuuta 1990 Eestin sosialistinen neuvostasavalta jäi historiaan:

Eestin SNT:n korkein neuvosto, pohjautuen tavoitteeseen palauttaa itsenäinen Viron valtio ja nojautuen Eestin SNT:n korkeimman neuvoston 30. maaliskuuta 1990 tekemään päätökseen «Viron valtiollisesta asemasta», on päättänyt:

- 1. Lakkauttaa nimen «Eestin sosialistinen neuvostotasavalta» ja ottaa käyttöön viralliseksi nimeksi «Viron tasavalta».*
- 2. Lopettaa Eestin SNT:n vaakunan, lipun ja hymnin käyttäminen valtiollisina symboleina.*
- 3. Ottaa käyttöön Viron tasavallan vuoden 1938 perustuslain seuraavat pykälät:*

«§ 1. Viro on itsenäinen ja riippumaton tasavalta, jossa korkein valta kuuluu kansalle.

§ 2. Viron maa-alaltaan jakamaton kokonaisuus

§ 4. Virossa on lainvoimaiset ainoastaan sen omien päätöksentekaelinten säätämät lait ja asetukset. Kansainvälisen oikeuden yleisesti tunnustetut periaatteet kuuluvat erottamattomana osana Viron oikeusjärjestykseen. Kukaan ei voi vedota tietämättömyyteen laista.

§ 5. Viron valtion virallinen kieli on viro.

§ 6. Viron valtion viralliset värit ovat sininen, musta ja valkoinen. Valtiolipun ja – vaakunan ulkomuodosta säädetään lailla.»

4. Siirtymäaikana on sallittua käyttää Eestin SNT:n vaakunalla varustettuja leimoja ja lomakkeita.

5. Tämä laki astuu voimaan välittömästi hyväksymisestä.

Päätös syntyi kansanrintaman esityksestä ja äänin 69–23. Neljä edustajaa eli restitutionistien johtohahmot Illar Hallaste, Kaido Kama, Andres Ammas ja Mart Laar äänesivät tyhjää. Tämän jälkeen maan johdossa oli Viron tasavallan korkein neuvosto. Maaliskuun 30. päivän päätös oli jo lopettanut Eestin SNT:n perustuslain voimassaolon.¹⁰⁹ Periaatteessa symbolilain muutokseen loppui punalippujen sekä sirppi- ja vasarasymbolin käyttö. Vielä reilu kuukausi ennen tätä päätöstä Viron kongressin edustajat Tunne Kelam, Sirje Endre ja Jüri Adams olivat vastustaneet moista ”kyltinvaihtoa” sekä kiistelleet korkeimman neuvoston edustajien kanssa siitä, onko valtio-oikeudellinen tila maassa ”Viron tasavalta miehityksessä” vai ”Miehitetty Viron tasavalta”. Kalle Muuli

¹⁰⁸ ENSV Teataja 1990, nro 14, 18.5.1990, 315–321 (art. 236); ENSV Teataja 1990, nro 3, 29.1.1990, 66 (art. 56-59); Selvennys: RSN TK (Rahvasaadikute Nõukogude Täitevkomitee) esimees eli kansanedustajain neuvoston toimeenpanevan komitean puheenjohtaja.

¹⁰⁹ Savisaar 2004, 223

on tuosta päätöksestä todennut osuvasti: ”Enää ei ollut syytä pohtia tuntikaupalla, onko se miehitetty vai miehityksen alainen. Yksinkertaisesti Viron tasavalta ja sillä selvä”.¹¹⁰ Samanlainen symbolipäätös oli, että valtion virallinen lehti *Eesti NSV Valitsuse ja Ülemnõukogu Teataja* (”Eestin SNT:n hallituksen ja korkeimman neuvoston tiedonantaja”) sai takaisin alkuperäisen tasavallan aikaisen nimensä *Riigi Teataja* (”Valtion tiedonantaja”) 1. heinäkuuta alkaen. Ennen tätä kirjainlyhenne *NSV* (SNT) poistui nimestä samaan tapaan kuin muissakin virallisissa yhteyksissä.¹¹¹

Tämä symbolipäätös ei ollut merkitykseltään lainkaan vähäinen. Se osui suoraan venäjänkielisten yleisliittolaiseen identiteettiin. Heti päätöstä seuraavana päivänä eli 9. toukokuuta Mihhail Lössenkon¹¹² johtamat työläismalevalaiset pitivät Vapaudenaukiolla paraatin ja nostivat Tallinnan kaupungintalon salkoon Eestin SNT:n punalipun. EKP:n Narvan kaupunkikomitean 1. sihteeri Vladimir Malkovski ilmoitti, ettei korkeimman neuvoston päätös päde Koillis-Virossa, koska se on SNTL:n ja Eestin SNT:n perustuslakien vastainen. Lisäksi hän kutsui Gorbatšovia puolustamaan Virossa olevien Neuvostoliiton kansalaisten oikeuksia.¹¹³ Mihail Gorbatšov julistikin Viron korkeimman neuvoston päätökset laittomiksi 14. toukokuuta 1990. Seuraavana päivänä Interliikkeen johtajat kutsuivat väkeä Tallinnan Toompealle, jonne tuotiin bussilasteittain työläismalevalaisten lisäksi vihaisia venäläisiä työläisiä Tallinnan yleisliittolaisista sota- ja sähköteollisuuden tehtaista *Dvigatelist*a, *Pöögelmannista* ja *Kalinista*. Kello neljältä iltapäivällä Toompea oli täynnä mielenosoittajia, jotka vaativat neuvostosymbolien palauttamista, ja joita korkeimman neuvoston venäläiset edustajat kävivät vuorotellen yllyttämässä. Mielenosoittajat saivat nostettua punalipun parlamenttitalon katolle sinimustavalkoisen viereen ja murrettua palatsin portit. Parlamentin valtaus vaikutti mahdolliselta. Kun pääministeri Edgar Savisaar oli pitänyt Eesti Raadiossa kuuluisan puheensa, jossa kutsui kansaa puolustamaan parlamenttia sanoilla *Toompead rünnatakse! Kordan, Toompead rünnatakse* (”Toompealle hyökätään! Toistan, Toompealle hyökätään!”),

¹¹⁰ Muuli 2013. 23.

¹¹¹ Eesti Vabariigi Valitsuse ja Ülemnõukogu Teataja (EV Teataja), nro 16, 1.6.1990, 363 (art. 254)

¹¹² Suom. transl. Mihail Lysenko (1955–2011) oli ent. miliisi, joka johti 100 miehen joukosta koostuvaa ”työläismalevaa”. (Malev on vanha virolainen sotilasyksikkö, nyk. esim. suojeluskuntapiiri.) Monen imperiumimielisen tapaan hän lähti Virosta uudelle konfliktialueelle eli Moldovaan, jossa toimi loppuelämänsä Transnistrian poliitikkona. Eesti Päevaleht: Toompea ründaja suri Moldaavias, 13.5.2011.<<http://epl.delfi.ee/news/est/toompea-rundaja-suri-moldaavias?id=51297059>>

¹¹³ Savisaar, Edgar: Midagi ei sünni tühjale kohale, Õhtuleht, 20.5.2000.

<<http://www.oh tuleht.ee/75690/midagi-ei-sunni-tuhjale-kohale>> (Savisaar 2000.)

alkoi paikalle saapua paljon virolaista rahvasta. Virolaisten tulo ajoi ”internatsit” pois paikalta.¹¹⁴

Samaan aikaan Latvian Riiassa hyökättiin parlamenttitaloa vastaan. Virolainen toimittaja, tuolloinen SNTL:n kansanedustajain kongressin jäsen, Juhan Aare on sanonut, että kyse oli KGB:n piirissä vuoden 1988 lopulla kehitetystä suunnitelmasta, jossa provokaatioiden kautta pyrittiin saamaan aikaiseksi väkivaltainen konflikti, joka ”pakottaisi” Neuvostoliiton asevoimien puuttumaan tilanteeseen.¹¹⁵ Myös Savisaaren mukaan KGB:lla oli Moskovassa kehitelty oma suunnitelma konfliktien aiheuttamiseksi itsenäisyyteen pyrkivillä alueilla, kuten Moldovan Transnistriassa. Hänen mukaansa Koillis-Viron tasavalta piti tämän suunnitelman mukaan syntyä kesällä 1990.¹¹⁶ Ajankohtaa on vaikea vahvistaa, mutta Neuvostoliiton ja Venäjän tavoitteisiin kuului toisen maailmansodan jälkeen venäläistetyin Koillis-Viron irrottaminen ”Tallinnan” alaisuudesta. Narva oli Eestin SNT:n suurin verotulonlähde ja sitä kautta koko maa oli riippuvainen Venäjän toimittamasta sähköstä, kaasusta ja polttoaineesta. Lisäksi kyse oli logistiikan kannalta oleellisesta kaupungista maassa, joka oli sidottu yleisliittolaiseen talousjärjestelmään. Alueellisten separatististen tasavaltojen perustaminen torjumaan paikallisen keskushallinnon ”nationalisteja” on ollut Neuvostoliiton ja sittemmin Venäjän käyttämä menetelmä Transnistrian lisäksi Etelä-Ossetiassa, Abhasiassa ja Itä-Ukrainassa.

Toompean valtausyritys ei muuttanut mitään. Yleisliittolaisten neuvostorakenteiden purkaminen jatkui. Perustuen 2. helmikuuta 1920 solmitun Tarton rauhansopimuksen edelleen jatkuvaan voimassaoloon hyväksyttiin 16. toukokuuta laki ”Viron väliaikaisen järjestyksen perusteista” (*Eesti valitsemise ajutise korra alustest*), jolla Viron hallinto- ja oikeusjärjestelmä erotettiin Neuvostoliiton omasta.¹¹⁷ Tämä tarkoitti esimerkiksi syytätälaitoksen (”prokuraatti”), virastojen, ministeriöiden, laitosten, oikeusistuinten ja vastaavien irrottamista niiden yleisliittolaisista vastineistaan. Jo kuun alussa oli aloitettu oikeusjärjestelmän depolitisoiminen, joka poisti kommunistisen puolueen kontrollielimet oikeushallinnosta.¹¹⁸ Tästä lähtien maan itsenäisten ja riippumattomien oikeusistuimien tuomitsemat Viron asukkaat suorittivat tuomionsa ainoastaan Virossa. Toukokuun 16. päivän päätöksellä oli historiallinen merkityksensä. Esimerkiksi Viron tasavallan johto likvidoitiin kesäkuun 1940 miehityksen jälkeen juuri siten, että Venäjän

¹¹⁴ Viivik, Allar: Toompead rünnatakse! Kordan: Toompead rünnatakse!, Õhtuleht 14.5.2005. <<http://www.ohhtuleht.ee/174312/toompead-runnatakse-kordan-toompead-runnatakse>>

¹¹⁵ Sama.

¹¹⁶ Savisaar 2000.

¹¹⁷ EV Teataja, nro 15, 25.5.1990, 339 (art. 247)

¹¹⁸ EV Teataja, 363 (art. 254).

SFNT:n rikoslakia sovellettiin taannehtivasti Viron alueella. Näin ollen kaikki normaali toiminta itsenäisen maan johdossa päättyi Venäjän SFNT:n pahamaineisen rikoslain maan- ja valtionpetosta käsittelevän 58. pykälän piiriin, mikä tarkoitti kuolemantuomiota tai pitkää leirituomiota. Tätä samaa repressiomenetelmää sovellettiin myös rivikansalaisiin. Käyttämällä Venäjän SFNT:n rikoslakia neuvostoviranomaiset olivat voineet lähettää virolaiset istumaan tuomioita ”rikoksistaan” syvälle neuvostojen maahan, kuten Kazakstaniin, Siperiaan, Keski-Venäjälle tai Keski-Aasiaan.

Toompean valtausyritys joka tapauksessa oli selvin merkki Interliikkeen valitsemasta toimintamallista tasavallan palauttamista vastaan. Vuodesta 1988 alkaen se oli vastannut kielteisesti kaikkiin virolaisten uudistusvaatimuksiin ja ideoihin. Kaikissa kokouksissa ja kokoontumisissa sen edustajat olivat joko äänestäneet vastaan ja/tai marssineet pois. Liikkeen vaatimukset olivat lähinnä, että kaiken pitäisi olla niin kuin ennenkin, virolaisten pitäisi luopua kaikista tavoitteistaan sekä vaatimuksistaan ja Viron tulisi pysyä kiinteästi osana Neuvostoliittoa. Interliike ei kannattanut demokratiaa, vaan toivoi saavansa toiminnallaan Moskovan puuttumaan – mieluiten asevoimin – Baltian ”separatismiin”. Kesällä 1990 se aloitti lakkoliikkeensä, joka kuitenkin epäonnistui virolaisten lakonmurtamistoiminnan ja työsulkujen myötä. Syksystä alkaen taloudessa alkoi ns. hamstrausvaihe, kun korkea inflaatio johti pyrkimykseen realisoida palkat tavaraksi ja kulutustuotteiksi.

Samaan aikaan Moskova alkoi painostaa Baltian maita entistä kovemmin taloudellisesti ja poliittisesti, jotta nämä allekirjoittaisivat uuden liittosopimuksen. Uusi liittosopimus oli esitelty virolaisille jo lokakuussa 1988, jolloin *Rahva Häälessä* julkaistiin uusi SNTL:n perustuslakiesitys. Sen mukaan demokratiaa ja paikallista itsehallintoa lisättäisiin, mutta uudelle lainsäätäjälle eli SNTL:n kansanedustajien kongressille annettaisiin oikeus hylätä osatasavaltojen ja autonomisten tasavaltojen lainsäädäntöelinten päätöksiä. Samoin uudesta liittovaltiosta ei voisi erota ilman uuden 2250-jäsenisen kongressin hyväksyntää.¹¹⁹ Pienillä Baltian tasavalloilla ei siten olisi ollut mitään mahdollisuutta saada läpi itsenäisyyttään moisessa elimessä. Uuden liittosopimuksen allekirjoittaminen olisi ollut vapaaehtoinen antautuminen osaksi imperiumia. SNTL:n vuoden 1978 perustuslain suvereniteettiklausuulit sentään mahdollistivat eroamisen ainakin periaatteessa. Lisäksi tunnustamalla Molotov-Ribbentrop-sopimuksen laittomaksi oli Neuvostoliitto itse tunnustanut sen, etteivät Baltian maat olleet koskaan liittyneet laillisesti Neuvosto-

¹¹⁹ Kallas, Kristiina: Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsioon riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990–1994. peaseminaritöö, Tartu Ülikool. Tartto 2000. 10. (Kallas 2000).

liittoon.¹²⁰ Juuri tuon uuden perustuslakiesityksen asettamat rajoitukset liittovaltiosta eroamiselle toimivat ”katalysaattorina prosessissa, joka lopulta johti ideaan alkaa tosissaan vaatia Viron tasavallan palauttamista oikeudellisen jatkuvuuden perusteella, so. valtiona, joka ei ole koskaan Neuvostoliittoon liittynyt”.¹²¹

Näin ollen tässä vaiheessa Interliikkeen ja Gorbatšovin tavoitteet alkoivat selvemmin kohdata keskenään. Kun vielä 16. marraskuuta 1988 Gorbatšov oli kommentoinut Eestin SNT:n suvereeniusjulistusta, että ”Virossa on perestroikka” – toki vielä tietämättä tarkemmin sen sisällöstä –, niin syksystä 1990 alkaen niin hänen kuin interliikkeenkin tavoite oli Viron pitäminen osana liittovaltiota keinolla millä hyvänsä.¹²²

Savisaar ei enää tarvinnut Viron kongressia sen jälkeen, kun oli päässyt sen tuella pääministeriksi 9. huhtikuuta 1990. Kuuluisassa Kloostrimetsan sopimuksessa Savisaar oli luvannut koordinoida kaiken tärkeän päätöksenteon Viron komitean kanssa, jos kongressin jäsenet äänestävät häntä pääministeriksi korkeimmassa neuvostossa.¹²³ Ilman kongressia ja komiteaa hän ei olisi saanut tarpeeksi ääniä taakseen. Kuitenkin 25. toukokuuta Savisaar kävi viimeisen kerran Viron kongressin kokouksessa ja ilmoitti samalla, ettei hän aio jakaa valtaansa kongressin kanssa.¹²⁴ Kansallismieliset muistavat tämän petoksen ja sen on sanottu osaltaan vaikuttaneen heidän aina nykyhetkeen asti tuntemaansa syvään vihaan Savisaarta kohtaan.¹²⁵ Tosin Savisaaren luottomies Rein Ruutsoo on myöhemmin kiistänyt koko sopimuksen olemassaolon ja väittänyt teemasta kirjoittaneen Kalle Muulin ”saastuttavan historiallista muistia”.¹²⁶

Savisaaren toiminnalla oli myös vaikutus kongressin kannatuksen ja toiminnan heikkenemiseen. Kansanrintamassa ja Viron kongressissa sekä korkeimmassa neuvostossa tasavaltalaisten edustajaryhmän perustajana ja puheenjohtajana toimineen Heino Kostabin¹²⁷ mukaan maaliskuun 30. päivän julistuksen realisoituminen kaatui ”valitettavasti

¹²⁰ Kalmo 2010.

¹²¹ Kallas 2000.

¹²² ”Vaino Väljas: Juhatasime ka teistele suveräänsusdeklaratsiooniga teeotsa kätte”, (Vaino Väljaksen haastattelu). Maaleht, 13.11.2008 <<http://maaleht.delfi.ee/news/maaleht/elu/vaino-valjas-juhatasime-ka-teistele-suveraansusdeklaratsiooniga-teeotsa-katte?id=23962093>>

¹²³ Laar, Ott ja Endre, 674; Kiin (toim.), 74; Muuli 2013, 18–19.

¹²⁴ Muuli 2013.

¹²⁵ Muuli, Kalle: Kloostrimetsa kokkulepe. Lääne Elu, 22.3.2015. <<http://online.le.ee/2015/03/22/kalle-muuli-kloostrimetsa-kokkulepe/>>

¹²⁶ Ruutsoo, Rein: Kalle Muuli raamat saastab ajaloomälu. Kesknädal (Keskustapuolueen äänenkannattaja), 3.6.2015. <<http://www.kesknadal.ee/est/g2/uudised?id=25047>>

¹²⁷ Kostabi (s. 1933, Petserissä työläisperheeseen) on osoitus virolaisen poliittisen identifioitumisen ennakkoluulottomuudesta. Hänet valittiin korkeimpaan neuvostoon Viron työkollektiivien ja kansalliskom-

Viron kongressin haluttomuuteen tehdä tehokasta yhteistyötä”. Sitä haluttomuutta oli myös kansanrintamassa. Jälkeenpäin Kostabi on pohtinut, olisiko koko kongressia edes pitänyt luoda, koska sillä vain aiheutettiin kahtiajakautumista. Vanhemmiten toimijat voivat toki jossitella, mutta allekirjoittaneen mielestä ongelmat perustuivat tuon ajan virolaiseen mielipideilmastoon, jossa ladattiin massiivisia toiveita yksittäisille poliittisille hankkeille. Kansanrintaman ohjelmaa suomalaisille esitellyt ja propagoinut *Viron vapauden tuulet*-teos mainitsee moneen kertaan, kuinka vain IME-ohjelma voi pelastaa kaiken ja kuinka vain se on vastaus kaikkeen. Kyse oli kuitenkin varsin maltillisesta hajauttamis- ja talouskehityspoliittisesta ohjelmasta. Samaan tapaan Trivimi Velliste julisti emotionaalis-pateettiseen tyyliinsä Rahva Häälessä 2.2.1990, kuinka korkein neuvosto pitäisi lakkauttaa, koska ”Eestin SNT:n korkein neuvosto on vuodesta 1940 lähtien ollut laitton ja rikollinen”, luopua vaaleista ja kutsua koolle ”Vironmaan todellinen parlamentti – Riigivolikogu”.¹²⁸ Tavoite riigivolikogun koolle kutsumisesta oli sittemmin koko siirtymäajan tavoitteena, mutta sen pitäminen Viron todellisena parlamenttina osoitti kiinnostavaa historiantulkintaa. Riigivolikogu eli ”valtiovaltuusto” oli kaksikamarisen parlamentin luoneen Pätsin vuoden 1938 perustuslain luomus, joka ehti toimia vain kaksi vuotta ennen miehitystä. Miehityksen jälkeen oli valittu perustuslainvastaisesti vain alahuone eli riigivolikogu, joka muutti nimensä neuvostotyyliin korkeimmaksi neuvostoksi. Viron tasavallan alkuperäisenä parlamenttina toimi vuosina 1920–1934 riigikogu, joka palautettiin vuonna 1992. Näin ollen vuosien 1938–1940 kaksikamarinen parlamentti lasketaan järjestyksessään VI:ksi riigikoguksi.¹²⁹ Yksi esimerkki siitä, kuinka oikeudellis-historiallisen jatkuvuuden noudattaminen vaati myös joustavuutta.

3.8. 1991 – Tilanteen kärjistymisen vuosi

Tammikuussa 1991 Moskova päätti käyttää väkivaltaa ratkaistakseen Baltian kysymyksen. Gorbatšovin mahdollisesta roolista näissä tapahtumissa on kiistelty. Virossa on pidetty raskauttavana sitä, ettei Gorbatšov ainakaan tehnyt mitään estääkseen niitä tapahtumasta.¹³⁰ Kuukauden aikana Moskovan alaisuudessa olleet Riian OMON-joukot ja neuvostoarmeijan Spetznaz- ja Alfa-yksiköt tekivät useita kuolonuhreja vaatineita iskuja aseettomia siviilejä vastaan. Näistä tunnetuimmat ovat hyökkäys Vilnan televisiotorniin

munistien Vapaa Viro-ryhmän listoilta. Korkeimmassa neuvostossa hän oli ensin maalaisedustajien ryhmässä, mutta alkoi aktiivirestitutionistiksi ja perusti keväällä 1991 tasavaltalaisten ryhmän, joka oli muodostamassa tammikuussa 1992 oikeiston Isänmaa-vaaliliittoa. Nykyään hän on sosiaalidemokraatti.

¹²⁸ Kostabi 2008.

¹²⁹ Meie parlament ja aeg. <<https://www.nlib.ee/html/expo/p90/p1/40.html>>

¹³⁰ Vilgats, Kalev: Sündmused Vilniuses ja Riias määrasid NSV Liidu saatuse, Pärnu Postimees, 13.1.2011. <<http://parnu.postimees.ee/371383/sundmused-vilniuses-ja-riias-maarasid-nsv-liidu-saatuse>>

eli Vilnan verisunnuntai 11.–12.1. välisenä yönä ja hyökkäys Latvian sisäministeriöön Riiassa 20.1.¹³¹ Venäjän SFNT:n korkeimman neuvoston puheenjohtaja Boris Jeltsin kävi Tallinnassa 13. tammikuuta ja allekirjoitti Venäjän ja Baltian maiden välisen yhteisjulistuksen, jossa tunnustettiin allekirjoittavien osapuolten suvereniteetti ja hallintojen laillisuus sekä tuomittiin väkivalta. Jeltsin vaati Neuvostoliittoa lopettamaan puutumisen Baltian maiden sisäisiin asioihin.¹³² Tällä ”välistä vedolla” ohi Neuvostoliiton virallisen johdon turvattiin sekä suurimman osatasavallan tuki Baltian maille että Jeltsinin asema valtataistelussa Gorbatšovia vastaan. Gorbatšov järkyttyi erityisesti Jeltsin vetoomuksesta Yhdistyneisiin kansakuntiin, mitä hän piti ”pyyntönä sekaantua Neuvostoliiton sisäisiin asioihin”.¹³³ Samalla vierailulla Jeltsin keskusteli väkivallasta pidättäytymisestä Tallinnassa olevien neuvostovarus kuntien edustajien kanssa, mikä oli merkittävää rauhallisten olosuhteiden takaamiseksi. Virossakin suurin vaara oli se, että maassa oleva miehitysarmeija aloittaisi toimet paikallista johtoa ja väestöä vastaan. Interliike piti suuren mielenosoituksen Toompealla 15. tammikuuta 1991. Erityisesti pelättiin Tallinnan Tondille sijoitettua eversti Viktor Tjutjunnikovin komentamaa 144. kaartin motorisoitua kivääridivisioonaa, jota Viron hallitus piti Interliikkeen tukipisteenä.¹³⁴ Tarkalleen vuotta aiemmin virolaiset olivat seuranneet huolestuneina tilannetta Azerbaidžanin SNT:ssa, jossa Gorbatšovin alueelle julistaman hätätilan jälkeen tehdys- sä neuvostoarmeijan sotilaallisessa interventiossa eli ns. mustan syyskuun aikana oli syntynyt satoja ihmisuhreja. Kuten turvallisuuspolitiikan tutkija Kaarel Kass on huomauttanut, Gorbatšov ei ollut mikään ns. rauhankyyhky, vaan hän oli valmis käyttämään myös väkivaltaa imperiumin koossa pitämiseksi, kuten olikin tehty aiemmin Alma-Atassa (1986) ja Gruusiassa (1989). Gorbatšov myös puolusteli Tiananmenin vuoden 1989 verilöylyä sanomalla ”heidän (niin kuin meidänkin) pitää puolustaa itseään. 3000 ihmisuhria – entä sitten?”.¹³⁵

Viron korkein neuvosto teki 31. tammikuuta 1991 päätöksen, että 3. maaliskuuta järjestettäisiin kansanäänestys, jossa kysyttäisiin ”Haluatteko te Viron tasavallan valtiollisen

¹³¹ Tamme, Jürgen: Läti meenutab iseseisvuse eest langenuid, Postimees, 12.1.2011. <<http://maailm.postimees.ee/370834/lati-meenutab-iseseisvuse-eest-langenuid>>

¹³² Öunmaa, Oliver; Lepassalu, Virko: BORISS JELTSIN: Vaen Baltimaade vastu on vaen ka Venemaa vastu!, Pealinn 13.1.2016. <<http://www.pealinn.ee/koik-uudised/boriss-jeltsin-vaen-baltimaade-vastu-on-vaen-ka-venemaa-vastu-n160669>>

¹³³ Erilaid, Tõnis: Kuidas Jeltsin ootamatult Tallinna lendas, Õhtulehe blogi, 13.1.2014. <<http://www.ohutuleht.ee/560412/kuidas-jeltsin-ootamatult-tallinna-lendas>>

¹³⁴ Mägi, Harri: ENSV KGB tegevuse lõpetamine. Kirjastus Varrak, Tallinn 2012. 46. (Mägi)

¹³⁵ Kass, Kaarel: Detsembris möödub 20 aastat N Liidu lõplikust lagunemisest, mis ei toimunud nii vägivallatult kui üldiselt arvatakse. Diplomaatia, nro 100, joulukuu 2011. <<https://www.diplomaatia.ee/artikkel/veretu-lagunemise-muut-1/>>.

itsenäisyyden ja riippumattomuuden palauttamista” vaihtoehtoilta *jah* tai *ei*.¹³⁶ Samanlaisen kansanäänestyksen päättivät järjestää myös Latvia ja Liettua. Näistä päätettiin sen jälkeen, kun Neuvostoliiton korkein neuvosto oli tehnyt päätöksen ”kansanäänestyksen järjestämisestä SNTL:ssa Sosialististen neuvostotasavaltojen liiton säilyttämisestä”, joka järjestettäisiin 17. maaliskuuta.¹³⁷ Viron kansanäänestykseen saivat osallistua kaikki maan asukkaat eivätkä vain tasavallan kansalaiset. Tulos oli silti täysin selvä: 948 130 äänestäjästä vastasi ”jah” 737 964 eli 77,8 prosenttia.¹³⁸ Vaaleissa oli 127 ulkomaalaista tarkkailijaa, mm. brittiparlamentaarikkoja, jotka hyväksyivät äänestysprosessin ja sen tuloksen.¹³⁹ Tämä antoi Viron korkeimmalle neuvostolle mahdollisuuden päättää olla järjestämättä Virossa Neuvostoliiton kansanäänestystä 11. maaliskuuta.¹⁴⁰

Viron itsenäisyyden palauttamista vastaan äänesti 203 199, joka oli kokoluokaltaan varsin sama kuin Virossa Neuvostoliiton kansanäänestykseen osallistuneiden määrä eli 222 240, joista vain 10 040 vastusti Neuvostoliiton säilyttämistä.¹⁴¹ Lauri Vahtre on huomauttanut, että Viron itsenäisyyskansanäänestyksen kyllä-äänten osuus suhteutettuna kaikkiin äänioikeutettuihin oli 64,4 % eli sama kuin virolaisten osuus Virossa.¹⁴²

Huhtikuussa piti neuvotella itsenäistymisestä Neuvostoliiton kanssa, mutta asia ei edennyt. Neuvostoliitossa oli käynnissä valtataistelu Gorbatsövin ja Jeltsinin välillä. Lisäksi turvallisuuskoneisto jakoi vanhoillisten kommunistien kanssa pyrkimyksen säilyttää imperiumi. Kuvaavaa on, että 4. kesäkuuta Viron ja Venäjän välisellä rajalla ilmeisesti OMON-joukot avasivat tulen Luhamaan raja-asemaa kohti ja 13. kesäkuuta Virossa korkein neuvosto aloitti valmistelut omaisuusreformin (*omandireform*) toteuttamiseksi. Neuvostoliiton säilyttämistä tukevat voimat valmistautuivat ratkaisemaan tilanteen väkivalloin samaan aikaan, kun Viro jatkoi Moskovasta välittämättä palauttamispolitiikkansa viemistä eteenpäin.

¹³⁶ Otsus referendumi korraldamise kohta Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise küsimuses, Riigi Teataja, 31.1.1991 (RT 1991, 4, 65) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/30348>>

¹³⁷ Об организации и мерах по обеспечению проведения референдума СССР по вопросу о сохранении Союза Советских Социалистических Республик, Постановление Верховного Совета СССР, 16. тammikuuta 1991, nro 1910-1. Art. 87. <<http://www.constitution20.ru/ru/documents/123>>

¹³⁸ 1991. aasta 3. märtsil Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise küsimuses korraldatud referendumi tulemuse kinnitamine kohta, Riigi Teataja, 11.3.1991 (RT 1991, 8, 127) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/13069820>>; Latviassa ja Liettuaassa kyllä-osuudet olivat vastaavasti 73,7 ja 90,5 %.

¹³⁹ Vahtre, Lauri: Kas te soovite elada või surra?, Postimees, 3.3.2006.

<<http://www.postimees.ee/1531043/kas-te-soovite-elada-voi-surra>> (Vahtre 2006)

¹⁴⁰ NSV Liidu 1991. aasta 17. märtsi referendumi kohta Eesti Vabariigi territooriumil, Riigi Teataja 11.3.1991. (RT 1991, 8, 126) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/13069794>>

¹⁴¹ Об итогах референдума СССР состоявшегося 17 марта 1991 года, 27.3.1991, Izvestija, 3. <<http://yeltsin.ru/press/newspaper/detail6937/>>

¹⁴² Vahtre 2006.

3.9. *Augustiputš ja elokuun 20. päivä 1991*

Lopulta 19. elokuuta 1991 alkoi tapahtumasarja, josta viroksi käytetään nimitystä *augustiputš* eli elokuun vallankaappaus(yritys). Tämä oli itse asiassa se, mitä Interliike oli Virossa koko ajan odottanut ja toivonut tapahtuvan. Työkollektiivien yhteisneuvosto ilmoitti *Molodjož Estonii*-lehdessä tukevansa ”uutta valtaa”. *Dvigatelin* tehtaanjohtaja Vladimir Jarovoi tiedotti, että on tullut aika kukistaa ”paikallinen nationalismi”.¹⁴³

Viron tasavallan XII korkein neuvosto kokoontui klo 16 Toompealle 46. istuntokerralleen. Puhemies Ülo Nugis ilmoitti, että normaalin päiväjärjestyksen sijaan käsiteltäisiin korkeimman neuvoston puheenjohtajan Arnold Rüütel tiedonanto. Rüütel ilmoitti, että Moskovassa oli ottanut vallan valtiollinen poikkeustilakomitea, ja että Neuvostoliiton presidentti on estynyt sairauden takia hoitamaan tehtäviään, joten hänen tehtäviään hoitaa varapresidentti Gennadi Janajev. Baltian sotilaspiirin komentaja, kenraalievosti Fjodor Kuzmin oli soittanut puhelimitse klo 11 Rüütelle ja väittänyt ottavansa haltuunsa korkeimman vallan Baltian maissa. Lisäksi Kuzmin vaati Viroa kumoamaan SNTL:n perustuslain kanssa ristiriidassa olevan lainsäädäntönsä. Viroon alkoi saapua Neuvostoliiton maahanlaskujoukkoja ja Pihkovan 76. laskuvarjodivisioona lähti liikkeelle kohti Tallinnaa. Virossa vallankaappajien tueksi asettuivat Interliike, Lembit Annuksen johtama EKP:n vähemmistö, yleisliitolliset yritykset ja Itä-Virumaan (pääasiassa Narvan, Kohtla-Järven ja Sillamäen) paikallishallinnot. Rüutelin tiedonannon jälkeen käydyssä keskustelussa venäläiset edustajat olivat taipuvaisia pitämään tilannetta laillisena: jos Neuvostoliiton presidentti on estynyt hoitamaan tehtäviään, on varapresidentti luonnollisesti vt. presidentti. Virolaiset olivat huolissaan siitä, miten ja milloin itsenäisyys palautettaisiin, koska vallankaappauksen myötä oli menetetty mahdollisuus Moskovan kanssa käytäviin neuvotteluihin Viron itsenäisyyden palauttamisesta. Tämän jälkeen Interliikkeen edustajat yrittivät hidastaa keskustelua tarttumalla Marju Lauristinin esitysten yksityiskohtiin ja yrittäen ärsyttää tätä mm kysymällä, tuliko Lauristin Tukholmasta Tallinnaan Viron vai Neuvostoliiton passilla. Vaikka Interliikkeen edustajat vastustivat ylipäätään neuvotteluita Viron itsenäistymisestä, asettuivat he nyt tiukasti vaatimaan Moskovan kanssa käytävien neuvotteluiden jatkamista, koska (aiheellisesti) pelkäsivät välitöntä itsenäistymistä.¹⁴⁴ Lopulta äänin 65–12 (tyhjiä kaksi) päätettiin lopettaa neuvottelut ja aloittaa itsenäisyysjulistuksen työstäminen.¹⁴⁵

¹⁴³ Savisaar 2004, 668

¹⁴⁴ Interliikkeen edustajien, Anatoli Novohatski, Pavel Grigorjev, Aleksei Zöbin, Klavdia Sergij, Pavel Grigorjev, Sergei Sovetnikov, Vladimir Kuznetsov, Vladimir Malkovski, puheenvuorot: Eesti Vabariigi

Eversti Tjutjunnikov jakoi 144. kivääridivisioonalleen taisteluampumatarvikkeet ja käski valmistautumaan toimintaan ”nationalisteja ja separatisteja vastaan”. Virallisesti Eestin SNT:n KGB (nimeä ei koskaan muutettu) ei ollut mukana kaappauksessa, mutta varsinaisen johtajan Rein Sillarin ollessa lomalla toimi KGB hänen sijaistensa Ivan Tšernoivanovin ja Arnold Arron johdolla vallankaappajien hyväksi.¹⁴⁶

Lopulta vuorokauden kestäneiden neuvottelujen jälkeen syntynyt esitys Viron tasavallan palauttamisen vahvistamisesta annettiin korkeimmalle neuvostolle. Salista marssivat ulos mielenosoituksellisesti oikeudellisen jatkuvuuden edustajaryhmän pj Kaido Kama ja Interliikkeen Klavdia Sergij. Sopimuksen tuloksena syntynyt esitys annettiin korkeimman neuvoston äänestettäväksi ja klo 23.03 se hyväksyttiin 69 puoltotäänellä. Vastaan tai tyhjää ei äänestänyt kukaan. Seuraavana päivänä julkaistiin *Riigi Teatajassa* seuraava päätös:

*Viron tasavallan korkeimman neuvoston päätös
Viron valtiollisesta itsenäisyydestä*

Perustuen Viron tasavallan jatkuvuuteen kansainvälisen oikeuden subjektina,

nojautuen vuoden 1991 maaliskuun 3. päivän kansanäänestyksessä Viron väestön selvästi antamaan tahdonilmaisuun palauttaa Viron tasavallan valtiollinen itsenäisyys,

huomioiden vuoden 1990 maaliskuun 30. päivän Eestin SNT:n korkeimman neuvoston päätöksen ”Viron valtiollisesta tilasta” ja Eestin SNT:n korkeimman neuvoston korkeimman neuvoston julistuksen ”Eestin SNT:n korkeimman neuvoston ja Viron kongressin yhteistyöstä”

ottaen huomioon, että SNT-Liitossa tapahtunut vallankaappaus asettaa Virossa käynnissä olevat demokraattiset prosessit vakavaan vaaraan ja on tehnyt mahdottomaksi Viron tasavallan itsenäisyyden palauttamisen SNT-Liiton kanssa käytävien kahdenvälisen neuvotteluiden kautta

Viron tasavallan korkein neuvosto päättää

- 1. Vahvistaa Viron tasavallan valtiollisen jatkuvuuden ja tavoitella Viron tasavallan diplomaattisten suhteiden palauttamista.*

Ülemnõukogu XII koosseisu stenogrammid (EV ÜK XII stenogrammid), VII köide 1991, 45. istungjärg (12.–15.8.91), 46. istungjärg (19.–22.8.91) ja Erakorraline istungjärg (27.–30.8.91). Riigikogu Kantslei dokumendi- ja asjaajamisosakond, Tallinn 2011, 126–139.

¹⁴⁵ Sama, 140.

¹⁴⁶ Mägi, 66.

2. *Viron tasavallan perustuslain laatimiseksi ja sen kansanäänestykselle alistettavaksi muodostaa Perustuslaillisen kokouksen, jonka kokoonpano muodostetaan valtuuttamalla Viron tasavallan korkeimman lainsäädännöllisen valtiiovallan Viron tasavallan korkeimman neuvoston sekä Viron tasavallan kansalaisten edustajalaitoksen Viron kongressin kautta.*
3. *Järjestää Viron tasavallan uuden perustuslain mukaiset Viron tasavallan parlamenttivaalit vuoden 1992 aikana.*

*Viron tasavallan korkeimman neuvoston puheenjohtaja A. RÜÜTEL
Tallinna, 20. elokuuta 1991.¹⁴⁷*

Keskeistä sopimuksen aikaansaamisella oli juuri kohdalla nro 2. Uusi perustuslakia säättävä kokous muodostettaisiin korkeimman neuvoston ja Viron kongressin edustajista. Molemmista edustuslaitoksista valittiin 30 edustajaa eli tässä suhteessa ne tunnustettiin samanarvoisiksi. Vardo Rumessenin mukaan juuri tämä oli Marju Lauristinin esittämä kompromissiehdotus. Hänen mukaansa kansanrintaman edustajat olisivat vielä tuolloinkin halunneet vain julistaa uuden tasavallan palauttamisen sijaan.¹⁴⁸ Lauristinin mukaan hänen kanssaan kompromissia muotoili erityisesti Liia Hänni, mutta myös Ülo Nugis ja Arnold Rüütel. Sen sijaan Edgar Savisaar oli suosittanut toisen osapuolen eli kongressin kokonaan hylkäämistä.¹⁴⁹ Kompromissilla saatiin korkeimmassa neuvostossa koottua 69 edustajan äänet, kun pelkillä kansanrintaman äänillä olisi jääty alle puoleen.

4. EV – palautettu tasavalta

4.1. Kuka palautti tasavallan?

Tähän kysymykseen liittyvä kahtiajako vaikuttaa vielä tämän päivänkin virolaisessa politiikassa. Ainakin niin kauan kuin päätöksentekoon osallistuneet ovat elossa ja aktiivisia yhteiskunnassa. Alkuperäisillä toimijoilla on edelleen mielissään selvinä jakolinjat korkein neuvosto/Viron kongressi, kansanrintama/palauttajat ja EKP/ERSP. Heillä on edelleen vankat näkemyksensä siitä, miten asiat todella menivät. Eräänlaiset vastapoolit, toistensa ääripäät, oli nähtävissä 20. elokuuta illalla klo 23, kun ennen itsenäisyyden palauttamispäätöksestä äänestämistä marssivat mielenosoituksellisesti ulos salista EKRE:n Kaido Kama ja Interliikkeen Klavdia Sergij. Kama oli Viron kongressin pääide-

¹⁴⁷ Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus Eesti riiklikust iseseisvusest, Riigi Teataja, 21.8.1991. (RT 1991, 25, 312) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/13071519>>

¹⁴⁸ Laar, Ott ja Endre, 816-817.

¹⁴⁹ Lauristin, Marju: Punane ja sinine. AS Eesti Ajalehed, Tallinna 2010, 137-138.

ologiksikin kutsuttu tiukka periaatteellinen restitutionisti ja kansallismielinen konservatiivi, joka ei voinut äänestää Viron tasavallan palauttamisen puolesta, koska se ei tapahtunut tarkalleen vuoden 1938 tasavallan palauttamisena. Sergij taas oli vastustanut koko ajan koko itsenäistymisprosessia. Omalla tavallaan ironista oli, että kevästä 1991 alkaen Kaido Kama johti Viron omaisuusreformin järjestelyä ja sitä käsitelleen valiokunnan jäsen oli myös Sergij.

Lisäksi voi tuoda kaksi vastaesimerkkiä Viron kansanrintaman sisältä. Vuonna 2000 Edgar Savisaar kirjoitti, että kansallisradikaaleilla ”oli oma ’messiaaninen’ kuvitelman-
sa. Heidän mielestään jossakin taivaan avaruuksissa oli abstraktisesti olemassa Viron tasavalta de jure, joka yhtenä hetkenä tuodaan maan päälle. Siihen mennessä ei sovi ottaa yhtäkään käytännön askelta itsenäisyyttä kohti, koska silloin saatetaan vääristää oikeudellisen jatkuvuuden ideaa.”¹⁵⁰ Viron komiteassa aktiivisesti vaikuttanut kansanrintamalainen, sittemmin sosiaalidemokraatti, Liia Hänni luonnehti Eestin SNT:a näin, kun korkeimmassa neuvostossa käsiteltiin esitystä kansallistunnusten palauttamisesta: ”Eestin SNT on miehitysvallan Viron tasavallan alueelle luoma pseudovaltiollinen muodostelma, joka on perustettu tehdyn rikoksen peittelemiseksi. Tätä samaa tavoitetta ovat palvelleet myös nykyiset symbolit. Tällä hetkellä Eestin SNT:n korkein neuvosto on täysin pätevä kumoamaan nämä pseudovaltiolliset symbolit”.¹⁵¹ Savisaaren mielestä kuvitelmaa oli oikeudellinen jatkuvuus; Hännin mielestä ESNT symboleineen.

Tyypillistä myöhemmälle keskustelulle on ollut toisen osapuolen kuvaaminen sen ääripään kautta. Yksi laulavan vallankumouksen johtohahmoista, kansanrintaman Rein Järlik on halunnut jakaa itsenäisyyskamppailun osapuolet pragmaatikkoihin (kansanrintama) ja radikaaleihin (Viron kongressi).¹⁵² Edeltävät olivat taitavia kansan luottamusta nauttineita isänmaallisia päättäjiä, kun taas jälkimmäiset olivat kiihkomielisiä haihattelijoita, joilta puuttui kaikenlainen realismin taju, ja jotka eivät olisi aatteellisuudessaan millään kenneet palauttamaan tasavaltaa. Järlik kuitenkin myöntää ohimennen, että kongressin luoman paineen takia kansanrintama ja korkein neuvosto omaksuivat palauttamisen tavoitteeksi. Hän korostaa, että korkein neuvosto ja sen poliitikot olivat suosittuja virolaisten parissa, kun taas kongressin edustajat epäsuosittuja. Korkein neuvosto ja kansanrintama olivat jatkuvasti valmiita yhteistyöhön, mutta kiittämätön kongressi ei

¹⁵⁰ Savisaar 2000.

¹⁵¹ Eesti NSV XII Ülemnõukogu stenogrammid, II köide 1990, 3. istungjärk (16.–18.4.1990) ja 4. istungjärk (23.–26. 4.1990). Riigikogu Kantselei dokumendi- ja asjaajamisosakond, Tallinn 2010, 6.

¹⁵² Seuraava jakso viitteeseen 114, ks. Järlik, Rein: Eesti valikud, Riigikogu Toimetised. nr 18, joulukuu 2008, 152–158.

kyennyt siihen. Järlik väittää lisäksi, että Viron kongressi ja komitea otettiin mukaan vain korkeimman neuvoston ja kansanrintaman hyväntahtoisuudesta. Hänen mukaansa riippumatta siitä, olisiko Viron komitea ollut mukana Toompealla tuolloin 19.–20. elokuuta vai ei, olisi Viron tasavalta palautettu joka tapauksessa, koska muunlainen esitys ei olisi mennyt läpi. Tämä viimeisin väite on kyseenalainen ja on osa kansanrintamalaisten myöhempiä argumentointia, jossa tasavallan palauttaminen kuvataan varsin alkupe-
räisenä osana kansanrintaman ohjelmaa. Järlikun käsitys neuvotteluista Viron komitean kanssa on varsin negatiivinen. Hän on halunnut muistella kansanrintaman ja sosiaalidemokraattien Jaan Lippmaan huudahtaneen tämän kuultua Viron komitean olevan kutsuttu neuvotteluihin Toompealle: *Mis me neid palume? Mis asja me nende ees kummar-dame? Tappa tuleks anda!* (”Minkä takia me heitä pyydämme? Minkä takia me heidän edessään kumarramme? Teuraalle heidät tulisi viedä!”).

Kolmannen tasavallan julistamisen esityksestä Järlik toteaa, että se kiersi korkeimmassa neuvostossa yhtenä esityksenä muiden joukossa. Hänen mukaansa ”Viron komiteassa ilmeisesti toivottiin, että korkeimmassa neuvostossa sisäiset vastakkainasettelut tulevat niin määrääviksi, ettei päätöstä [itsenäisyyden palauttamisesta] kyetä tekemään.” Tämä väite asettaa siis vastuun kolmannen tasavallan esityksestäkin kongressin niskoille. Jos kaikki kongressin edustajat olisivat toimineet kuten Kaido Kama, pitäisi ainakin osa Järlikun väitteistä paikkansa. Tiukan aatteellinen Kama ei olisi kyennyt tekemään mitään kompromisseja, mutta toisaalta juuri muiden kompromissivalmius antoi hänelle mahdollisuuden pitää kiinni omista periaatteistaan. Tämän Järlik tietää ja lopulta väittääkin, että Kaido Kama edusti oikeaa kongressin linjaa, antaen näin ymmärtää, että toisin kuin ne, jotka äänestivät niiden 69 edustajan joukossa.

Kalle Muulin käsitys tapahtumista on eräänlainen antiteesi Järlikun Riigikogun lehdessä julkaiseman artikkelin väitteille. Muuli ei ollut tuolloin siirtymäkauden aikana päätoimisesti mukana politiikassa, vaan toimi päivätyökseen *Postimehen* toimittajana. Hän oli kyllä aikanaan Viron kongressin jäsen ja sittemmin vuosina 2015–2017 Isänmaan ja Res Publican liiton kansanedustajana, joten tulkinnaltaan hän edustaa kongressia myötäilevää linjaa.¹⁵³

Muulin mukaan illalla 19. elokuuta illalla kansanrintama yritti runnoa läpi omaa itsenäisyysjulistustaan, mutta ei onnistunut siinä ilman Viron komitean (ja siten kongressin)

¹⁵³ Kalle Muuli, Eesti Vabariigi Riigikogu liikmed, 5.5.2017.
<<https://www.riigikogu.ee/riigikogu/koosseis/riigikogu-liikmed/saadik/6754a130-b469-4b64-a992-68407a9658a0/Kalle-Muuli>>

tukea.¹⁵⁴ Koska kansanrintamalla oli korkeimmassa neuvostossa vain 40–45 paikkaa, ei se saanut yksin läpi tavoitteitaan, vaan joutui taipumaan kompromisseihin. Hän korostaa, että vaikka Viron kongressi olikin jo tuolloin menettänyt suuren osan aiemmasta suosiostaan, ”mutta ei kaikkea” siltikään. ”Mielipidekyselyiden mukaan Viron komiteaa tuki tuolloin 25 prosenttia eli neljännes väestöstä. Tänä päivänä vain parilla suurimmalla puolueella on niin suuri kannatus”. Lisäksi hän huomauttaa, että loput 75 prosenttia kansasta eivät suinkaan olleet ainoastaan kansanrintaman kannattajia: ”liki kolmannes asukkaista tuki Viron itsenäisyyttä vihaavia internatseja”. Muulin mukaan keskeistä ”kansallisen sovun” saavuttamisessa oli se, että sitä oli tekemässä Marju Lauristin eikä Edgar Savisaar. Molemmat olivat olleet yhdessä Tukholmassa, kun kuulivat Moskovon vallankaappauksesta. Savisaar päätti palata Tallinnaan Suomen kautta laivalla, kun taas Lauristin lensi suoraan Tukholmasta Tallinnaan. Tällä aikavälillä Lauristin kutsui Toompealle Viron komitean edustajat. Neuvotteluiden lopuksi saatiin aikaan sopimus, jonka mukaan Viro julistaa palauttavansa itsenäisyytensä. Kun kompromisseihin kykenevä ja sovitteleva Lauristin loi pohjan ”yhdeksän kohtalokkaan tunnin” aikana, ei poliittiset vastustajansa aina eristä ja tuhota halunnut Savisaar päässyt sitä estämään. Tässä Muulin näkemyksessä on kiinnostava näkökulma, mutta siinä näkyy myös Muulin henkilökohtainen antipatia Savisaarta kohtaan.¹⁵⁵

Ehkä neutraaleimmin tai tasapainoisimmin noita kahta päivää on kuvannut Sirje Kiin¹⁵⁶ toimittamassaan Viron kongressia käsittelevässä kokoelmateoksessa. Puolilta päivin korkeimman neuvoston ja ”Narva mnt. 5A:n”¹⁵⁷ komitealaiset Tunne Kelam, Sirje Endre, Enn Tarto ja Vardo Rumessen tapasivat korkeimman neuvoston johtoa. Kello kolmelta Viron komitea julkisti yleisölle Eesti Raadiossa kutsun yhteistyöhön Viron kongressin ja kansanrintaman välille. Varttia vaille viisi Marju Lauristin kutsui yhteisneuvotteluihin korkeimman neuvoston puheenjohtajiston kanssa ja tasalta alkoivat neuvottelut. Korkeimman neuvoston puolelta neuvottelijat olivat Marju Lauristinin lisäksi Arnold

¹⁵⁴ Muuli 2013, 12–17.

¹⁵⁵ Sama.

¹⁵⁶ Kiin (toim.): 106–107; Kiin oli kyllä itsekin Viron kongressin jäsen, yksi Isänmaa-vaaliliiton perustajista ja Isänmaaliiton parlamenttiryhmän viestintäneuvonantaja 1999–2003, mutta ennen kaikkea kirjallisuustieteilijä, joka lisäksi asui ja työskenteli melkein koko 1990-luvun Suomessa.

¹⁵⁷ Nykyisen kauppakeskus Foorumin kohdalla Tallinnassa osoitteessa Narvan maantie 5A sijaitti Sirje Endren johtama Kultuur & Elu-lehden toimitus, jossa kokoontui aikansa nuori (kulttuuri)älymystö (mm. Mart Laar, Kalle Muuli, Jüri Leesment), Sulev Valner, Hans H. Luik). Talon 2. kerroksessa työskenteli puoluetehävissä Edgar Savisaar. Kultuur & Elu oli alun perin Eestin SNT:n kulttuuriministeriön ja ESNT:n ammattiyhdistysten neuvoston äänenkannattaja. Toimitus toimi myös Viron komitean, ja aluksi myös kansanrintaman, toimistona. Ko. talolla on ollut merkittävä osuus Viron lähihistoriassa, ks. Jürgen, Madis: Narva mnt 5 in memoriam, Eesti Ekspress, 28.8.2002. <<http://ekspress.delfi.ee/kuum/narva-mnt-5-in-memoriain?id=69016699>>

Rüütel, Ülo Nugis, Tõnu Anton, Liia Hänni ja juristina Jüri Raidla. Kiinin mukaan käytiin tiukka väittely esityksestä, joka oli ilmeisesti esitykseltään itsenäisyysjulistus. Seuraavana päivänä mukaan tulivat vielä mm. Mart Laar ja Ignar Fjuk. Molemmat osapuolet olivat samaa mieltä, että Viron tasavallan palauttamisesitys oli tehtävä, mutta näkemykset siitä, miten tämä tulisi tehdä, olivat eriäviä. Taustalla pakottava realiteettina oli tieto siitä, että 76. laskuvarjodivisioona läheni koko ajan Tallinnaa. Kansanrintama olisi halunnut julistaa (*välja kuulutada*) itsenäisyyden Liettuan tapaan, kun taas Viron komitea piti ainoana mahdollisuutena palauttamista (*taastamine*), jonka myötä olisi tarvinnut ainoastaan vahvistaa diplomaattisuhteet. Neuvotteluista käytiin niin yhdessä kuin erikseen sekä Toompealla että Narva maantee 5A:ssakin. Lopulta päästiin kompromissiin eli esitykseen tasavallan palauttamisen vahvistamisesta (*kinnitamine*). Kiin toteaa neuvotteluista ja niiden tuloksesta kokoavasti: ”Ratkaisevalla hetkellä kaksi edustajalaitosta, jotka edustivat Viron kansalaisia ja asukkaita, kokoontua ratkaiseviin neuvotteluihin, jonka aiheena oli Viron valtion ja kansan kohtalo”.¹⁵⁸

Neuvotteluiden tarkemmasta sisällöstä kertoo aineisto-, muistelu- ja haastattelukokoelma *Teine Eesti*, jonka kolmesta kirjoittajasta Mart Laar ja Sirje Endre olivat itse mukana neuvotteluissa – Endre alusta alkaen. Heidän mukaansa ainakin Liia Hännin, Tõnu Antonin, Marju Lauristinin, Jüri Raidlan ja ”ties kenen vielä” kynästä oli lähtöisin kolme julistusta ja yksi vetoamus.¹⁵⁹ Korkeimman neuvoston tarjoaman esityksen aiheuttama närkästys on vielä aistittavissa tuossa vuonna 1996 julkaistussa kirjassa. Esityksen mukaan:

1. Julistetaan Viron tasavalta itsenäiseksi
2. Julistetaan siirtymäkausi päättyneeksi
3. Julistetaan korkein neuvosto palauttavaksi kokoukseksi
4. Pyydetään itsenäiseksi julistautuneelle Viron tasavallalle ulkomaiden diplomaattista tunnustusta.

Viron kongressin edustajat eivät olleet yhdenkään kohdan kanssa samaa mieltä. Heidän vastauksensa olivat seuraavat:

1. Viron tasavalta on ollut *de jure* olemassa 24. helmikuuta 1918 lähtien, joten keskustelun aiheena voi olla ainoastaan itsenäisyyden palauttaminen.

¹⁵⁸ Sama.

¹⁵⁹ Seuraava jakso viitteeseen 121, ks. Laar, Ott ja Endre, 815–817.

2. Siirtymäaika ei ole loppunut, koska Venäjän miehitysarmeija on edelleen Virossa, punapassit ovat edelleen voimassa, neuvostohallintojärjestelmä on edelleen toiminnassa ja vielä vähän aikaa sitten on virolaisia jahdattu venäläiseen asepalvelukseen saamiseksi.
3. Korkein neuvosto ei voi olla palauttava kokous, koska siihen kuuluu 27 kansalaisuudetonta.
4. Viron ei tarvitse enää pyytää diplomaattista tunnustusta, koska ulkomaat ovat tunnustaneet Viron tasavallan jo 70 vuotta sitten, minkä takia keskustelun aiheena voi olla ainoastaan diplomaattisten tunnustusten palauttaminen [vir. *taastunistus*]

Sirje Endren mukaan suhtautuminen oli komitealaisiin aluksi nihkeä, eikä heidän jatkuvaa sanomaansa oikeudellisesta jatkuvuudesta, Viron tasavallan olemassaolosta *de jure* ja vain Viron kansalaisten oikeudesta päättää maan juridinen asema jaksettu oikein kuunnella. Teos paljastaa, ja Vardo Rumessen vahvistaa, Arnold Rüütelin kääntäneen vaa'an palauttajien puolelle. Rüütel oli nimittäin ilmoittanut olevansa allekirjoittamatta paperia, jossa ei ole Viron kongressin edustajien allekirjoitusta. Näin ollen kompromissiin oli päästävä. Komitealaiset olivat kuulemma ihmetelleet Edgar Savisaaren poissaoloa neuvotteluista. Viron komitealaisten mukaan keskeisenä ongelmana neuvotteluissa oli joidenkin kansanrintamalaisten kyvyttömyys hyväksyä Viron kongressia kansalaisten edustajana ja kansalaisuuden rajaamista ylipäättään. Ignar Fjuk yritti viimeiseen asti pakottaa esitystä, jossa ei mainittaisi korkeimman neuvoston 30.3.1991 Viron kongressille antamaa tunnustusta Viron tasavallan kansalaisten edustajana. Lisäksi kansanrintamalaiset olisivat halunneet viimeiseen asti julistaa maan itsenäiseksi samaan tapaan kuin Liettua oli tehnyt.

Seuraava sitaatti on esimerkki Marju Lauristinin poliittisesta ajattelutavasta, jota on pidetty päinvastaisena kuin Edgar Savisaaren. Savisaar on itsekin myöntänyt, ettei hän olisi kyennyt neuvottelemaan tai saavuttamaan kompromissia.¹⁶⁰ Samalla Lauristinin lausunto toimii semanttisena esimerkkinä siitä, kuinka viron kielen käsitettä *taasiseseisvumine* voidaan käyttää monessa merkityksessä asiayhteydestä riippuen. Se tarkoittaa jälleen itsenäistymistä, mutta myös itsenäisyyden palauttamista. Aivan kuten suomen kielessäkin, ”taas” tarkoittaa jonkin tekemistä jälleen tai uudestaan, mutta sen pohjalta muodostuva verbi *taastada* taas tarkoittaa palauttamista. Näin ollen käsitteet *taa-*

¹⁶⁰ Savisaar 2004, 669.

siseseisvumine (jälleenitsenäistyminen) ja *iseseisvuse taastamine* (itsenäisyyden palauttaminen) ymmärretään yleensä toistensa synonyymeina, vaikka juridis-semanttisesti niiden välillä on ero.

Pidän oleellisena sitä, että tällainen kahtiajako kyettiin ratkaisevilla hetkillä unohtamaan. Jatkuvuuden malli oli yhden valtion jälleen itsenäistymiseksi [taasiseseisvumiseks] ainutkertainen malli, ainutkertainen oli myös mahdollisuus sen realisoimiseksi. Viron kongressin ja korkeimman neuvoston kilpailun ansiosta oli käsite ratkaisevalla hetkellä hyvin läpi työstetty. Monet ideat kyettiin viimeisillä istunnoilla käsittelemään yhtäaikaaisesti niin korkeimmassa neuvostossa kuin Viron kongressissakin. Halitsevana voimana oli 90 prosenttisesti vastavuoroinen vaikuttaminen, ei vastakkainasettelu. Viron itsenäisyyden palauttaminen [Eesti taasiseseisvumine] Viron kongressin ja korkeimman neuvoston yhteistyössä oli ainoalaatuinen näyte kansallisen konsensuksen oleellisuudesta erään kansan historiallisten tavoitteiden saavuttamisessa. Päreet todellakin paloivat molemmista päistä. Vakavan konfliktin vaaran mahdollisuus oli olemassa – asenne, että se on joko tai. Me pystyimme näkemään molemmilla silmillämme ja se oli oleellista. Se oli Viron menestyksen perusta.¹⁶¹

Vaikka Savisaar ehti Toompealle juuri klo 23:ksi ja siten äänestämään, ei hän vaikuttanut olevan tyytyväinen tilanteeseen, eikä ollut muiden Viron johtohahmojen tavoin juhlatunnelmissa. Savisaar syyttää muistelmissaan, että ”fundamentalistit” (eli ”kansallis-fundamentalistit”) ovat myöhemmin väittäneet hänen mököttäneen, eikä suostuneen juomaan samppanjaa muiden johtopoliitikkojen kanssa osoittaen näin, ettei hänelle ollut Viron itsenäistyminen ollut mieleen. Savisaar kiistää tämän.¹⁶² Lauristinin mukaan Savisaar katsoi hänen pettäneen tämän tehtyään sopimuksen poliittisen vastustajan kanssa hänen poissaolonsa aikana. Savisaar oli itse syrjäyttänyt Lauristinin reilua vuotta aiemmin, mutta nyt hän syytti tätä petoksesta ja sanoi Lauristinin mukaan tuolloin historiallisen keskiyön tunneilla ”nyt meidän tiemme eroavat lopullisesti” (*nüüd meie teed lähivad igaveseks lahku*).¹⁶³ Savisaar taas omissa muistelmissaan myöntää sanoneensa Lauristinille, että hän ei pidä tämän toimintaa oikeana, ja että tekemällä kompromissin Viron komitean kanssa Lauristin ”voittaa Viron kongressin mutta menettää minut”. Savisaaren mukaan sopimus oli kansanrintaman antautuminen.¹⁶⁴

Viron lähihistoriaan liittyy monessa asiassa hämmäntäviä ja hämmäntämään pyrkiviä tietoja. Elokuussa 2011 entinen Interliikkeen johtohahmo ja Viron korkeimman neuvos-

¹⁶¹ Kiin (toim.), 190-191.

¹⁶² Savisaar 2004, 670-671.

¹⁶³ Muuli 2013, 11.

¹⁶⁴ Savisaar 2004, 661, 686

ton puhemiehistön (presidiumin) jäsen Vladimir Lebedev, nykyinen Viron Venäjän kansalaisten järjestön johtaja, väitti venäjänkielisen Postimehen haastattelussa, että virolaiset oppositioedustajat aikoivat elokuussa 1991 käydä neuvotteluita Interliikkeen edustajien kanssa Savisaaren hallituksen kaatamiseksi. Hänelle itselleen oli kuulemma luvattu sisäministerin paikkaa uudessa hallituksessa. Koska opposition muodostivat Viron komiteaa edustaneet poliitikot Mart Laarin, Illar Hallasten ja Kaido Kaman johdolla, tarkoittaisi tämä, että kansallismieliset restitutionistit olisivat olleet valmiita liittoutumaan ”internatsien” kanssa syrjäyttääkseen Savisaaren. Nämä neuvottelut kuitenkin jäivät toteutumatta, kun elokuun vallankaappausyritys tuli väliin ja Viron itsenäisyys tunnustettiin. Lebedev ei kuitenkaan suostunut paljastamaan häntä lähestyneiden nimiä, koska ”monet heistä ovat edelleen aktiivisesti mukana politiikassa ja ovat muuten varsin radikaaleja suhteessa Venäjään”.¹⁶⁵ Tästä väitteestä erityisesti Edgar Savisaar on ollut erityisen ilahtunut ja korostanut kuinka ”kansallisfundamentalistit” (Savisaaren käyttämä nimitys palauttajista) olivat itse asiassa samalla puolella Interliikkeen kanssa.¹⁶⁶ Savisaaren mukaan Viron komitea oli pilata Viron itsenäistymismahdollisuudet, ja jos komitea olisi itse päässyt yksin päättämään asiasta, olisivat virolaiset ”nyt maanpaossa odottelemassa Tarton rauhan rajojen toteutumista”.¹⁶⁷

Lebedevin väitteissä kyseenalaista on se, että aikanaan korkeimmassa neuvostossa oikeudellista jatkuvuutta ajaneista edustajista oli mukana politiikassa vuonna 2011 enää Andres Ammas. Samoin puhe hallituksen vastaisesta oppositiosta korkeimmassa neuvostossa on ollut lähinnä Savisaaren jo tuolloin korostama näkökulma. Vaikka korkeinta neuvostoa oli pyritty demokratisoimaan ja parlamentarisoimaan, ei se ollut samalla tavalla parlamentti, kuten esimerkiksi nykyinen riigikogu. Hallituksella ei ollut parlamentaarista vastuuta, eikä selviä hallitus-oppositiorajoja ollut. Juurikin Andres Ammas sanoi elokuussa 2016, että hän kaipaakaan korkeimman neuvoston ajasta tiukan hallitus-oppositio-vastakkainasettelun puuttumista. Se vastakkainasettelu kun on nyky-Viron riigikogussa varsin vahva.¹⁶⁸ Ilmeisesti tarinan pohjalla on 4. marraskuuta 1990 julkaistu kansalliskommunistien ja komitealaisten (Jaak Allik, Sirje Endre, Siim Kallas, Kaido

¹⁶⁵ Kornisheva, Margarita: Savisaar ne ustraival svoej dvulichnost'ju, a Lebedev imel shans vozglavit' MBД, Delfi Rus, 18.8.2011. <<http://rus.delfi.ee/daily/estonia/savisaar-ne-ustraival-svoej-dvulichnostyu-a-lebedev-imel-shans-vozglavit-mvd?id=55972660>>

¹⁶⁶ Kiinnostava yksityiskohta on, että Sirje Kiinin toimittamassa Viron kongressin historiassa fundamentalisteiksi nimitetään kongressin kaikkein kovimpia restitutionisteja, ks. Kiin (toim.), 121. Savisaarelle kaikki oikeudellisen jatkuvuuden kannattajat olivat ja ovat fundamentalisteja.

¹⁶⁷ Koorits, Vahur: Savisaar: õnneks ei suutnud Eesti Komitee taasiseseisvumist ära vussida. Delfi, 19.8.2011. <<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/savisaar-onneks-ei-suutnud-eesti-komitee-taasiseseisvumist-ara-vussida?id=55989476>>

¹⁶⁸ Ilves, Kaie: Andres Ammas: Riigikogu võiks ülemnõukogu käest õppida. Lääne Elu, 18.8.2016, 9.

Kama, Tunne Kelam, Toivo Kuldsepp, Vardo Rumessen ja Indrek Toome) julkaisema ”8-hengen vetoamus” kansallisen yhtenäisyyden hallituksen muodostamisesta Siim Kallaksen johdolla. Tämä *enamlaste-kelamlaste* liitto kaatui jo heti alkuunsa julkisuudessa nousseeseen kohuun liiton epäpyhydestä. Savisaar taas otti hänen syrjäyttämisensä suunnittelun äärimmäisen henkilökohtaisesti, mikä näkyy hänen muistelmissaan 22 sivun tilityksenä pitkälle menevine tulkintoineen.¹⁶⁹ Vielä 2010 Rein Ruutsoo jaksoi kauhistella hanketta.¹⁷⁰

Vaikka nämä pari edellistä väitettä toimivat esimerkkeinä Viron lähihistorialle ja politiikalle tyypillisistä henkilöriidoista ja intrigivihjailuista, oli ja on myöhempien tapahtumien kannalta ollut tärkeintä Savisaaren oma asenne palauttamista ja hänen kanssaan eri mieltä olleita kohtaan. Kun Kaido Kama oli arvostellut, että kansanrintaman mielestä tasavallan palauttaminen ei ollut mahdollista, vastasi siihen Edgar Savisaar:

*Ei ollutkaan. Me emme pitäneen sisäpoliittisesti realistisena sotaa edeltäneen Viron tasavallan palauttamista, enkä pitäisi nytkään. Viidenkymmenen vuoden väli on liian pitkä aika. Pyrkimyksillä tämän seikan unohtamiselle pikemminkin aiheutettiin enemmän ongelmia kuin ratkaistiin niitä. Mitä enemmän aikaa kuluu, sitä useammin totuus tunnustetaan*¹⁷¹

Totuuden tunnustajina Savisaar mainitsee vanhat tukijansa Enn Soosaaren, Rein Ruutsoon ja Arvo Valton-Vallikiven, joka sanoi vuosituhannen vaihteen tienoilla ”tunnustakaamme nyt itsellemme, näin kymmenen vuotta myöhemmin, että palautuva Viron tasavalta perustuu prosentuaalisesti arvioiden enemmän neuvosto-Viroon kuin Viron tasavallan niin sanottuun jatkuvuuteen”. Tosin Valton-Vallikiven suhteen oli kyse myös pettymyksestä palauttamisen heikkouteen.¹⁷² Ehkä Savisaarelle tulisi huomauttaa, että ajankuluminen ei näitä näkemyksiä vahvista, vaan pikemminkin heikentää. Soosaar (1937–2010), Ruutsoo (s. 1947) ja Valton-Vallikivi (s. 1935) kuuluvat siihen ensimmäiseen neuvostosukupolveen, joka joko sopeutui järjestelmään tai jäi kaipaamaan varhaislapsuutensa tai vanhempiensa Viroa. Yhteistä heille on myös se, että he kaikki ovat

¹⁶⁹ Savisaar, 377–389.

¹⁷⁰ Ruutsoo, Rein: 20 aastat ühest avantüürist. Kesknädal, 3.1.2010. <<http://www.kesknadal.ee/est/uudised?id=15629>>

¹⁷¹ Savisaar, 919–920.

¹⁷² Esimerkiksi 11.3.91 Arvo Valton, Hando Rummel ja Aivo Lõhmus tekivät esityksen tasavallan julistamisesta palautetuksi, mutta kun esitys ei edennyt, syyttivät, että muutosesitysvaliokunnan puheenjohtaja Sirje Endre yksinkertaisesti jätti muutosesityksen noteeraamatta ja manipuloi sen jälkeen kongressin epämääräisillä selityksillä luopumaan koko esityksestä. Sirje Endre taas sanoi muutosesitysvaliokunnan tukeneen Viron kongressin julistamista ”Viron kongressin EV:n laillisen valtiiovallan palauttajaksi 11. maaliskuuta 1990 lähtien”. Kansanrintaman johtohahmoihin kuulunut akateemikko Endel Lippmaa oli uhannut erota koko Viron komiteasta, jos moinen esitys etenisi kongressin äänestettäväksi. Näin ollen tasavallan palauttajaksi julistautuminen jäi tekemättä. ks. Kiin (toim.), 64.

kulttuurivaikuttajia, jotka onnistuivat luovimaan itsensä neuvostohallinnon hyväksymiksi ”luoviksi työntekijöiksi”, joiden asema oli taloudellisesti vakaa.

Ajankulumisen todistevoiman heikkoudesta, monessa mielessä, kertoo myös se, että yksi nyky-Viron tunnetuimmista kansainvälisen oikeuden tuntijoista Lauri Mälksoo (s. 1975) on tutkimuksessaan huomauttanut, ettei edes neuvostoliittolainen kansainvälinen oikeus pitänyt ajallista kestoa annektiota tai okkupaatiota legitimivoina tekijänä. Kansainvälinen oikeus mahdollistaa oikeusvastaisen teon legitimoitumisen, jos kärsinyt osapuoli tunnistaa sen itse legitiimiksi asiantilaksi.”Koska Baltian kansoilla ei ollut neuvostovallan aikana kertaakaan mahdollista [ennen vuotta 1990 – VJ] ilmaista omaa vapaata tahtoaan, ei ole mahdollista puhua ko. väestöjen hyväksynnästä vallitsevalle asiointilalle.”¹⁷³ Savisaaren ja hänen hengenheimolaisten osalta voinee sanoa, että yksilöllistä, osittaista hyväksyntää näyttää ilmenneen.

Omissa vuoden 2004 muistelmissaan Savisaar korostaa, kuinka oikeudellisella jatkuvuudella ei ole eikä ollut mitään merkitystä. Diplomaattisten suhteiden palauttamisesta hän toteaa, ettei sillä ollut väliä tunnustettiin Viro uutena vai palautettuna valtiona, vaan tämä kysymys oli vain ”ylikorostettu” kotimaassa. Hänen mielestään oikeudellisesta jatkuvuudesta muodostui vuonna 1990 Virossa ”pyhä lehmä”. Lisäksi on nähtävissä vielä kirjoittamishetkellä toistakymmentä vuotta kestänyt ylhäältä ottavuus niitä kansanrintamalaisia kohtaan, jotka pitivät kiinni oikeudellisesta jatkuvuudesta. Esimerkiksi oikeudellista jatkuvuutta analysoineesta Liia Hännistä hän kirjoittaa, että tämä ”oli kyllä kotiläksynsä tehnyt, mutta jäi silti jatkuvuuden kannattajaksi”.¹⁷⁴

Savisaaren omat näkemykset kertovat ainakin kahdesta asiasta. Savisaaren itsensäkin omaksuma, alkujaan kansan parissa syntynyt, lempi- ja pilkkanimi *Ninasarvik* eli sarvi-kuono on osuva. Tähän nimeen liitetään aggressiivisen, paksunahkaisen, kovapäisen ja sinnikkään kaltaisia piirteitä. Lauristinin mukaan Savisaar on diktatorinen luonne, joka ei perusta demokratiasta ja erilaisista mielipiteistä, vaan hän käyttää neuvostotoimintatapoja. Vastapuolen kanssa ei neuvotella, vaan se pitää hävittää. Hän muistelee jopa kommunistijohtaja Vaino Väljaksen varoittaneen häntä Savisaaren epädemokraattisuudesta ja todenneen tämän mahdollisesti tuottavan ongelmia kansanrintamalle.¹⁷⁵ Savisaaren omissa muistelmissaankin varsin usein siteeraaman Kalle Muulin mukaan tällä

¹⁷³ Mälksoo, 167.

¹⁷⁴ Savisaar 2004, 733–736.

¹⁷⁵ Lauristin, 140–142.

on paranoidinen tarve etsiä vihollisia.¹⁷⁶ Savisaaren puolella joko ollaan tai ei. Näin ollen, kun Savisaar ei saanut itsenäistettyä Viroa omalla tavallaan eli kolmannen tasavallan tyyliin, on hän jatkanut tuota kamppailuaan tasavallan palauttamista vastaan.

Itsenäisyysliikkeen sisällä käyty kamppailu tasavallan palauttamisesta oli eräänlainen virolainen hallitus- tai valtiomuototaistelu. Savisaar ei koskaan hyväksynyt sen tulosta, eikä ole pystynyt siihen sopeutumaan. Tämä taas on aiheutti sen, että hän asettui palautetun tasavallan perusidentiteettiä ja itseymmärrystä vastaan jo heti sen alkuvaiheessa. Virolaisten parissa tämä ei ole ollut erityisen toimiva strategia, vaan ajanut Savisaaren hakemaan tukeaan vironvenäläisten parista. Vastaavasti hänen kamppailunsa Viron oikeudellista jatkuvuutta vastaan on asettanut hänet Venäjän federaation puolelle historia-käsityksissä. Näin ollen Savisaar on ajanut itsensä Viron politiikassa sivuraiteille, eikä ole päässyt enää pääministeriksi nykyisen perustuslain aikana. Vuoden 2007 pronssi-kiistan aikana Venäjän näkemyksen puolelle asettuminen varmisti poliittisen paarian, johon koko puolue joutui aina siihen asti, kunnes se käytännössä syrjäytti vuonna 2016 oman puheenjohtajansa ja perustajansa.¹⁷⁷ Tuolloin hänelle käänsi selkänsä mm. vanha taistelupari Ignar Fjuk.¹⁷⁸

4.2. ”Elokuun 20. päivän tirkistysaukko”

Seppo Zetterberg¹⁷⁹ ja häneen tukeutuen Olli Nurmi¹⁸⁰ ovat käyttäneet käsitettä ”elokuun 20. päivän tirkistysaukko”, joka oletettavasti perustuu vastaavasti Suomessa käytettyyn itsenäisyyspäivään viittaavaan käsitteeseen, jolla tarkoitetaan asioiden tarkastelua lopputuloksesta lähtien jälkiviisaan retrospektiivisesti ja anakronistisesti. Alun perin Zetterberg kirjoittaa:

Kun Viro itsenäistyi 1918, menneisyyteen alettiin kiikaroida helmikuun 24. päivän vääristävästä tirkistysaukosta. Onnistunut lopputulos tietäen itsenäistymisen haluttiin historiallisesta totuudesta poiketen nähdä pitkänä ja määrätietoisena prosessina. Samoja piirteitä näyttäisi liittyvän itsenäisyyden palauttamiseen 1991. Menneitä vuosia alettiin – jälleen onnistunut lopputulos tietäen – tähtyä elokuun 20. päivän tirkistysaukosta. Näin itsenäistymishankkeesta kasvoi juuriltaan pitkä, vääjäämättömästi edennyt

¹⁷⁶ Muuli 2013, 91.

¹⁷⁷ Savisaar loobus, Äripäev, 4.11.2016. < <http://www.aripaev.ee/uudised/2016/11/04/savisaar-loobus>>

¹⁷⁸ Kusma, Elis: Ignar Fjuk: Savisaar ei ole Keskerakonna esimees juba ammu, Öhtuleht, 4.11.2016. <<http://www.ohtuleht.ee/768711/ignar-fjuk-savisaar-ei-ole-keskerakonna-esimees-juba-ammu>>

¹⁷⁹ Zetterberg, 729–730.

¹⁸⁰ Nurmi, 98.

*kansallinen projekti, joka ei olisi voinut muuhun johtaakaan kuin itsenäisyyden palauttamiseen. Kuva on harhainen.*¹⁸¹

Tämän jälkeen Zetterberg mainitsee, että ”kommunistisella puolueella, korkeimmalla neuvostolla, kansanrintamalla ja Viron kongressilla oli toisistaan poikkeavia tulevaisuudenkuvia”. Näitä ”tulevaisuudenkuvia” allekirjoittanut on juuri edellä pyrkinyt kuvaamaan, ja on siksi eri mieltä käsitteen oikeutuksesta. Pikemminkin, erityisesti Pätsin aikana, Virossa muodostui vapaussodan tirkistysaukko, jossa muinaisesta vapaustaistelusta lähtien taistelu orjuutta vastaan kulminoitui vapaussotaan, jossa lyötiin niin ritarien ja saksalaisparonien Landeswehr kuin idän puna-armeijakin. Erityisesti huomattavasti suuremman ja voimakkaamman Neuvosto-Venäjän voittaminen, ja siltä maa-alueiden saaminen, muodostui merkittäväksi osaksi pienen kansan itsetuntoa, joka sitten miehityksen myötä sai pahan särön. Vieläkin palautetussa Viron tasavallassa vapaussodan ja Tarton rauhan merkitykset ovat suuria, vaikka Venäjä ei ole näitä rajoja suostunutkaan palauttamaan – tai ehkä osittain juuri tästä syystä. Nuoremmille polville voinee syntyä näkökulmaksi elokuun 20. päivä, mutta tähän mennessä tuona aikana mukana olleet ja eläneet sukupolvet tietävät, millainen taistelu käytiin EV:n palauttamisen puolesta ESNT:n jatkuvuutta vastaan. Tästä syystä kansallismieliset ja isänmaalliset eivät erityisesti juhlistaneet elokuun 20. päivää, vaan kutsuivat sitä edgarinpäiväksi (*edgaripäev*) Savisaaren mukaan.¹⁸² Palautetun tasavallan ensimmäisten 10–15 vuoden ajan ainoastaan Edgar Savisaaren keskustapuolue vietti elokuun 20. päivää. Keskustapuolueen Heimar Lenkin mukaan itse Mart Laar ja muut sanoivat, että Virolla on yksi itsenäisyyspäivä, ja nimittivät elokuun 20. päivää edgarinpäiväksi.¹⁸³ Valtiolliseksi vapaa- ja liputuspäiväksi itsenäisyyden palauttamisen päivä tuli 23. helmikuuta 1998. Ennen tätä riigikogussa oli joka vuosi torjuttu päivän juhlapäiväksi korottaminen, jottei sitä asetettaisi tasavertaiseksi itsenäisyyspäivän kanssa.¹⁸⁴ Joulukuussa 2007 *Õhtuleht* spekuloi pääkirjoituksessaan otsikolla ”Savisaareltä otetaan edgarinpäivä”, että Andrus Ansipin johtama oikeistohallitus halusi neutralisoida päivän siirtämällä kesällä vietettävän yölaulujuhlan (*öölaulupidu*) elokuun 20. päivälle sekä tekemällä päivästä kansallisen juhlapäivän liputuksineen. ”Toteutetaan Savisaaren neutralisointi, jotta hän ei saisi käyttää laulukenttää omien kaavailuihinsa kansan huijaamiseksi, koska 24. helmikuun presiden-

¹⁸¹ Zetterberg, 729.

¹⁸² Viires, Mauno: Edgaripäev - On see ikka olemas? Sakala, 20. elokuuta 2010. <<http://sakala.postimees.ee/301441/mauno-viires-edgaripaev-on-see-ikka-olemas>>

¹⁸³ Koorits, Vahur: Lenk: Las siis olla edgaripäev, Delfi.ee, 4. elokuuta 2011. <<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/lenk-las-siis-olla-edgaripaev.d?id=50697837>>

¹⁸⁴ Lukas, Jaan: Rein Järlik: Eesti riik saab olla ainult siis, kui siin väikesel maal oleme enamuses meie, eestlased! Kesknädal, 17.8.2016 <<http://www.kesknadal.ee/g2/uudised?id=27306>> (Lukas 2016)

tinvestaanottoa hänhän toistuvasti välttelee.”¹⁸⁵ Tässä on varmastikin perää, koska päätös julistettiin saman vuoden lopulla, kun Savisaar oli osoittanut pronssiyön mellakoiden yhteydessä epälojaalisuutta Viron tasavaltaa kohtaan. Esimerkiksi itsenäisyyden palauttamisen 20. vuosipäivää ei mediassa noteerattu kovin erityisesti. Vain Viron ulkoministeriö (*Eesti Välisministeerium, VM*) ja Viron yleisradio (*Eesti Rahvusringhääling, ERR*) julkaisivat asiasta tiedotteen.¹⁸⁶ Illalla kyllä järjestettiin Vapauden lauluyölaulujuhla (*Vabaduse laul*), joka on yksi viime aikojen merkittävimpiä Viron kulttuuritapahtumia ja taltioitiin elokuvaksi.¹⁸⁷

Sen sijaan vuonna 2016 itsenäisyyden palauttamisen 25. vuosipäivää huomioitiin todella laajasti. Viron suurimpaan uutisportaaliin *Delfin* koottiin niin tilastoja, haastatteluja, muisteluja, puheita, videomateriaalia ja paljon muuta.¹⁸⁸ Juuri ennen 25-vuotisjuhlapäivää Rein Järlik totesi, että ”vuosien myötä on suhtautuminen elokuun 20. päivään todellakin muuttunut kuin kansan ja valtion kannalta erittäin oleelliseen päivään.”¹⁸⁹

Kun ottaa huomioon sen, kuinka riitaista ja tiukkaa poliittista kamppailua itsenäisyyden palauttamiseen johtava tie oli, on vaikea ajatella, että ainakaan Zetterbergin kirjoittamisajankohtana eli vuonna 2007, olisi voinut puhua elokuun 20. päivän tirkistysaukosta. Ylipäättään käsitteen käyttö kertoo enemmän siitä, kuinka Viron lähihistoriaa on tarkasteltu varsin laveasti suomalaisesta näkökulmasta jättäen samalla huomiotta aiheen konfliktisuuden ja siitä kumpuavan herkkyyden Viron poliittisessa lähihistoriassa.

Pikemminkin nyt viime vuosina on ollut merkkejä päivän epäpolitisoitumisesta, mikä saattaisi siten lieventää vuosien 1988–1991 jakolinjojen luomaa epäluottamusta nyky-Viron poliittisessa kulttuurissa. Tosin tässäkin tutkimuksessa viitatus tuolloisten poliittisten toimijoiden kommentit heijastavat edelleen 25 vuotta myöhemmin syvää epäluottamusta toista osapuolta kohtaan. Kyseessä oli kamppailu itsenäisyyden palauttamisen

¹⁸⁵ Savisaarelt võetakse edgaripäev, *Õhtuleht* (pääkirjoitus), 10. joulukuuta 2007. <http://www.oh tuleht.ee/257884/savisaarelt-voetakse-edgaripaev>

¹⁸⁶ Eesti Vabariigi Välisministeerium: Eesti 20 aastat pärast taasiseseisvumist, 20. elokuuta 2011. <<http://www.vm.ee/et/eesti-20-aastat-parast-taasiseseisvumist>>; Eesti Rahvusringhääling: Täna möödub 20 aastat taasiseseisvumisest, (toim. Oliver Kahu), 20. elokuuta 2011. <<http://www.err.ee/381827/tana-moodub-20-aastat-taasiseseisvumisest>>

¹⁸⁷ ERR Digihooldla: Vabaduse laul, julkaistu 7. lokakuuta–18. marraskuuta 2011. (videotallenteet) <<https://arhiiv.err.ee/seeria/vabaduse-laul/muusika/31>>

¹⁸⁸ Delfi.ee (asiasana Täna 25 aastat tagasi) <<http://www.delfi.ee/teemalehed/tana-25-aastat-tagasi>>

¹⁸⁹ Lukas 2016.

puolesta (*võitlus iseseisvuse taastamise eest*) ja kamppailussa aina toinen osapuoli häviää.

4.3. Toteutumattomat suunnitelmat ja diplomaattiset tunnustukset

Siirtymäaika jatkui itsenäisyysjulistuksen, tai siis itsenäisyyden vahvistamisjulistuksen, jälkeenkin aina perustuslaillisen järjestyksen palauttamiseen asti. Vaikka siirtymäaika (*siirdeaeg*) kattaa vuodet 1990–1992, on puolisko 1991–1992 aivan oma jaksonsa. Siirtymäajan piti johtaa alun perin tasavallan palauttamiseen perustuslaillisen järjestyksen mukaisesti. Korkeimman neuvoston toukokuun 1990 päätöksen mukaan se piti ”tarpeellisenä aloittaa yhdessä Viron komitean kanssa aloittaa Viron tasavallan riigivolikogun vaalilain ja Viron tasavallan uuden perustuslain projektin työstäminen”. Ilmeisesti ideaalimalli olisi ollut, että tuon jälkeen olisi muodostettu *riiginõukogu* ja palautettu presidentti Kadriorgin palatsiin, ja aloitettu uuden perustuslain laadinta. Näin olisi palautettu Viro puhtaan legalistisesti vuoden 1938 perustuslain mukaisesti. Erityisesti ennen noita korkeimman neuvoston vaaleja 1990 puhuttiin myös savisaarelaisten parissa *Taasasutav Kogun* (”Uudelleen perustava kokous”) muodostamisesta Viron ensimmäisen riigikogun ja perustuslain laatineen vuoden 1918 *Asutav Kogun* (Perustava kokous) tapaan.¹⁹⁰ Vielä 25. toukokuuta 1991 Viron kongressin 5. istuntokerta käsitteli Illar Hallasten esitystä *Taastav Kogun* (”Palauttavan kokouksen”) vaalilaiksi. Tosin tuota istuntokertaa on kuvailtu Viron kongressin aallonpohjaksi.¹⁹¹ Lisäksi siirtymäajan ei ollut tarkoitus olla kovin pitkä. Erityisesti kansanrintaman edustajat korostivat Moskovan kanssa pidettävien neuvotteluiden tärkeyttä itsenäisyyden palauttamisessa. Ongelmana oli tosin se, ettei Neuvostoliitto suostunut neuvottelemaan Viron kanssa asiasta, vaan Gorbatšov vaati maata allekirjoittamaan uuden liittosopimuksen. Lisäksi jos jostain olisi voitu keskustella, niin Neuvostoliitosta eroamisesta (sesessio), ei itsenäisyyden palauttamisesta (restituutio).

Viron osalta elokuun 1991 vallankaappaus lopetti pattitilanteen. Viimein ulkoinen pakko saneli virolaisten kansallisen konsensuksen, mutta toisaalta kaikki aiemmat, syvällisesti pohditut, diplomaattiset ja juridiset suunnitelmat joutuivat saman tien roskakoriin. Viron tasavalta oli palautettu ja se oli kansainvälisesti tunnustettu oikeudellisen jatkuvuuden perusteella. Näiltä osin esimerkiksi Savisaaren epärealistisena pitämä tasavallan palauttaminen oli toteutunut *de jure*. Ensimmäisenä tunnustuksensa palautti Islanti 22.

¹⁹⁰ Esimerkiksi Rein Veidemann, ks. Vihalemm (toim.), 29.

¹⁹¹ Kiin (toim.), 104-106.

elokuuta. Jeltsinin johtama Venäjän SFNT tunnusti Viron 24. elokuuta. Euroopan suurvalloista ensimmäisenä suhteet palautti Ranska 25. elokuuta. Suomi ilmoitti palauttavana diplomaattiset suhteensa Viron kanssa 28. elokuuta, jota seuraavana päivänä ne vahvistettiin.¹⁹² Ruotsi avasi ensimmäisenä ulkomaana suurlähetystönsä Virossa 29. elokuuta vaihtaen oman Neuvostoliiton Pietarin-konsulaatin Tallinnan-haarakonttorin kylttiä.¹⁹³ Näin ollen Ruotsi palautti suhteensa päivää ennen Suomea.

Islanti tosiaan palautti ensimmäisenä maana tunnustuksensa (*taastunnustas*) Virolle 22. elokuuta, mutta diplomaattiset suhteet palautettiin vasta neljä päivää myöhemmin. Islanti oli tunnustanut Viron 1920, mutta oli tehnyt tämän osana Tanskaa, joka hoiti maan ulkosuhteet. Vaikka Ruotsi oli tunnustanut neuvostomiehityksen *de jure*, oli myös kyseessä *taastunnustamine* eli tunnustuksen palauttaminen. Tanska ja Norja palauttivat diplomaattiset suhteet samaan tapaan kuin Suomikin, koska miehitykselle ei ollut annettu *de jure* tunnustusta. Lisäksi jäljelle jäävistä Itämeren alueen maista Saksa palautti diplomaattiset suhteet ja Puola sekä palautti tunnustuksensa (26.8.) että diplomaattisuhteensa (syyskuussa).¹⁹⁴

Virolaisessa julkisessa keskustelussa esiintyy välillä käsitys siitä, että Suomi olisi tunnustanut Viron osaksi Neuvostoliittoa. Esimerkiksi huhtikuussa 2016 historianopettaja Mihkel Laar kirjoitti nykykulttuurilehti Määrilehdessä, että ”vuonna 1940 tunnustivat Viron liittäminen Neuvostoliittoon vain Saksa, Ruotsi ja Suomi!”.¹⁹⁵ Historioitsija Tõnis Märtsonin mukaan ”länsimaista mainitaan” *de jure* miehityksen tunnustaneina ”Sveitsi ja Suomi, vaikka kumpikaan näistä ei ole sitä vahvistanut”. Märtsonin mukaan Neuvostoliitto piti tällaisena Urho Kekkosen käyntiä Virossa vuonna 1964, koska itäblokin kansainvälisen oikeuden tutkijat lähtivät periaatteesta, että kaikenlainen kontakti on *de jure*-tunnustamista.¹⁹⁶ Euroopan komission Viron-edustuston johtaja, historioitsija Pavo Palk kirjoitti arvovaltaisessa *Diplomaatia*-lehdessä elokuussa 2016, että ”Mielenkiintoista, että vuosia myöhemmin keskusteltiin Suomen lehdistössä, eikö Suomen olisi ollut rehellisempää tunnustaa Viro uudesti Ruotsin tapaan, koska aiemmin tunnustettiin kuuluminen Neuvostoliittoon”. (Ruotsi nimittäin aluksi tarjoutui tunnustamaan Viron

¹⁹² Diplomaatiliste suhete (taas)kehtestamise kronoloogia, Eesti Vabariigi Välisministeerium, 13.10.2016. <<http://www.vm.ee/et/tegevused-eesmargid/diplomaatiliste-suhete-taaskehtestamise-kronoloogia>>

¹⁹³ Savisaar, 733.

¹⁹⁴ Islandi, Taani, Rootsi, Norra, Saksa, Poola, kahepoolsed suhted, Eesti Vabariigi Välisministeerium, 10.8.2016. <<http://www.vm.ee/et/riigid/kahepoolsed-suhted>>

¹⁹⁵ Laar, Mihkel: Eesti Vabariigi ise- või taasiseseisvumine?. Määrileht, 18.4.2016. <<https://www.muurileht.ee/est-i-vabariigi-ise-voi-taasiseseisvumine/>>

¹⁹⁶ Märtson, Tõnis: Balti riikide annekteerimise tunnustamine. Ajalooline ajakiri, 1/2011, 75. (Märtson)

uudestaan, mutta virolaisten esityksestä diplomaattiset suhteet yksinkertaisesti palautettiin.) Palk jatkaa: ”Mielenkiintoista on huomioda, että Mauno Koivisto ei ainoastaan pahamaineisessa lausunnossaan 10. tammikuuta 1991 korostanut Suomen tunnustavan Baltian maiden kuuluvan Neuvostoliittoon. Hän korosti lisäksi, että ”Baltian maissa ei ole erityistä verenvuodattamisen riskiä” (vain muutama päivä ennen neuvostojoukkojen verisiä hyökkäyksiä Vilnassa ja Riiassa)”.¹⁹⁷

Mielenkiintoista on todellakin se, mistä tämä Virossa joskus julkisuudessa esiintyvä väite Suomen tunnustuksesta neuvostomiehitykselle on peräisin. Ilmeisesti osittain juurikin tuosta Palkin mainitsemasta Koiviston asenteesta, joka katkerasti muistetaan edelleen eikä suinkaan syyttää. Vilnan verilöylyn jälkeen 16. tammikuuta 1991 Koivisto antoi ns. väriefilmlausunnon, jossa käytännössä syyllisti Baltian maita Neuvostoliiton provosoimisesta juuri kun ”jonkun verran näytettiin vihreää valoa Moskovasta”.¹⁹⁸ Liettuan johdon vastuusta Koivisto sanoi: ”niin kuin oltaisiin haluttu saada mahdollisimman suuri skandaali, mahdollisimman näyttävä verenvuodatus, tarjotaan kuvakulmia ja erikseen vielä väriefilmille”, jättäen näin täysin huomiotta neuvostojoukkojen vastuun panssariajoneuvoilla ajamisesta ja tulen avaamisesta televisiotornia suojelleeseen ihmisjoukkoon. Koiviston näkemys oli samankaltainen kuin Neuvostoliiton sisäministerin Boris Pugon, jonka mukaan osasyyn tapahtumista kantoi Liettuan hallitus ja kansanrintama. Mati Hint on Jaakko Blombergin teoksesta kirjoittaessaan tiivistänyt peruseron seuraavasti: ”Koivisto olisi halunnut Neuvostoliiton säilyvän, Baltian maat eivät”.¹⁹⁹

Koiviston lisäksi myös Urho Kekkosen matka Viroon 1964 nähdään Suomen tunnustuksena neuvostomiehitykselle, koska Neuvostoliitto halusi sen sellaisena esittää. Väite Suomen tunnustuksesta neuvostomiehitykselle kumpuaa oletettavasti Koiviston ajan lisäksi ylipäätään koetusta Suomen poliittisen johdon neuvosto- tai venäläismielisyydestä. Toisaalta se kertoo myös suomalaisten tärkeydestä virolaisille. Läheiseksi veljeskansaksi koetun Suomen suhtautumista virolaisiin on aina seurattu tarkkaan Virossa. Taustalla lienee jonkinlaista pelkoa, että Suomi olisi valmis jättämään virolaiset Venäjän armoille tiukan paikan tullen. Vuonna 2008 Virossa uutisoitiin, että Suomen valtiojohto yrittää hillitä maassa esiintyvää Viro-vastaisuutta. Tämä liittyi tuolloin Suomessa aktiivisesti infosotaa Suomen ja Viron suhteita vastaan käyneisiin, venäläistä uusimperia-

¹⁹⁷ Palk, Paavo: Taasiseseisvumise üllatused. Diplomaatia, nro 156, elokuu 2016.
<<https://www.diplomaatia.ee/artikkel/taasiseseisvumise-ullatused/>>

¹⁹⁸ Tasavallan presidentti Mauno Koiviston tiedotustilaisuus. 16.1.1991, Yleisradio (arkisto). (kuvanauhallinen)

¹⁹⁹ Hint, Mati: Vaade Eesti iseseisvumisele soometunud Soomest. Sirp, 21.2.2013.
<<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/vaade-eesti-iseseisvumisele-soometunud-soomest/>>

lismia edustaviin, Johan Bäckmaniin ja Leena Hietaseen.²⁰⁰ Viimeisin suurempi kohu oli joulukuussa 2014, kun Suomen uutisoitiin kirjanneen Baltian maista kotoisin olevien ajokortteihin syntymäpaikaksi Venäjän. Oikeudellisen jatkuvuuden käsitteestä tietämättömät suomalaiset viranomaiset ajautuivat ojasta allikkoon, kun korjasivat Venäjän Neuvostoliitoksi. Kehitysjohtaja Kaj Välimäki ei parantanut tilannetta lainkaan sanomalla, että ”jos henkilö on syntynyt Virossa ennen Neuvostoliiton hajoamista, on hän syntynyt Neuvostoliitossa, koska Viro kuului Neuvostoliittoon”. Tästä syntyi otsikko ”Suomen väestörekisterikeskuksen mielestä Viro oli virallisesti osa Neuvostoliittoa” ja muistutettiin, että Suomi pääministeri Esko Ahon johdolla tunnusti Viron tasavallan oikeudellisen jatkuvuuden.²⁰¹ Tämä esimerkki on osoitus oikeudellisen jatkuvuuden merkityksestä virolaisille, herkkyydestä Suomen näkemyksille ja myös suomalaisten tietämättömyydestä koskien Baltian maiden historiallis-oikeudellista asemaa.

Rehellisyyden nimissä on kuitenkin mainittava, että yleensä tuon ajan toimijat ja päättäjät, kuten Mart Nutt²⁰², tai erikoisalanaan aihetta tuntevat, kuten Lauri Mälksoo²⁰³, ovat huomauttaneet, ettei Suomi koskaan tunnustanut neuvostomiehitystä *de jure*. Sen sijaan tiukasti *status quo*-idänpolitiikkaan sitoutuneet päättäjät, kuten Mauno Koivisto tai Paavo Väyrynen, saattoivat kyllä toiminnallaan antaa päinvastaisen vaikutelman. Toki on tunnustettava, että tätä tiukkaa sitoutumista *status quo*-politiikkaan esiintyi länsimaissa ylipäättään, vaikka se *status* olikin jo muuttunut. Esimerkiksi Yhdysvaltain presidentti George Bush ei halunnut heikentää Gorbatsšovin ja Neuvostoliiton asemaa vielä elokuun vallankaappauksen jälkeenkään ja viivytteli Baltian maille tunnustuksen antamista, vaikka ne asemat olivat enää varsin nimellisiä.²⁰⁴

Ruotsin lisäksi Baltian maat osana Neuvostoliittoa tunnustivat aikanaan Alankomaat ja Espanja. Jälkimmäinen teki sen tavallaan huomaamattaan tunnustaessaan Neuvostoliiton kaikissa silloisissa rajoissaan, kun maat solmivat diplomaattisuhteet vuonna 1977. Francisco Francon johtama Espanja (1939–1975) ei nimittäin tunnustanut Neuvostoliit-

²⁰⁰ Baltic News Service (BNS): Soome ühiskonnategelased taunivad Eesti-vastaseid rünnakuid. Postimees, 8.10.2008. <<http://www.postimees.ee/39263/soome-uhiskonnategelased-taunivad-eesti-vastaseid-runnakuid>>

²⁰¹ Laugen, Lauri: Soome rahvastikuregistriskuse jaoks oli Eesti ametlikult Nõukogude Liidu osa. Delfi, 12.12.2014. <<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/valismaa/soome-rahvastikuregistriskuse-jaoks-oli-eesti-ametlikult-noukogude-liidu-osa?id=70353099>>

²⁰² Nutt, Mart: Mis riigis me sündisime? Postimees, 8.12.2014. <<http://pluss.postimees.ee/3019445/mart-nutt-mis-riigis-me-sundisime>>

²⁰³ Mälksoo,

²⁰⁴ Bush, after delay grants Baltic States formal recognition, Washington Post, 3.9.1991. <<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1991/09/03/bush-after-delay-grants-baltic-states-formal-recognition/e3a188f8-3d43-4da2-80a0-6311995210cd/>>

toa ollenkaan, joten se ei myöskään koskaan tullut ottaneeksi kantaa Baltian neuvostomiehitykseen. Saksan liittotasavalta eli Länsi-Saksa ilmoittautui Saksan valtakunnan oikeudelliseksi seuraajaksi, muttei se myöskään koskaan tunnustanut Baltian neuvostomiehitystä. Oma tapauksensa oli Australia, joka tunnusti Baltian maat osana Neuvostoliittoa 17 kuukauden ajan vuosina 1974–1975. Gough Whitlamin johtama työväenpuolueen hallitus ehti tunnustaa Baltian maiden neuvostomiehityksen *de jure*, mutta seuraava Malcolm Fraserin porvarihallitus kumosi tämän ja maa jatkoi tunnustamattomuuspolitiikkaa vuoteen 1991 asti. Päätöksen kumoamisessa australianvirolaisella väestöllä oli oma merkityksensä.²⁰⁵ Australian väliaikainen tunnustaminen johti siihen, että myös Uusi-Seelanti tunnusti neuvostomiehityksen, mutta paljastuneiden amerikkalaistietojen mukaan tämä tapahtui ”salaa”. Kuitenkin 2. heinäkuuta 2012 Uusi-Seelanti vahvisti virallisesti Liettualle, ettei se ole koskaan tunnustanut neuvostomiehitystä *de jure*.²⁰⁶

Australia ja Uuden-Seelannin tunnustukset liittyvät Neuvostoliiton projektiin saada kansainvälinen tunnustus Baltian maiden neuvostomiehitykselle Helsingin ETYKin (Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi) yhteydessä vuonna 1975. Neuvostoliitto vetosi siihen, että allekirjoitushetkellä vallinneet rajat tunnustava ETYKin päätöskirja tunnusti myös Baltian maat osaksi Neuvostoliittoa. Länsimaat kuitenkin kiistivät tämän. Ennen allekirjoituksensa antamista Yhdysvaltain presidentti Gerald Ford sanoi, ettei kyseinen akti tule tunnustamaan Liettuan, Latvian ja Viron liittämistä Neuvostoliittoon. Yhdysvaltain edustajainhuone antoi vielä erikseen päätöksen, ettei sen tunnustamattomuuspolitiikka ole muuttunut. Yhdysvallat huomautti myös ETYK-prosessin aikana, että Neuvostoliiton sotilaallinen läsnäolo Baltiassa on Helsingin-loppupöytäkirjan vastaista. Kuitenkaan muut maat eivät kiinnittäneet tähän kysymykseen erityisesti huomiota, joten Neuvostoliitto pystyi väittämään länsimaiden tunnustaneen ETYKissä Baltian maat Neuvostoliiton osana.²⁰⁷

Vanhoista Kansainliiton jäsenmaista Japanin keisarikunta tunnusti Baltian maat uusina valtioina oman diplomaattisen perinteensä mukaisesti, mutta palautti silti diplomaattiset suhteensa. Muuten Euroopan ja läntisen pallonpuoliskon maat palauttivat diplomaattisuhteensa Viron ja muiden Baltian maiden kanssa oikeudellisen jatkuvuuden perusteella. Pääasiassa länsimaiden tunnustamattomuuspolitiikka siis piti. Martti Koskennie-

²⁰⁵ Märtson, 82–84.

²⁰⁶ BNS: Wikileaks: Austraalia arvestas Balti okupatsiooni tunnustades häältega. Postimees, 14.4.2013. <<http://maailm.postimees.ee/1201824/wikileaks-austraalia-arvestas-balti-okupatsiooni-tunnustades-haaltega>>

²⁰⁷ Mälksoo, 131–132.

men mukaan Baltian maiden kontinueettiväitteen kansainvälinen hyväksyntä on ylivoimainen (*overwhelming*).²⁰⁸ Näin ollen Olli Nurmen tutkimuksessaan esittämä väite ”lukuisat demokratiat (muun muassa Ruotsi) olivat antaneet de jure tunnustuksen Baltian kuulumiselle Neuvostoliittoon” ei pidä paikkansa, vaikka hän samassa yhteydessä väittää Trivimi Vellisten olleen väärässä tämän väitettyä lokakuussa 1989, etteivät ”maailman demokraattiset valtiot” olleet koskaan tunnustaneet Viron miehitystä laillisena.²⁰⁹ Kolmea valtiota ei voine pitää määrältään ”lukuisina”, joten Velliste oli tässä väitteessään lähempänä totuutta kuin Nurmi.

Ainoastaan Gorbatšovin Neuvostoliitto oli haluton tunnustamaan uutta asiantilaa, joka oli syntynyt presidentin väliaikaisen syrjäyttämisen myötä. Neuvostoliiton kansanedustajien kongressin 5. istuntokerta alkoi 2. syyskuuta ja virolaiset olivat paikalla Eestin SNT:n edustajina. Kongressi ei kyennyt päätöksentekoon lainkaan ja kyseessä olikin viimeinen kerta, kun Neuvostoliiton korkein edustuslaitos kokoontui. Lopulta 5. syyskuuta kongressi lakkautti itse itsensä ja korkeimman neuvoston, julisti siirtymäajan ja siirsi päätöksentekovallan Neuvostoliiton valtioneuvostolle, jonka muodostivat jäljellä olevien osatasavaltojen (kaikki paitsi Baltian maat, Georgia ja Moldova) johtajat. Kazakstanin Nursultan Nazarbajev järjesti valtioneuvostossa Keski-Aasian tasavaltojen äänet Baltian maiden tunnustamisen taakse. Syyskuun 6. päivän aamun kokouksesta Azerbaidžan, Tadžikistan ja Usbekistan jäivät pois, joten kokoukseen jäivät yhdeksän tasavallan edustajat. Lopulta kokous päätti äänin 7-2 tunnustaa Baltian maiden itsenäisyyden. Neuvostoliiton perustuslain eroamispykälää päätettiin jättää soveltamatta, joten itsenäisyys tunnustettiin presidentillisellä asetuksella, johon jostain kumman syystä ei koskaan tullut Gorbatšovin nimeä, vaan kollektiivinen allekirjoitus ”SNTL:n valtioneuvosto”. Tässä välissä 4. syyskuuta Yhdysvallat oli tunnustanut Viron itsenäisyyden palauttamisen. Neuvostoliitolta saattoi saada vain tunnustuksen; ei puhettakaan, että tunnustus olisi perustunut oikeudelliseen jatkuvuuteen. Päätöksen johdantoon kyllä tuli epämääräinen maininta ”ottaen huomioon konkreettinen historiallinen ja poliittinen asiantila ennen Viron liittymistä Neuvostoliittoon”. Vielä ei kuitenkaan ollut tiedossa, että

²⁰⁸ Koskeniemi, Martti: The Wonderful Artificiality of States. Teoksessa The ASIL Proceedings of the 88th Annual Meeting April 6-9, 1994, 24.

²⁰⁹ Nurmi, Olli: *Totuuden ja oikeuden asia* : Eesti Muinsuskaitse Selts ja Viron historian uudelleensynnyttäminen vuosina 1987–1991. poliittisen historian pro-gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto 2009, 89.

saman vuoden aikana koko valtio, eli Baltian maiden tapauksessa vanha miehittäjä, lak-
kaisu olemasta olemassa.²¹⁰

Syksyllä 1991 tilanne oli siis sellainen, että Baltian maiden itsenäisyyden tunnustivat
sekä Venäjän SFNT että Neuvostoliitto, joiden molempien pääkaupunki oli Moskova.
Nykyään Venäjän federaatio on maailman ainoa valtio, joka on jatkuvasti korostanut
Baltian maiden oikeudellisen jatkuvuuden vastaista näkemystään. Boris Jeltsiniä ja
hänen venäläiset demokraattinsa olivat Baltian maiden liittolaisia Interliikettä, impe-
riumimieliä ja vanhoillisia kommunisteja vastaan. Jeltsinin Venäjän ja Gorbatšovin
Neuvostoliiton välisessä valtataistelussa Baltian maat olivat edellisen liittolaisia, kunnes
Gorbatšov ja Neuvostoliitto olivat poissa pelistä. Erityisesti virolaisilla oli läheiset ja
aktiiviset suhteet Jeltsiniin ja Venäjän demokraatteihin. Tämä liittolaisuus tuli hyvin
esille niin tammikuun 1991 kriisin kuin elokuun vallankaappausyrityksenkin aikana.
Yksi myötämielisimmistä Viron tukijoista oli Aleksandr Jakovlev, joka oli aina elokuun
vallankaappaukseen asti NLKP:n politbyroon jäsen ja yksi perestroikan keskeisistä
ideologeista.²¹¹ Vallankaappausyrityksen jälkeen hän liittyi Jeltsinin joukkoihin. Jakov-
lev oli johtanut vuonna 1989 Molotov-Ribbentrop-sopimusta tarkastellutta komissiota,
jonka työ johti lopulta SNTL:n kansanedustajien kongressin jouluna 1989 tekemään
päätökseen tuomita ko. sopimuksen lisäpöytäkirjat.²¹²

Vuoden 1991 aikana tehdyt tunnustukset, sopimukset ja ratifioinnit alkoivat Venäjän
federaatiolle sanastukseltaan merkitä vasta joulukuun 1991 jälkeen, kun Neuvostoliitto
lopullisesti päätyi historiaan. Ottaessaan kaikki Neuvostoliiton velat kannettavakseen, ja
saaden siitä vastineeksi oikeudellisen seuraajan aseman ja Neuvostoliiton maailmalla
olevan varallisuuden, omaksui Venäjä samalla Neuvostoliiton näkemyksen Baltian mai-
den historiallis-oikeudellisesta asemasta. Vielä vuonna 1991 Venäjän SFNT oli tukenut
Baltian maiden näkemystä maiden Neuvostoliittoon liittymisen laittomista lähtökohdis-
ta, mutta vuodesta 1992 alkaen Venäjän federaation näkemys muuttui yhä jyrkemmäksi,
myös Jeltsinillä. Hän väitti vuoden 1996 kirjeessään Bill Clintonille, etteivät hänen alle-
kirjoittamansa sopimukset vuonna 1991 tunnustaneet Baltian maat kuin suvereenina
uusina valtioina.²¹³ Vielä vuoden 1992 alussa Venäjän federaatio tunnusti Baltian mai-

²¹⁰ Savisaar 720–726; Made, Tiit: N. Liidu tunnustamise peen anatoomia ehk kuidas Eesti rahvasaadikud okupandilt iseseisvuse kätte said, Eesti Päevaleht, 6.9.2016. <<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/tiit-made-n-liidu-tunnustamise-peen-anatoomia-ehk-kuidas-est-rahvasaadikud-okupandilt-iseseisvuse-katte-said?id=75541381>>

²¹¹ Laar, Ott ja Endre, 117.

²¹² Savisaar, 476-477; 722-723.

²¹³ Mälksoo 84-87

den erityisaseman Neuvostoliiton velkaperintöä selvittäessä, mutta tämän jälkeen linja muuttui. Maaliskuussa 1992 Venäjän federaatio otti Baltian maissa olevat neuvostojoukot alaisuuteensa. Tällöin alkoi myös venäläisten vitkuttelu joukkojensa pois vetämiseksi Baltian maista. Ylipäätään Jeltsinin asenne esimerkiksi Viroa kohtaan koveni ja vuonna 1993, Itä-Virumaan venäläisten separatismien ja kansalaisuuslain aiheuttamien jännitteiden myötä, hän oli valmis ”palauttamaan demografisia ja geopoliittisia realiteetteja mieleen”.²¹⁴

4.4. Uusi perustuslaki

Tärkein muutos vuoden 1992 aikana, Viron kruunun (*Eesti kroon*) palauttamisen lisäksi, oli palaaminen perustuslailliseen järjestykseen. Perustuslakia säättävä kokous (*Põhiseaduse Assamblee*) oli aloittanut työnsä 13. syyskuuta 1991 ja päätti työnsä 30 istuntokerran jälkeen 10. huhtikuuta 1992. Kokouksen nimi oli aluksi *Põhiseaduslik Assamblee* eli perustuslaillinen kokous, mutta historiallis-oikeustieteellisesti valvetuneet huomauttivat, ettei kokous perustunut mihinkään perustuslakiin ja ollut siten perustuslaillinen. Perustuslakikokouksesta ei ole ilmestynyt akateemista tutkimusta, historiikkaa tai monografiaa, eikä tämä tutkimus voi sitä aukoja täyttää. Vuonna 2013 Jüri Adamsin johdolla perustettiin perustuslakikokouksen jäsenten klubi, jonka tavoite on koostaa historiatieteellinen monografia perustuslakia säätäneiden ollessa vielä elossa. Klubin tarkoitus olisi myös toimia perustuslain historiallisena tulkitsijana. Kyse on toisaalta samantapaisesta klubista kuin *20. augusti klubi*, jonka ovat perustaneet ne 69 Viron tasavallan palauttamisen puolesta äänestänyttä edustajaa.²¹⁵

Perustuslakikokouksessa oli Lauristinin johdolla tehdyn kompromissin mukaisesti 30 edustajaa molemmista edustuslaitoksista eli korkeimmasta neuvostosta ja Viron kongressista. Itse asiassa Viron kongressi sai perustuslakikokouksessa 45 paikkaa, koska korkeimman neuvoston valitsemien edustajiensa joukossa oli 15 kongressilaista.²¹⁶ Tästä oli erityisesti huolissaan venäjänkielisten Anatoli Novohatski, joka kysyi korkeimman neuvoston 47. istuntokerralla, eikö kongressin paikkaosuudesta pitäisi vähentää korkeimmasta neuvostosta valitut kongressin jäsenet.²¹⁷ Venäjänkieliset

²¹⁴ Muuli, 149.

²¹⁵ Kangro, Karin: Põhiseaduse Assamblee liikmete klubi hakkab juhtima Jüri Adams, Postimees 15.2.2013. <<http://www.postimees.ee/1139106/pohiseaduse-assamblee-liikmete-klubi-hakkab-juhtima-juri-adams>>

²¹⁶ Kiin (toim.), 111.

²¹⁷ Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseisu stenogrammid (EV ÜK XII stenogrammid), VIII köide 1991, 47. istungjärk (3.–5.9.1991), 48. istungjärk (9.–12. 9.1991) ja 49. istungjärk (16.–19.9.1991). Rii-

ymmärsivät, että oikeudellisen jatkuvuuden kannattajilla olisi enemmistö uuden perustuslain laatimisessa. Viron kongressin kautta myös ulko-Viro eli Välis-Eesti sai kolme edustajaansa perustuslakikokoukseen: Hain Rebas (Ruotsi), Rein Taagepera (Yhdysvallat) ja Juhan-Kristjan Talve (Suomi). Viron kongressi toimi tärkeänä linkkinä koti-Viron ja ulko-Viron välillä, ja mahdollisti pakolaisyhteisön osallistumisen isiensä maan kohtalosta päättämiseen. Entisiä Interliikkeen edustajia oli perustuslakikokouksessa korkeimman neuvoston kautta peräti seitsemän. Tämä oli mielenkiintoinen tilanne, jossa uutta jatkuvuuteen perustuvaa perustuslakia olivat mukana säättämässä myös kansalaisuudettomat entiset neuvostoedustajat. Perustuslakikokouksen puheenjohtajaksi valittiin Tõnu Anton sekä varapuheenjohtajiksi Lauri Vahtre ja Ülo Uluots.

Perustuslain työstämispohjaksi oli kolme ehdotusta. Koska vuoden 1938 perustuslaki oli niin oleellinen kamppailussa tasavallan palauttamisen puolesta, muodostui perustuslakikokouksen tärkeimmäksi kiistanaiheeksi se, miten noudattaa vuoden 1938 perustuslakia. Sirje Endre, Ülo Seppa, Enn Tarto ja Hando Runnel esittivät alkuperäisen vuoden 1938 perustuslain kokoukselle työstettäväksi, mutta kaikki muutkin käsitellyt esitykset olivat enemmän tai vähemmän muunnoksia vuoden 1938 perustuslaista. Vuoden 1938 perustuslain suorasta soveltamisesta mm. Illar Hallaste sanoi, ettei perustuslakikokous voi käsitellä ja asettaa kansanäänestykseen jo kerran hyväksyttyä perustuslakia, vaikka periaatteessa suhtautuikin myötämielisesti ajatukseen. Ristiriitaa aiheutti myös se, että oikeudellisesta jatkuvuudesta haluttiin pitää kiinni, mutta toisaalta perustuslain autoritaarista sisältöä ei haluttu palauttaa. Näin ollen otettiin käsiteltäväksi Jüri Adamsin esitys, joka korosti yksilönvapauksia ja ihmisoikeuksia, joita vuoden 1938 perustuslaki ei edes käsitteinä tuntenut. Jatkuvuuden ideaalista kiinni pitäminen oli kuitenkin periaatteena niin tärkeää, että esitellessään työryhmän esitystä Jüri Adams sanoi sen olevan niin sisällöltään kuin hengeltään suoraan vuoden 1938 perustuslain jälkeläinen. Samoin hän sanoi, ettei halua lukea seuraavana päivänä lehdestä juttuja, etteikö esitys olisi vuoden 1938 perustuslain kaltainen. Kuitenkin lopulta esityksen tultua valituksi työstettäväksi pohjaksi myönsi Adams, että monessa kohdassa esitys poikkesi huomattavasti vuoden 1938 perustuslaista.²¹⁸

gikogu Kantselei dokumendi- ja asjaajamisosakond, Tallinn 2011, 92. (EV ÜK XII stenogrammd, köide (nide) ja vuosi)

²¹⁸ Ideaon, Argo: Põhiseaduse rahvahääletus: Eesti otsustas liikuda ajas edasi, mitte tagasi. Postimees, 28.6.2012. <<http://arvamus.postimees.ee/890958/pohiseaduse-rahvahaletus-eesti-otsustas-liikuda-ajas-edasi-mitte-tagasi>>

Perustuslakia säätävä kokous antoi työnsä päätteeksi esityksen uudeksi perustuslaiksi ja sen täytäntöönpanoksi korkeimmalle neuvostolle. Esitys valmistui varsin nopeasti seitsemässä kuukaudessa. Sen liitteenä oli esitys ennen 16. kesäkuuta 1988 kommunistisen puolueen tai kommunistisen nuorisoliiton johtaviin tehtäviin valittujen henkilöiden vaalioikeuksien rajoittamisesta. Vuoden 2000 loppuun asti kestävä kiellon tarkoitus oli estää vanhojen kommunistien pääseminen Viron tasavallan johtopaikoille vaalien kautta. Korkein neuvosto päätti kuitenkin jättää esityksen pois kansanäänestyksestä.²¹⁹ Sen sijaan kansanäänestykseen lisättiin esitys kansalaisoikeuksien laajentamisesta niille, jotka ovat hakeneet Viron tasavallan kansalaisuutta 5. kesäkuuta 1992 mennessä. Tiukan ehdokaskelpoisuutta rajoittaneen esityksen tilalle tuli syyttömyysvala, (*süümevanne*), joka tulee allekirjoittaa, jos pyrkii ”Tasavallan presidentin virkaan, riigikoguun tai paikallisvaltuustoon, pääministeriksi, ministeriksi; korkeimman oikeuden presidentin, korkeimman oikeuden jäsenen, tuomarin, oikeuskanslerin, valtiontarkastajan, Viron pankin johtajan, puolustusvoimain komentajan, ylipäällikön tai mihin tahansa muuhun vaalin tai nimittämisen kautta täytettävään valtion tai paikallishallinnon virkaan”. Valan allekirjoittanut vannoo, ettei ole osallistunut ”Viroa miehittäneiden valtioiden turvallisuusorgaanien tai asevoimien vakoilun tai vastavakoilun palveluksessa, eikä ole ollut agentti eikä ole osallistunut kansalaisten jäljittämiseen tai repressioon näiden poliittisten vakaumusten, epälojaalisuuden, yhteiskuntaluokan tai Viron tasavallan valtion viroissa tai puolustuslaitoksessa palvelemisen takia”.²²⁰

Syyttömyysvalalakiin tehtiin vuonna 1994 Mart Laarin ja Isänmaa-hallituksen aikana lisäyksiä ja tarkennuksia, joissa ”agentti” määriteltiin tarkemmin, ja repressioiden tekijöiksi eriteltiin kyyditykset, hävityspataljoonat ja *Rahva Omakaitse*, jonka neuvostomiehityshallinto perusti vuonna 1940 suojeluskuntajärjestö *Kaitseliiton* tilalle.²²¹ Näistä tarkennuksista on nähtävissä, että Mart Laar on historian tutkijana erikoistunut toisen maailmansodan ajan Viron historiaan.

Nykyinen syyttömyysvalalain versio on ollut voimassa vuodesta 2009 lähtien. Sen toimivuus on ollut Virossa väittelyn aihe, ja olisi ylipäättään kiinnostava tutkimuskohde. KGB:ssa toimineille henkilöille syyttömyysvalan allekirjoittaminen ei ole ollut mikään

²¹⁹ Põhiseaduse Assamblee, Riigikogu ajalugu. Riigikogu, 8.7.2016. <<https://www.riigikogu.ee/tutvustus-ja-ajalugu/riigikogu-ajalugu/pohiseaduse-assamblee/>>

²²⁰ Süümevande andmise korra kohta, Riigi Teataja, 8.4.1992. (RT 1992, 31, 408) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/30665>>

²²¹ Seadus süümevande andmise korra kohta (lühend - SVS), Riigi Teataja, 1.7.2009. (RT 1992, 31, 408) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/SVS>>

ongelma, vaikka se olisikin ollut luonteeltaan väärä. Siitä kiinni jäämisen riski ei ole kauhean suuri, jollei valtakunnansyyttäjä (valtakunnanprokuraattori) ala asiaa tutkia. Sanktio on virkansa menettäminen. Lisäksi moni entinen KGB- ja miliisiupseeri on yksinkertaisesti vältellyt sellaisia tehtäviä, joissa vala pitäisi allekirjoittaa tai siirtynyt liike-elämään. Mediassa on viime vuosinakin ilmennyt tapauksia, kuten Tallinnan yliopiston oikeustieteen lehtori Aare Kruuser. Kruuser vainosi tässäkin tutkimuksessa mainittua Eve Pärnastea toimiessaan Tarton KGB:n 5. eli toisinajattelijoita vastaan toimijan osaston yliluutnanttina. Yliopistonlehtorin virka ei ole Virossa tehtävä, jonka voisi ko. lain perusteella menettää. *Eesti Ekspress* järjesti Pärnasten ja Kruuserin tapaamiseen viihteellisellä ingressillä ”Ekspress toi yhteen vanhat viholliset vapaustaistelija Pärnasten ja KGB:n tutkijan Aare Kruusen, tekevätkö sovinnon keskenään?”, mikä on eräs esimerkki historian ja nykypäivän välisistä absurdeista ristiriidoista palautetussa Viron tasavallassa.²²²

Kansanäänestys järjestettiin 28. kesäkuuta 1992 ja perustuslaki hyväksyttiin äärimmäisen selvästi 91,3 prosentin kannatuksella. Koska äänioikeus kosketti enää Viron kansalaisia, oli äänestäneitä yhteensä 446 708. Äänioikeuttaan käyttäneiden osuus oli 66,3 prosenttia. Esitys kansalaisuus oikeuksien laajentamisesta kaatui 53,5 prosentin ääniosuudella.²²³ Perustuslaki astui voimaan 3. heinäkuuta 1992 ja tätä kirjoitettaessa on se ollut voimassa jo neljännesvuosisadan. Edessä olivat ensimmäiset perustuslailliset parlamenttivaalit sitten vuoden 1938 ja ensimmäiset riigikogun vaalit 60 vuoteen eli sitten vuoden 1932.

VII *riigikogun* vaalit järjestettiin 20. syyskuuta 1992. Äänioikeutettuja oli 689 319 ja heistä äänesti 67,8 prosenttia, joka on edelleen palautetun itsenäisyyden ajan korkein äänestysprosentti.²²⁴ Toisaalta tuo äänestäneiden määrä 467 628 oli noin 100 000 vähemmän kuin Viron kongressin vaaleissa vuonna 1990, vaikka kyseessä olivat nyt perustuslailliset ja valtiolliset vaalit. Kun tuolloin kongressin mandaattipohja oli ollut 90 prosenttia, oli se nyt nyt riigikogulla alle 70 prosenttia äänioikeutetuista. Virolaiset olivat jo ilmeisesti saaneet parin demokratiavuoden jälkeen äänestämisestä ja politiikasta tarpeekseen.

²²² Jürgen, Madis: Vabadusvõitleja ja KGB uurija kohtumine 25 aastat hiljem. *Eesti Ekspress*, 26.9.2013. <<http://ekspress.delfi.ee/kuum/vabadusvoitleja-ja-kgb-uurija-kohtumine-25-aastat-hiljem?id=66791427>>

²²³ Eesti Vabariigi Valimiskomisjon: Valimised Eestis 1992–1995 – Statistika ja selgitusi, Tallinna Trüükoda OÜ, Tallinna 2015, 16–18, 20. (Valimised Eestis)

²²⁴ Sama, 33.

Vaalit voitti Mart Laarin johtama Isänmaa-vaaliliitto, jonka muodostivat korkeimmassa neuvostossa toimineet tasavaltalaiset, oikeudellisen jatkuvuuden kannattajat ja liberaalidemokraatit. Jälkimmäistä ryhmää lukuun ottamatta vaaliliiton jäsenpuolueet yhdistyivät vaalien jälkeen Kansalliseksi kokoomuspuolue Isänmaaksi (*Rahvuslik Koonderkond Isamaa, RKI*). Riigikogun istuntokausi alkoi 5. lokakuuta 1992 ja ensitöikseen se valitsi Konstantin Pätsin seuraajaksi tasavallan presidenttinä Isänmaa-vaaliliiton ehdokkaan Lennart Meren, joka vannoi seuraavana päivänä virkavalansa. Lokakuun 7. päivänä riigikogu hyväksyi siirtymäajan päättäneen lain ja Viron pakolaishallituksen pääministeri vt. presidenttinä Heinrich Mark luovutti valtansa presidentti Lennart Merelle ja riigikogulle. Näin jatkuvuus oli siirretty symbolisesti eteenpäin. Mart Laarin johtama Isänmaa-vaaliliiton, Viron kansallisen riippumattomuuden puolueen (ERSP) sekä Malttilisten (*Möödukad*) (sosiaalidemokraatit ja heidän liittolaisensa) kokoomushallitus astui virkaansa 21. lokakuuta 1992. Tuolloin voi katsoa Viron tasavallan palauttamisen saaneen juridisen päätöksensä, kun maalla oli ensimmäistä kertaa sitten kesäkuun 16. päivän vuonna 1940 perustuslaillinen parlamentti, hallitus ja presidentti. Mart Laarin I hallitus oli vallassa 8. marraskuuta 1994 asti.

5. Väestömuutokset, kansalaisuus ja omaisuusreformi

5.1. Väestömuutokset

Baltian maiden kansalaisuuspolitiikka joutui länsimaiden tiukan tarkastelun kohteeksi heti itsenäisyyden palauttamisen jälkeen. Länsi-integraation kannalta kansalaisuuspolitiikka on ollut oleellinen kysymys lähinnä Virossa ja Latviassa, joihin kohdistui suurin väestöllinen venäläistäminen neuvostoaikana. Vuonna 1989 alkuperäisväestön osuus Virossa oli 61,5 %, Latviassa 52 % ja Liettuassa 79,6 %. Latviassa saavutettiin vasta vuonna 2016 se alkuperäisväestön prosenttiosuus, joka Virossa oli ollut vuonna 1989. Väestöpoliittisesti kaikkein vähiten neuvostomiehityksen aikana kärsi Liettua. Vuonna 2015 liettualaisten osuus omassa maassaan oli 87 %:a, joka on varsin sama kuin virolaisten osuus Virossa vuonna 1938 (88 %). Lisäksi Viro menetti toisen maailmansodan aikana ja sen seurauksena 17,5 prosenttia väestöstään. Neuvostomiehityksen jättämien vähäisempien demografisten muutosten takia Liettua saattoi myöntää kaikille vuonna 1989 maassa asuneille kansalaisuuden ainoastaan uskollisuudenvaalaa vastaan. Muista Baltian tasavalloista poiketen Liettua ei menettänyt alueitaan miehityksen myötä, vaan itse asiassa laajeni saadessaan Vilnan alueen itselleen Neuvostoliiton miehitettyä Itä-Puolan. Sotienvälisen Liettuan pääkaupunki oli Kaunas maan menetettyä Vilnan Puolal-

le jo heti itsenäisyytensä alkuvaiheessa. Vuonna 1939 Liettua vielä menetti Saksalle Klaipedan eli Memelin alueen, joka palautettiin Liettuan SNT:lle II maailmansodan jälkeen. Vuonna 1990 Liettuan rajat olivat siis paremmat kuin kesäkuussa 1940. Näistä syistä johtuen Liettuassa ei nähty Viron tai Latvian kaltaista tarvetta oikeudellisen jatkuvuuteen tarkkaan nouduttamiseen, esimerkiksi kansalaisuusasioissa, vaan Liettuan korkein neuvosto saattoi yksinkertaisesti julistaa maan itsenäiseksi 11. maaliskuuta 1990.

Kuten edellä on mainittu, laski virolaisten prosentuaalinen osuus jyrkästi neuvostomiehityksen aikana. Vastaavasti maahanmuuttajien osuus kasvoi yhdestä prosentista 34 prosenttiin, millaista ei ole tapahtunut yhdessäkään länsimaassa, ja laajuudeltaan se vertautuu lähinnä Venäjän Kaukoidän ja Siperian uudisasutukseen.²²⁵

Väestöpoliittiset muutokset alleviivaavat sitä, kuinka suuri kuilu Viron tasavallan vuosien 1938 ja 1992 välillä oli. Kaikkein selvimmin tästä kertoo Itä-Virumaan kohtalo, jonka etninen ja demografinen muutos oli radikaalein. Vuoden 1934 väestönlaskennan mukaan Narvan kaupungin asukkaista virolaisia oli 65 prosenttia ja koko Virumaan asukkaista 88 prosenttia. Joen itärannalla eli Narvan-takaisessa (*Narva-tagune*) oli kyllä 77 % venäläisiä, 12 % virolaisia ja 11 % muita itämerensuomalaisia (suomalaiset, inkeroiset, vatjalaiset).²²⁶ Historiallisesti venäläiset ovat olleet vain yksi alueen useista eri etnisistä ryhmistä. Nykyinen Narvan alue on monoetnisempi kuin koskaan. Vuonna 1989 venäläisiä oli 86 % ja 6 prosenttia valkovenäläisiä ja ukrainalaisia. Vuonna 2011 venäläisten suhteellinen osuus oli suurin: 88 prosenttia. Koska virolaisten osuus on vuodesta 1989 alkaen ollut noin 4 prosenttia, tarkoittaa tämä 96 prosenttisesti venäjänkielistä ympäristöä. Koko Itä-Virumaalla ulkomaalaista syntyperää (*välispäritolu*) osuus on viime vuodet ollut noin 66 prosenttia. Maakunnassa venäläisten osuus on noin 71 prosenttia.²²⁷

²²⁵ Valge, Jaak; Raudsepp, Anu: Immigratsioon Eestisse pärast Teist maailmasõda. Colonisation and Decolonisation in National History Cultures and Memory Politics in European Perspective-projektin (Codec) materiaalit historianopettajalle. 2016. Julkaissut Tarton yliopiston historian ja arkeologian laitos osoitteessa:

<http://www.flaj.ut.ee/sites/default/files/www_ut/immigratsioon_eestisse_parast_teist_maailmasoda_moodul_2.pdf>

²²⁶ Rahvastiku koostis ja korteriolud, 1 III. 1934 Rahvaloenduse andmed. Vihk II. Riigi Statistika Kesk-büroo, Tallinna 1936, 47-53.

²²⁷ Rahvastik põlisuse, rahvuse, soo, vanuserühma ja maakonna järgi, 31. joulukuuta 2011. Põlis- ja välis-rahvastik. Eesti Statistikaamet. Päivitetty 21.6.2013. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/06Põlisus_ja_ranne/05Põlis_ja_valis_rahvastik/05Põlis_ja_valis_rahvastik.asp>

5.2. Vuoden 1938 kansalaisuuslain palauttaminen

Elokuun 1991 vallankaappausyrityksen ja itsenäisyyden palauttamisen jälkeen tärkeimmäksi kiistakysymykseksi nousi Viron kansalaisuuslaki. Ensimmäisenä liikkeelle lähtivät Mart Laarin johdolla kristillisdemokraatit ja tasavaltalaiset tekemällä esityksen vuoden 1938 kansalaisuuslain palauttamisesta voimaan (*Eesti Vabariigi kodakondsuse seaduse jõustumisest*) keskiviikkona 4. syyskuuta korkeimman neuvoston 47. istuntokerralla. Seuraavana päivänä se tuli käsittelyyn ja päätettiin lähes heti pöydätä maanantaille, jotta lauantaina kokoontuva Viron kongressin 7. istuntokerta ehtisi käsitellä asiaa. Näin palauttajat ottivat asiassa aloitteen. Ülo Uluots haastoi kansalaisuusvaliokunnan puheenjohtajaa Marju Lauristinia laatimaan vastaesityksen, jonka Lauristin ilmoittikin esittelevänsä maanantaina. Vaikka Rein Järlik tätä menettelytapaa protestoikin, oli tämä jälleen esimerkki siitä, kuinka edustajat istuntosalissa pystyivät pakottamaan korkeimman neuvoston ottamaan huomioon Viron kongressin toiminnan, kuten 30.3.1990 ja 20.8.1991 vahvistetut päätökset edellyttivät.²²⁸

Kuten oletettavaa, Viron VII kongressi päätti asettua Mart Laarin esittelemänä kannattamaan vuoden 1938 kansalaisuuslain palauttamista voimaan.²²⁹ Kaksi päivää myöhemmin maanantaina kansalaisuusvaliokunnan puheenjohtaja Marju Lauristin alusti valiokunnan esitystä (*Eesti Vabariigi kodakondsuse kohta*) todeten, että elokuun 20. päivän julistuksen myötä Viron tasavallan kansalaisuus on palautettu de facto ja nyt oli tarve enää vahvistaa se de jure. Lisäksi hän huomautti kansainvälisen yhteisön reagoineen diplomaattisten suhteiden palauttamisessa vastaanottavasti Viron oikeudelliseen jatkuvuuteen. Näin ollen ainut mahdollisuus oli oikeudellisen jatkuvuuden hengessä palauttaa voimaan vuoden 1938 kansalaisuuslaki, kuten myös asiantuntijat olivat suositelleet. Kaikki 16. kesäkuuta 1940 Viron kansalaisia olleet ja heidän jälkeläisensä saisivat kansalaisuuden huolimatta siitä, olisivatko he jonkin toisen valtion kansalaisia vai eivät. Kuten Marju Lauristin myönsi, tuli kuitenkin valiokunnan esityksen toisessa osassa ”periaatteellinen ero” Mart Laarin johtaman kristillisdemokraattien edustajaryhmän esitykseen. Sen mukaan jo ennen 30. maaliskuuta 1990 eli restitUTION aloituspäivää maassa pysyvästi asuneisiin ei sovellettaisi muita ehtoja kuin naturalisaatiohakemus (kansalaisuushakemus). Tämä perustui vuoden 1938 kansalaisuuslain 7 §:n 1. momenttiin, joka mahdollisti kansalaisuuden myöntämisen ilman asumisaika- ja kielitaitovaatimuksia virolaista syntyperää oleville, vähintään 10 vuotta maassa asuneille kansalai-

²²⁸ EV ÜK XII stenogrammid, VIII köide 1991, 93–98.

²²⁹ Kiin (toim.), 111.

suudettomille ja henkilöille, jotka ovat olleet tai ovat hyödyllisiä Viron tasavallalle. Lauristin ehdotuksen mukaan virolaista syntyperää sovellettaisiin Virossa syntyneisiin. (Vuoden 1938 kansalaisuuslaki käytti hieman vanhakielistä ja laveasti tulkittavaa ilmaisua *eesti soost* eli ”virolaisesta suvusta”, joka ilmaisuna tarkoitti syntyperää. Ymmärrys käsitteestä ja sen merkityksestä ei kuitenkaan ollut enää sama vuonna 1991 kuin 1938.) Lisäksi esitykseen kuului, että 1. tammikuuta 1992 kansalaisuushakemuksen esittäneet olisivat saaneet kansalaisuuden nopeassa käsittelyajassa (6 kuukautta vuoden sijaan). Tähän parin kolmen kuukauden ajanjaksoon tarjottiin kahta vaihtoehtoa: täydellinen liberaalisaatio eli kansalaisuus kaikille ilman mitään ehtoja tai kaikille yli 10 vuotta maassa asuneille ilman kielitaitovaatimusta. Kansalaisuutta taas ei myönnettäisi mm. henkilöille, jotka olisivat ottaneet osaa Viron vastaiseen toimintaan, vaikka Lauristin myönsi samalla, ettei sitä määrittelevää rikosoikeudellista lainsäädäntöä ollut vielä olemassa.²³⁰

Esitys oli palauttajille kuin märkä rätti vasten kasvoja. Kun vuoden 1938 kansalaisuuslaki oli viimein saatu läpi pohjaksi, teki kansalaisuusvaliokunta siihen sellaisen lisäyksen, joka romutti koko vuoden 1938 kansalaisuuslain palauttamisen vaatimuksen perustana olleen logiikan. Sellaisenaan se ei juuri eronnut ns. nollavariantista, jossa kansalaisuus olisi myönnetty kaikille maassa itsenäistymisen hetkellä asuneille. Nyt vain mainittiin vuoden 1938 kansalaisuuslaki sen yhteydessä. Kuten Mart Laar vastineessaan huomautti, oli esityksessä myös käytännön ongelmia. Koska ei ollut olemassarikosoikeudellisia säädöksiä, välineitä tai keinoja osoittaa jonkun toiminta Viron valtion vastaiseksi, ei tällaisilta henkilöiltä voinut käytännössä evätä Viron kansalaisuutta. Ainoa esityksessä asetettu vaatimus sen saamiselle oli pysyvän asumisluvan omaaminen Virossa. Esimerkiksi vallankaappauksia tukeneista Interliikkeen johtajista monet olivat asuneet Virossa vuosikymmeniä, eikä heitä oltu eikä koskaan asetettu rikosoikeudelliseen vastuuseen.²³¹

Lauristin perusti kansalaisuuden laajentamista sillä, että muuten Koillis-Viro ja sen kaupungit, esimerkiksi neuvostomiehityksen aikana perustettu Sillamäe, ja paljolti myös Narva, jäisivät kokonaan ilman paikallishallintoa, koska asukkailla ei olisi muuten kansalaisuutta. Tärkeää oli saada alueelle lojaalit Viron kansalaisuuden omaavat hallinnot ennen vaaleja.²³² Jälkiviisaasti voi kuitenkin todeta, ettei kansalaisuuden myöntäminen

²³⁰ EV ÜK XII stenogrammid, VII köide 1991, 147–148.

²³¹ Sama, 159.

²³² Sama, 147–148

paikallisille olisi mitenkään taannut heidän lojaaliuttaan, kuten on myöhemmin entisten neuvostotasavaltojen alueiden konflikteissa nähty. Lisäksi kun ottaa huomioon sen, ettei venäjänkielinen väestö ollut suhtautunut Viron itsenäistymiseen, tai ihan vain viron kieleen ja sen oppimiseen, mitenkään yksiselitteisen myönteisesti, olisi sen potentiaalinen lojaalius kansalaisina jäänyt kyseenalaiseksi. Viron tulevaisuus olisi varmasti ollut erilainen, jos vuoden 1992 perustuslaillisen riigikogun kokoonpanosta olisi saanut äänestää myös täysin ummikkokielinen venäläisväestö. Länsi-integroitumisen kehityskulku olisi todennäköisesti ollut aivan toinen, eikä viro olisi varmastikaan jäänyt maan ainoaksi viralliseksi kieleksi.

Kolmas esitys tuli 12. syyskuuta, kun Kaido Kama toi esityksensä korkeimman neuvoston käsiteltäväksi. Itse asiassa esitys oli varsin lähellä sitä, millä tavalla kansalaisuuskysymys lopulta ratkaistiin. Se kuitenkin herätti erityisesti entisten Interliikkeen edustajien vastareaktion. Ants Paju (vihreät, myöh. keskustafraktio) ja Enn Põldroos (kansanrintama) pelkäsivät esityksen toteutuessa ajavan maan epästabiiliin tilaan, johon Kama vastasi maan jo olevan epästabiili. Kama lisäksi huomautti: ”Olen täysin vakuuttunut, ettei stabiilius ole taattavissa siten, että ns. maksamme etukäteen tietylle väestönosalle kansalaisuuden. Se oli ilmeisesti Kalle Muuli, joka kirjoitti jossain lehdessä, että Libanonissa taistelevat vuosikymmeniä kristityt ja muhamettilaiset, vaikka he ovat saman maan kansalaisia; ei se mitään kotirauhaa takaa.” Kansanrintaman Johannes Kass taas kannatti kansalaisuuden myöntämistä kaikille Virossa syntyneille.²³³

Interliike vastusti esitystä sillä logiikalla, että koska Virossa on venäläisiä ja venäjänkielisiä, piti myös näille myöntää kansalaisuus. Sergei Petinov vihjasi, että kansalaisuuden antamatta jättäminen kaikille maan asukkaille olisi kansainvälisen oikeuden vastaista. Sergei Sovetnikov samaisti kansalaisuuden äänioikeuteen. Jos korkeimman neuvoston vaaleissa 1990 saivat kaikki Viron asukkaat äänestää, mikseivät siis myös vuoden 1992 vaaleissa. Klavdia Sergij oli sitä mieltä, että kansalaisuus eli vaalioikeus tulee myöntää kaikilla. Muuten Paldiski ja Koillis-Viro olisi ”annettava takaisin” Venäjälle. Tähän Kama huomautti, että suuri osa venäjänkielisestä väestönosasta tuntuu ymmärtävän kansalaisuuden kuin ”makkaran ostolupana, jota ilman ei saa mennä ostamaan makkaraa”.²³⁴ Näin todellakin venäjänkieliset vaikuttivat ajattelevan. Asenteessa vaikutti varmasti vaikuttamisen halu eli halu päästä äänestämään ja elämään neuvostoaikojen tapaan, mutta myös neuvostojärjestelmän luoma käsitys, jonka mukaan passi oli kaiken

²³³ Sama, 251-258.

²³⁴ Sama kuin ed.

arkielämän perusta. Ilman passia ei nähty olevan ihmisoikeuksia tai mitään mahdollisuutta elää vapaasti, vaikka tosiasiassa kansalaisuudettomalla olisi demokraattisessa Virossa enemmän oikeuksia kuin kansalaisella Neuvostoliitossa. Sergij'n ajattelu taas edusti venäläistä imperialismia, jonka mukaan venäjänkielisten oli saatava asuinmaansa kansalaisuus ehdoitta tai vaihtoehtoisesti jäädä osaksi imperiumia. Neuvostoliiton kansalaisoikeudet oli siis taattava myös Virossa.

Jos kansanrintaman edustajat yleensä argumentoivat peläten maan vakauden puolesta, entiset Interliikkeen edustajat osoittivat toisenlaisesta ajattelutavasta kumpuavaa kritiikkiä. Marju Lauristinin esiteltyä aiemmin valiokuntansa esityksen Sovetnikov oli kommentoinut ”minun mielestäni moraalisesti kaikkein kivuliainta on nykyisestä kansalaisuudesta luopuminen”, joten ”eikö noista kolmesta sanasta voisi luopua”. Tähän Lauristin ärähti, että kyse on pienen kansan oikeudesta suojella itseään, joten monikansalaisuutta ei voida hyväksyä. Samoin Sovetnikov ihmetteli valiokunnan esitystä kielivaatimuksesta luopumisesta yli 60-vuotiaiden, vähintään 25 vuotta maassa asuneiden, tapauksessa, koska ”jos viroa ei ole oppinut 25 vuodessa, vielä vähemmän sitä oppii 10 tai 24 vuodessakaan”.²³⁵ Sovetnikov siis paljasti puheenvuorossaan sekä lojaliteettiongelmat että neuvostoaikaisen käsityksen viron kielen vaikeudesta. Silti hän olisi halunnut kansalaisuuden kaikille. Tämä ristiriita korostui myös muissa vaiheissa. Myöhemmin Narvan kriisin yhteydessä Narvan Venäjän kansalaisten liiton puheenjohtaja Juri Mišin vaati kaikille narvalaisille poikkeusjärjestelynä Viron kansalaisuutta, tullin ja rajavallannon poistamista, itsenäisen Narvan pankin perustamista ja Viron asevoimien viemistä pois kaupungista. Separatistiset tavoitteet yhdistyivät vaatimukseen Viron kansalaisuudesta, joten vakauden ja uskollisuuden ”ostaminen” myöntämällä kansalaisuus olisi näin ollen ollut kyseenalainen ratkaisu.

Lisäksi venäläisedustajien kannanotot ilmaisivat yksinkertaisesti historiallista tietämättömyyttä. Vladimir Malkovski ei ymmärtänyt lainkaan, mistä vuoden 1938 kansalaisuuslaissa oli kyse, ja luuli itse tuota historiallista lakia uudeksi lakiesitykseksi. Lisäksi hän ihmetteli, miksi lakiesityksessä mainitaan 7 §:n 1. momentissa kansallisuus eli virolainen syntyperä (*eesti soost*).²³⁶ Malkovski oli kotoisin Keski-Venäjältä Ivanovosta ja muuttanut töiden takia Narvaan vasta 27-vuotiaana vuonna 1978. Hänelle palauttaminen oli aivan vieras idea, eikä hän selvästikään tiennyt kyseisen lain olleen Virossa voimassa miehitystä edeltävinä viimeisinä vuosina.

²³⁵ Sama, 153.

²³⁶ Sama, 151

Kansalaisuusvaliokunnan esitys aiheutti Virossa kohun. Viron kansallisen riippumattomuuden puolueen Tarton osasto järjesti Viron maatalousakatemia (*Eesti Põllumajandusakadeemia, EPA*) salissa keskustelutilaisuuden, johon kutsuttiin tarttolaiset kansanedustajat Marju Lauristin, Liia Hänni, Rein Järlik, Kalju Koha ja Ants Veetõusme. ”Kokouksesta tuli runsasväkinen ja myrskyisä, ja sitä johtaneella Viktor Niitsoolla oli kova työ, jottei kokous muuttuisi oikeudenistunnoksi korkeimman neuvoston edustajia vastaan”.²³⁷ Kokous katsoi, että kyseessä oli yritys ”pakottaa hallituspiirien pitkäaikainen tavoite nollavariantista”, ja asettui tukemaan Viron kongressin hyväksymää kansalaisuuslakia. Lehtikeskustelussa Lauristin kuvattiin kansallisena petturina. Lauristin pahoitteli korkeimmalle neuvostolle 16. syyskuuta, että kansalaiset olivat saaneet väärän käsityksen kansalaisuusvaliokunnan esityksestä ja niistä erilaisista vaihtoehtoista, jotka olivat avoinna keskustelulle. Hän kertoi korkeimman neuvoston saaneen kansalaisilta paljon kirjeitä, jotka ”ilmaisevat virolaisten kiinnostusta ja huolta”, lisäten, että ”valitettavasti näissä kannanotoissa ja kirjeissä on nähtävissä virheellisen tiedon aiheuttamaa tunteiden kuohua”. Tämän perään hän ilmoitti lakivaliokunnassa kaikkien osapuolten kesken sovituksen, että Kaido Kaman esitys otettaisiin työstettävän version pohjaksi.²³⁸

Tämän jälkeen alkoi vuoden 1938 kansalaisuuslain (KKS) ajankohtaistaminen. Marraskuun 6. päivä ilmoitettiin vuoden 1938 kansalaisuuslain palautettavan voimaan sellaisenaan kuin se oli voimassa 16. kesäkuuta 1940.²³⁹ Varsinainen täytäntöön paneva asetus tuli voimaan 26. helmikuuta 1992.²⁴⁰ Täytäntöönpanoasetukseen oli kirjattu melkein kaikki Kaido Kaman ja Laarin edustajaryhmän vaatimukset. Poikkeuksena oli asumisluvan alkamispäiväksi määritelty 30. maaliskuuta 1990. Muunmaalainen väestö saattoi siis saada kansalaisuuden aikaisintaan jo keväällä 1993, koska KKS:n 7 §:n 2. momentin mukaan kansalaishakemuksen esittämiseksi tuli olla maassa asunut kaksi vuotta, joidenka lisäksi tuli vuoden odotusaika. Viron kongressi vastusti tätä asumisluvan alkamispäivää – palauttajat olivat koko ajan halunneet lain vahvistamispäivän ajanlaskun lähtökohdaksi – ja julisti sen seuraavana päivänä laittomaksi.²⁴¹ Lisäksi ennen Viron kongressin vaaleja kansalaisuuden hakijoiksi rekisteröityneiden ei tarvinnut välittää kolmen vuoden asumisajasta, vaan saattoivat hakea heti kansalaisuutta. Koko vuoden

²³⁷ Niitsoo, Viktor: Mürimurdjad – MRP-Aeg ja ERSP lugu, Ortwil, Tallinna 2002, 128.

²³⁸ EV ÜK XII stenogrammid, VII köide 1991, 351–352.

²³⁹ Eesti Vabariigi kodakondsuse kohta, Riigi Teataja, 6.11.1991 (RT 1991, 39, 476)

<<https://www.riigiteataja.ee/akt/13074368>>

²⁴⁰ Kodakondsuse seaduse rakendamise kohta. Riigi Teataja, 26.2.1992 (RT 1992, 7, 109).

<<https://www.riigiteataja.ee/akt/30376>>

²⁴¹ Kiin (toim.), 121.

1938 laki tuli voimaan sellaisenaan. Ainoastaan erikseen täsmennettiin, mitä milläkin kohdalla vuoden 1992 tilanteessa tarkoitettiin. KKS:sta jätettiin pois ainoastaan pykälät 14 ja 23, jotka antoivat kansalaisuuden virolaisen miehen ulkomaalaiselle vaimolle ja ottivat pois Viron kansalaisuuden henkilöltä, joka oli ottanut jonkin toisen maan kansalaisuuden. Jälkimmäinen tarkoitti pakolaishallituksen vuoden 1957 päätöksen vahvistamista, kuten Kaido Kama oli esityksessään vaatinut. Näin pakolaishallituksen päätös toteutui *de facto* ja *de jure* myös Viron tasavallan maaperällä.

5.3. Kansalaisuuslait 1938 ja 1995

Vuoden 1938 kansalaisuuslakia sovellettiin vuoteen 1995 asti, jolloin 1. huhtikuuta tuli voimaan uusi kansalaisuuslaki, joka kylläkin pohjautuu vahvasti vuoden 1938 lakiin. Soveltamisessa oli se ongelma, että vuosina 1938–1940 kansalaisuuslain ohella oli ollut olemassa myös muita sitä tarkentavia ja täydentäviä lakeja, joita ei palautettu voimaan. Lisäksi tästä vuoden 1938 lain sovelluksesta kehittyi omanlaisensa sitä mukaan, kun siihen lisättiin erilaisia tulkintoja. Esimerkiksi helmikuussa 1993 Viron kongressin ns. vihreän kortin omaaville tarkoitettu helpotus kansalaisuuden saamiseksi laajennettiin koskemaan myös inkerinsuomalaisia.²⁴²

Vuoden 1938 kansalaisuuslaissa oli ns. porsaanreikä, joka mahdollisti kansalaisuuden myöntämisen väärinkäytön. Sen 7 §:n 2. momentti mahdollisti kansalaisuuden myöntämisen henkilöille, ”joilla on erityiset ansiot Viron tasavallan hyväksi valtiollisten etujen, maanpuolustuksen tai diplomatian aloilta tai henkilölle, joka on tunnettu omien taitojensa, tietojensa ja töidensä ansiosta”. Tämä mahdollisti kansalaisuuden myöntämisen lahjuksena, mitä toimintatapana käytettiin laajasti Tiit Vähin hallituksen aikana. Vuosituhannen lopussa Virossa oli myönnetty 634 henkilölle kansalaisuus em. mainitun momentin perusteella ja näistä 75 prosenttia eli 465 henkilölle juuri vuonna 1992. Mart Laarin johtaman Isänmaa-hallituksen yksi tärkeimmistä tavoitteista oli lopettaa kansalaisuuden jakaminen palveluksena. Vuoden 1995 kansalaisuuslaissa Viron kansalaisuuden myöntäminen ”erityisansioista” (*Eesti kodakondsus eriteenete eest*) oli rajoitettu, aluksi viiteen henkilöön, ja vuoden lopussa se korotettiin nykyiseen kymmeneen.²⁴³

Muita tiukennuksia vuoden 1995 kansalaisuuslaissa olivat asumisajan vaatimuksen pidentäminen 5 vuoteen. Lisäksi kielikokeen yhteyteen liitettiin vironkielinen perustuslain ja kansalaisuuslain tuntemisen koe. Jälkimmäinen perustui virolaisten haluun varmistaa

²⁴² Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsuse "Kodakondsuse seaduse rakendamise kohta" muutmise seadus. Riigi Teataja, 18.2.1993 (RT 1993, 13, 204) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/28440>>

²⁴³ Muuli, Kalle: Isamaa tagatuba. Tulimuld, Tallinna 2012, 167-169; Lahi, 107.

venäjänkielisten lojaalius, mikä tuo oman aspektinsa virolaiseen kansalaisuuspolitiikkaan.²⁴⁴

5.4. Kansalaisuuslaki sisäpoliittisen vastakkainasettelun ytimessä vuonna 1992

Kansalaisuuslaki kärjisti vastakkainasettelun kansallisten voimien ja korkeimman neuvoston välillä. Kansallismieliset näkivät korkeimman neuvoston anakronistisena jäänteinä itsenäisyytensä palauttaneessa Virossa, mitä se kiistämättä oli. Uutta perustuslakia ei vain vielä ollut ja korkein neuvosto pyrki pikemminkin lykkäämään sitä. Lisäksi korkeimman neuvoston keskusteluissa, esimerkiksi Ülo Uluots (Vaba Eesti) ja Andres Tarand (sosiaalidemokraatit), kutsuivat Viron kongressia ja komiteaa lähinnä puolueeksi tai ryhmittymäksi.

Korkein neuvosto oli valittu vuonna 1990 aivan toisenlaisessa poliittisessa ilmapiirissä ja tilanteessa. Kansanrintaman edustajat olivat pääasiassa Eestin SNT:n enemmän tai vähemmän hyväksyneitä. Pohjimmiltaan he olivat lähteneet itsenäistämään tai luomaan suvereenia Eestin SNT:a korvaamalla sosialismin demokratialla, eivätkä he olleet ajatelleet oikeasti joutuvansa toteuttamaan palauttamispolitiikkaa. Vaikka he olivat joutuneet hyväksymään palauttamisen ulkoisen paineen takia, ennen kaikkea elokuun vallankaappauksen aikana, olivat he halukkaita jollain tavalla purkamaan tai vesittämään sen, mihin olivat aiemmin sitoutuneet. Erityisesti kansanrintaman Ignar Fjuk olisi ollut valmis luopumaan elokuun sopimuksesta. Kansanrintamalaisia häiritsi, että Viron kongressilla oli vahva asema perustuslakikokouksessa. Perustuslakia säättävän kokouksen esitys johtavien kommunistien virkakiellosta vuoteen 2000 asti olisi vaikuttanut monien korkeimman neuvoston toimijoiden omiin uriin. Tästä esimerkiksi Vladimir Lebedev irvaili virolaisille kollegoilleen: ”[vaikka] olette jo ottaneetkin kommunisminvastaisen position”.²⁴⁵ Eestin SNT:n perinnöstä irtautumisen hapuilusta kertoo myös se, että vasta 11. maaliskuuta 1992 Neuvostoliiton asevoimien neljän edustajan edustus oikeudet poistettiin. Vasta neuvostojoukkojen alistaminen Venäjän federaatiolle sai aikaan päätöksen, vaikka itsenäisyys oli ollut voimassa jo 203 päivää.²⁴⁶

²⁴⁴ Kodakondsuse seadus, Riigi Teataja, 19.1.1995 (RT I 1995, 12, 122) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/28732>>

²⁴⁵ Riigi Teataja, 11.03.1992 (RT 1992, 10, 142)

²⁴⁶ Eesti Vabariigi Ülemnõukogu mõnede liikmete saadikuvolituste lõpetamise kohta. Riigi Teataja, 11.03.1992 (RT 1992, 10, 142) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/13077670>>

Tilannetta kyllä hieman muutti Tiit Vähin tuleminen pääministeriksi. Hän oli virkamieshallituksen puheenjohtaja ja luonteelta sovittelevampi kuin kaikkialta pettureita ja vastustajia etsinyt Savisaar. Viron kongressi ja ERSP tulivat hyvin toimeen Vähin kanssa, korkeimman neuvoston kanssa eivät niinkään. Toisaalta asiaa ei helpottanut se, että osittaisen epäluottamuksen takia Viron komitea ei kyennyt yhteistyöhön.²⁴⁷ Vastavasti Jaan Lippmaa (kansanrintama) sanoi korkeimman neuvoston istunnossa huhtikuussa 1992, viitaten Viron kongressiin ja komiteaan, ettei hän luota ”siihen joukkoon, joka puuhastelee henkilötodistusten organisoinnin ja jakamisen kanssa”.²⁴⁸ Erityisesti kongressin vahvin puolue ERSP suhtautui torjuvasti koko instituutioon, vaikka siellä oli edustettuna myös Mart Laarin johtama Isänmaa (*Isamaa Ühendus*), joka oli 21. tammi-kuuta 1992 koonnut kaikki korkeimman neuvoston palautuspolitiikkaa ajaneet edustajat yhteen. Ryhmän koko oli 14 edustajaa ja se muodostui Mart Laarin ja Illar Hallasten johtaman kristillisdemokraattien edustajaryhmän ympärille. Varapuheenjohtajina toimivat Kaido Kama ja Jaak Jõeruut. Edustajaryhmän tavoitteet olivat perustuslain kansanäänestyksen kiirehtiminen, omaisuus oikeuden palauttaminen, Viron kansallisia etuja vastaavan kansalaisuuslain ajaminen ja talouden liberalisaatio.²⁴⁹ Kansan luottamus korkeimpaan neuvostoon ei ollut kovin korkea. Mielipidetiedustelujen mukaan 80 prosenttia virolaisista ei ollut tyytyväisiä korkeimpaan neuvostoon.²⁵⁰

Maaliskuun 22. päivä 1992 Viron kongressi teki päätöksen, jonka viimeiset rivit kuuluivat seuraavasti:

Viron kongressi katsoo tarpeelliseksi Viron tasavallan perustuslakiesityksen esittämistä kansanäänestykselle viimeistään 3. toukokuuta ja Viron tasavallan riigikogun vaalien järjestämistä viimeistään 20. kesäkuuta 1992. Jos Viron tasavallan korkein neuvosto ei kykene päättämään Viron tasavallan perustuslakiesityksen kansanäänestyksen ja riigikogun vaalien järjestämisestä 16. huhtikuuta mennessä 1992, järjestää Viron kongressi kansanäänestyksen korkeimman neuvoston valtuuksien lopettamisesta ja järjestää riigikogun vaalit.

Savisaaren keskustafraktio ilmoitti Peeter Kask edustajanaan, että kyse on uhkavaatimuksesta ja fraktion olevan järkyttynyt sekä vaativan vastaultimaatun. Hän myös kiisti, että keskustafraktio olisi viivytellyt perustuslain kansanäänestykseen viemistä, vaan katsovan, ettei perustuslain täytäntöönpanoasetus ollut vielä tarpeeksi hyvä. Lopulta Lauristin ja osa hänen omasta fraktiostaan arvosteli Kaskea. Viron kongressin uhka-

²⁴⁷ EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992, 89. (EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992)

²⁴⁸ Sama, 79.

²⁴⁹ Mõttus (toim.), 131

²⁵⁰ Seuraava jakso viitteeseen 24, ks. EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992, 107–112.

vaatimus ilmeisesti toimi, koska 20. huhtikuuta korkein neuvosto hyväksyi perustuslain täytäntöönpanoasetuksen. Kansanäänestys Viron uudesta perustuslaista määrättiin järjestettäväksi 28. kesäkuuta 1992.

Toinen vakava yhteenotto oli 6. huhtikuuta korkeimman neuvoston 69. istuntokerralla. Kansalaisuusteema ärsytti kansanrintamaa ja vasemmistoa (vironmieliset kommunistit ja sosiaalidemokraatit). Korkeimman neuvoston käsitellessä ruotsinvirolaisen Jaan Manitskin valitsemista ulkoministeriksi Suomen-suurlähettilääksi siirtyneen Lennart Meren tilalle kommentoi kansanrintaman edustajaryhmän puheenjohtaja Enn Leisson:

*Kansalaisuuskysymys. Kyse on varsin sekavasta asiasta. Se on niin ja näin. En ole samaa mieltä Marju Lauristinin kanssa, että se on täysin merkityksetön kysymys. Kyse on syntyperäisestä kansalaisuudesta, joka saadaan syntymällä siinä maassa, ei vanhempien satunnaisen tai jumalaisen sijainnin perusteella yhdessä tai toisessa paikassa.*²⁵¹

Jaan Manitski on syntynyt vuonna 1942 Saksan miehittämässä Virossa. Hän pakeni seuraavana vuonna perheineen ensin Suomeen ja sitten Ruotsiin. Hänellä oli Ruotsin kansalaisuus, joten ensi kerran sovellettiin uuden kansalaisuuslain periaatetta, että ainoastaan syntyperäisellä virolaisella voi olla kaksoiskansalaisuus. Lauristin huomautti, että näin ollen toisen maan kansalainen voi olla Viron tasavallan ministeri, jos hän on syntyperäinen virolainen. Leisson taas kiisti syntyperäisyyden edellä lainatusti. Vladimir Lebedev jatkoi Leissonia tukien, että ”hyvä tietää, että jos minulle ei anneta Viron tasavallan kansalaisuutta, niin voin silti päästä Viron tasavallan varapääministeriksi ilman Viron kansalaisuutta”.²⁵² Aikanaan Toompean valtausyritystä johtanut Interliikkeen ja imperiumimielisten kovan linjan johtaja Vladimir Lebedev ei ole koskaan suostunut ymmärtämään oikeudellista jatkuvuutta. Hän samaisti itsensä samaan asemaan Manitskin kanssa, koska hänelle Eestin SNT ja Viron tasavalta olivat ja ovat edelleen yksi ja sama.²⁵³ Samoin Pavel Jermoškin kutsui neuvostomiehitystä ”niin sanotuksi”, nimitti kaikkia Viron asukkaita kansalaisiksi, jotka itsenäistymisen myötä ovat jääneet kaikesta

²⁵¹ Sama, 11.

²⁵² Sama kuin ed.

²⁵³ Lebedev edusti tavallaan palauttajan äärimmäistä vastakohtaa eli neuvostoihmistä (homo sovieticus). Hän on syntynyt Tverin oblastissa sotilasperheeseen, käynyt Tartossa venäläisen lukion ja valmistunut Riian yliopistosta. Teki työuransa Tallinnan neuvostohallinnossa, eikä ole koskaan oppinut viron kieltä. Sittemmin johtanut Juri Mišinin perustamaa Venäjän kansalaisten liittoa Virossa. Hänen mielipiteensä ovat äärimmäisen kiistanalaisia. Esimerkiksi hän on pitänyt pronssiyötä Viron hallituksen tehtailemana provokaationa (Eesti Päevaleht, 26.04.2012) ja ajattelee, että virolaisten asema on lähinnä olla joko venäläisten tai amerikkalaisten alaisuudessa. (Maaleht, 19.8.2009)

ilman ja köyhyytteen.²⁵⁴ Juuri tällaiset imperiumimielisten näkemyksiin täsmäävät kansanrintamalaisten lausunnot eivät olleet omiaan kohottamaan kongressilaisten luottamusta korkeinta neuvostoa kohtaan.

Samana päivänä käsiteltäessä uutta vaalilakia Ülo Uluots teki esityksen, että äänioikeus pitäisi rajata Virossa vakituisesti asuviin kansalaisuuden sijaan. Hän perusteli tätä sillä, että ”ne, jotka ovat lähteneen synkän menneisyyden takia pois maasta” eivät saa äänestää asuivat he sitten missä tahansa. Epäselväksi jäi, mitä tämä ”synkkä menneisyys” tarkoitti ja pohjautuiko se vanhoihin neuvostopropagandan väitteisiin siitä, että maanpakoon lähteneet olivat fasisteja ja muita hitleriläisiä maanpettureita. Joka tapauksessa tämä esitys olisi käytännössä tarkoittanut ulkovirolaisten eli pääasiassa neuvostomiehistä paenneiden äänioikeuden viemistä ja vastaavasti sen myöntämistä kansalaisuudetomalle Viron immigrantiväestölle. Lisäksi kansanrintaman Andrus Ristkok teki esityksen äänioikeuden rajaamisesta maan asukkaisiin. Sosiaalidemokraattien Rein Veidemann asettui tukemaan esitystä ja sanoi, että äänioikeudesta eivät jää pois vain venäläiset vaan myös suomalaiset.²⁵⁵ Veidemann pyrki vetoamaan tunteisiin puheella, joka tiivistä vasemman laidan kansanrintamalaisen ajatukset sekä pettymyksen palauttamispolitiikan edessä kärsityn tappion edessä:

Meidän ja demokratian etujen mukaista tulisi olla, että politiikkaan osallistuisi mahdollisimman suuri joukko poliittisia subjekteja. Minä joka tapauksessa suosin vastustajani kohtaamista silmästä silmään parlamentissa enkä kadulla ase kädessä. Puhun tästä tiettyssä määrin katkerana, koska olen sosiaalidemokraattina huomannut, kuinka me olemme jatkuvasti joutuneet perääntymään omista alkuperiaatteistamme. Olihan alun perin meidän periaatteemme, että kansalaisuus mahdollistetaan kaikille Virossa syntyneille henkilöille, jotka eivät ole syllisiä siihen, että heidän vanhempansa päätyivät kolonisoijan asemaan. Me peräännyimme kansan paineen edessä siitä periaatteesta ja nyt me olemme joutuneet tilanteeseen, jossa demokratia koskettaa todellakin ainoastaan vain kansalaisia ja sen ohella heitä, joilla on yllättäen pienempi yhteys Viroon kuin meillä itsellämme ja täällä vuosikymmeniä eläneillä venäläisillä. Mutta jossakin on kompromissin raja. Ehkä erehdyn – tuomion on langettava kansa ja historia – mutta juuri nyt minä näen sen kompromissin rajan juuri siinä, että anne-

²⁵⁴ EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992, 133.

²⁵⁵ Kiinnostava argumentti; jos venäläisistä ei perustettaisi, niin suomalaisista kyllä!

taan tai jalosti lahjoitetaan myös venäläisille mahdollisuus osallistua ensimmäisiin vaaleihin. Uskon virolaisuuden elinvoimaan ja näen, että virolaisuuden säilyminen ei riipu siitä, jaammeko me vallan venäläisten kanssa, joista suurin osa on ilman kansalaisuutta, koska tulevaisuudessa Euroopan maana meidän tulee joka tapauksessa jakaa se valta Brysselin kanssa. Viron säilymisen tae on aina ollut meidän joustavuudessamme ja meidän kylissämme ja kulttuurissamme.

Tosin Järlik kysyi Veidemannilta tämän jälkeen ”Myös tässä salissa on toistuvasti kysytty, mihin nämä ihmiset ovat syyllisiä, jotka ovat tänne ajan kuluessa ties miten päätyneet. On sanottu, että oli yksi suuri kotimaa, johon tultiin ja että kaikkialla puhuttiin venäjää. Minä kysyisin, oliko se nyt todellakin niin?”. Tämä kysymys liittyi siihen teemaan, kuinka tietoisia uudet tulijat olivat siitä, että kyseessä todellakin oli eri kansan, kulttuurin ja kielen maa.

Andrus Ristkokin esitys kaatui äänin 17–39. Samoin hänen tekemänsä toinen muutosesitys äänioikeuden myöntämisestä Viron kansalaisille ja kansalaisuuden tavoittelijoille kaatui äänin 23–39. Uluotsan esitys, että ”Oikeus äänestää on jokaisella Viron tasavallan kansalaisella, joka on täyttänyt vaalipäiväksi 18 vuotta ja jotka asuvat pysyvästi Viron tasavallan alueella”. Ajatus oli selvästi se, että jos äänioikeutta ei saada kansalaisuudettomille, niin vastavuoroisesti se otetaan pois ulkoviirolaisilta. Faktisesti tällä muutosesityksellä ei muuta perustelua ollut, kuten sen oikeastaan Uluotsakin myönsi sanomalla ”enempää en ala sitä perustelemaan”.²⁵⁶ Tämä esitys hyväksyttiin äänin 34–19.²⁵⁷

Uluotsan esityksestä tehty huhtikuun 6. päivän päätös aiheutti kohun. Huhtikuun 13. päivänä ERSP järjesti Toompealla noin tuhannen hengen mielenosoituksen, jossa syytettiin korkeinta neuvostoa Viron kansan etujen pettämisestä, yhteistyöstä venäläisten kolonialistien kanssa ja vaadittiin korkeimman neuvoston hajottamista. Mielenosoituksen lopuksi kerättiin Neuvostoliiton sisäpassit eli punapassit viisilitraiseen lasipurkkiin, joka juhlallisesti lahjoitettiin närkästyneelle Ülo Uluotsalle, joka taas toimitti ne eteenpäin miliisille. Kahdeksan päivää myöhemmin Tartossa jatkui punapassien keräys.²⁵⁸ Samoin lehtien sivuilla jatkui protesti ja kiistely ulkoviirolaisten kansalaisoikeuksista. Hallitus kääntyi korkeimman neuvoston puoleen ja pyysi korjaamaan eli kumoamaan

²⁵⁶ EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992, 21–24.

²⁵⁷ Sama, 38.

²⁵⁸ Niitsoo, 130–131.

vaalilain muutoksen. Korkein neuvosto otti asian kiireelliseen käsittelyyn 22. huhtikuuta. Lakivaliokunnan puheenjohtaja Tõnu Anton ilmoitti, että lakivaliokunnan näkemyksen mukaan pari viikkoa aiemmin tehty muutos asettaa kansalaiset epätasa-arvoiseen asemaan ja on siten myös kansainvälisten oikeusnormien vastainen. Anton välitti korkeimmalle neuvostolle Mäido Karin allekirjoittaman Yleismaailmallisen virolaisen keskusneuvoston (*Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu, ÜEK*), virolaisjärjestön maailmanlaajuisen kattojärjestön, vetoomuksen ulkovirolaisten äänioikeuden puolesta.²⁵⁹ Soutaminen ja huopaaminen ulkovirolaisten äänioikeudesta jatkuivat kuitenkin koko loppuvuoden ajan, ja vasta 18. kesäkuuta, juuri ennen kansanäänestystä, korkein neuvosto vahvisti ulkovirolaisten äänioikeuden.

Ulkovirolaisia kohtaan ilmennyt vastustus on kiinnostava osa palauttamiskamppailua. Juridisesti ulkovirolainen on kuka tahansa ulkomailla asuva virolainen, mutta erityisesti tuohon aikaan vuonna 1992 sillä tarkoitettiin lännessä asuvaa, sinne yleensä paennutta.²⁶⁰ Tämän myönsi myös Ülo Uluots, vaikka riippumattomat demokraatit eli entiset vironmieliset kommunistit suhtautuivat ulkovirolaisten äänioikeuteen kaikkein nihkeimmin. Ideologia ei kuitenkaan selitä kaikkea. Nollavarianttia vaativien kansanrintamalaisten puheita tiukasti vastustanut Tiit Made ei suhtautunut myöskään suopeasti ulkovirolaisiin. Made irvaili, ettei riippumattomien demokraattien Jaak Allikua saisi päästää, esimerkiksi, Irakiin, koska tämä oli muuttanut näkökantaansa ulkovirolaisille suopeaksi käytyään näiden luona. Maden mukaan niille Viron kansalaisille, jotka eivät olleet pakolaisuutensa aikana ottaneet uuden kotimaansa kansalaisuutta, tulisi antaa äänioikeus, koska ”he eivät ole menneet helpointa tietä ja antaneet integroida itseään uuden maan elämään”. Hänen mukaansa kotivirolaisia halventaisi se, että kaikki ulkovirolaiset saisivat äänestää, koska kotimaahan jääneet joutuivat kokemaan ne kärsimykset.²⁶¹ Isänmaa-ryhmän Jaak Jõeruut ihmetteli, miksi ulkovirolaisiin eli ”pakolaisiin” suhtaudutaan niin nihkeästi aivan kuin ne olisivat yhtä samaa massaa. Lisäksi hän huomautti, ettei yksikään laki toimi tyhjiössä tai historian ulkopuolella.²⁶² Tõnis Mets arvosteli varsin pilkallisesti palaamatta jääneitä ulkovirolaisia sanoen, että ”jos he haluaisivat kunnolla myötäelää meidän ongelmamme, niin tulisi jo ottaa konkreettisia askeleita.”²⁶³ Tõnis Mets oli itse istunut vankileirillä Mordvassa 1950-luvulla virolaiskansallisesta toiminnasta, joten tietty katkeruus lienee tässäkin ollut motiivina. Katkeruutta aiheutti-

²⁵⁹ EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992, 397.

²⁶⁰ EV ÜK XII stenogrammid, V köide 1992, 422.

²⁶¹ EV ÜK XII stenogrammid, VI köide 1992, 251.

²⁶² EV ÜK XII stenogrammid, V köide 1992, 22-23.

²⁶³ EV ÜK XII stenogrammid, VI köide 1992, 34.

vat hyvinvointi aivain kuin se olisi ollut pois kotimaahansa jääneiltä virolaisilta. Vaikka pakolaisvirolaiset mainittiin korkeimman neuvoston istunnoissa maasta paenneina uhreina, suhtauduttiin heihin silti kuin rintamakarkureihin tai yksinkertaisesti kadehtien. Venäläiset edustajat taas pyrkivät ruokkimaan tätä näkemystä omissa puheenvuoroissaan.

Pakolaisvirolaiset tai siis ulkovirolaiset muistelevat vieläkin katkerana sitä, kuinka Rein Veidemann ajoi äänioikeutta venäjänkielisille kansalaisuudettomille, mutta olisi jättänyt ulkovirolaiset sitä ilman.²⁶⁴ Veidemannin ja muiden kansanrintamalaisten tai entisten kommunistien osalta selittävä tekijä oli varmastikin tuo samaistuminen Eestin sosialistiseen neuvostotasavaltaan ja sen kaksikieliseen elämään, jossa venäjä oli ensisijainen. Edellä siteerattu Veidemannin puhehan antoi vaikutelman kuin virolaiset olisivat kollektiivisesti olleet vastuussa tai osavastuussa venäläiskolonisaatiosta. Kun riippumattomien demokraattien Juhan Telgmaa oli puhunut samansuuntaisesti, vastasi Tiit Made seuraavasti: ”Kysymys liittyy sinun kommenttisi ohessa heittämäsi ajatukseen, että meidän pitää tarjota kaikille Virossa eläville ei-virolaisille kansalaisuus. Voisinko minä tehdä siitä senkaltaisen päätelmän niin kuin olisimme me, virolaiset, kutsuneet satojatusiansia ihmisiä Vieroon asumaan ja töihin, ja nyt meillä on heitä kohtaan velvotteita ja pidämme heiltä anoman syntiemme anteeksiantoa.”²⁶⁵

5.5. Virolainen kansalaisuuslegalismi

Mitä lähemmäksi uuden perustuslain kansanäänestys ja perustuslailliseen järjestykseen palaaminen lähestyivät, sitä enemmän entiset Interliikkeen venäläiskansanedustajat vaativat kansalaisoikeuksia ja äänioikeutta. He pitivät ihmisoikeuksien vastaisena ja syrjintänä sitä, ettei kaikille asukkaille automaattisesti myönnetty kansalaisuutta. Samoin he tahallisesti tai tahattomasti sekoittivat keskenään käsitteitä, esimerkiksi diskriminaation ja differentaation, joista edeltävä tarkoittaa perusteetonta ja jälkimmäinen perusteltua oikeudellisen tilan määrittelyä.²⁶⁶ Vaikka venäläisedustajat, ja heitä välillä myötäilemään taipuvat virolaisedustajat, korostivat koko ajan kuinka kaikki ovat syntyneet Virossa, niin *Kes on kes Eesti poliitikas 1988–1992* teosta selaamalla huomaamaa, että kaikki venäläisedustajat olivat syntyneet Viron sijaan Venäjällä, lukuun ottamatta vanhaa peip-

²⁶⁴ Haukka, Joel: Moraalne õigus valimistel osaleda. Vaba Eesti Sõna. 19.2.2011.

<<http://www.vabaeestisona.com/index.php/arvamuslood/1013-moraalne-oigus-valimistel-osaleda.html>>

²⁶⁵ EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992, 191.

²⁶⁶ EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992, 257-258.

sinvenäläistä²⁶⁷ Aleksei Zõbinia. Klavdia Sergij oli peräti Paldiskista, joka oli vuoteen 1993 asti Venäjän federaation Leningradin oblastiin kuuluva erillisalue, eikä siten osa Eestin SNT:a tai palautettua Viron tasavaltaa. Interliikkeen aikana he vetosivat Neuvostoliiton säilyttämiseen ja kaikkien yhteiseen asemaan Neuvostoliiton kansalaisina, mutta itsenäisyyden palauttamisen jälkeen argumentaatio vaihtui vähemmistöoikeuksien ja kaksikielisyyden puolustamiseen. Tavoitteet sinänsä pysyivät samoina. Taktiikanvaihdoksella haluttiin saada kansainvälistä tukea, ja nämä vähemmistöargumentit myös tehosivat lännessä joihinkin piireihin paremmin kuin pienen kansan legalistiset ja oikeustieteelliset perustelut. Keväällä 1992 korkeimman neuvoston puheenvuorot johtivat aina samaan lähtökohtaan eli oikeudelliseen jatkuvuuteen ja neuvostomiehitykseen. Näiden kahden käsitteen kiistämisestä taas alkoi uusi väittely, koska virolaisten ja venäläisedustajien väliset historiankäsitykset olivat, ja ovat osittain edelleen, täysin erilaiset. Nämä erot taas heijastuvat kaikkiin näkemyksiin, esimerkiksi siihen, että vuonna 2000 kansalaisuuspolitiikkaa piti liian tiukkana 71 prosenttia ei-virolaisista, mutta vain 5 prosenttia virolaisista. On kuitenkin huomattu, että tämä näkemys vähenee ei-virolaisessa väestössä ikäluokittain. Mitä kauempana sukupolvissa neuvostoajan maahanmuutto on, sitä ymmärrettävämmäksi lainsäädäntö koetaan.²⁶⁸

Palauttajat korostivat koko ajan, että kyse on kansalaisuudesta (*kodakondsus*) eikä kansallisuudesta (*rahvus*). Viron kielessä nämä käsitteet ovat vähemmän keskenään samankaltaisia kuin lähisukukielessään suomessa. Alkujaan *kodakond* tarkoittaa kotiväkeä.²⁶⁹ Sen synonyymi on *majakond* eli talonväki.²⁷⁰ (Viroksi *vägi* taas tarkoittaa voimaa.) Kuten usein viron kielessä, nykyaikaisten käsitteiden juuret palautuvat talonpoikaiseen agraarisanastoon, jossa elämä pyöri oman talon, tilan ja sen väen ympärillä. Talon väkeä ei määritelty vain perhesuhteiden tai sukulaisuuden perusteella, vaikka perhe isännän (vir. *peremees*, ”perheen mies”) johdolla keskiössä olikin. Virolaiset halusivatkin takaisin *peremeheks omal maal* (”isännäksi omalla maallaan”). *Kodakondne* eli kotiväkinen

²⁶⁷ Peipsijärven molemmilla rannoilla on asunut vanhastaan venäläisiä. Suurin osa heistä on alun perin 1600-luvulla tsaaria paenneita vanhauskoisia, jotka asettuivat länsirannalle, nykyisten Jõgevan ja Tarton maakuntien itäosiin. Zõbin oli kotoisin Alatskivestä, nyk. Tarton maakunnasta. He ovat siis syntyperäisiä Viron tasavallan kansalaisia.

²⁶⁸ Hallik, Klara: *Kodakondsus – Kas integratsiooni eeldus või tulemus?*, Integratsiooni Sihtasutus 2000, 2.

<https://www.integratsioon.ee/bw_client_files/integratsiooni_sihtasutus/public/img/File/raamatukogu_uuringud/Mon2000_6Hallik.pdf>

²⁶⁹ Eesti Keele Instituut: Eesti keele seletav sõnaraamat, hakusana: kodakond.

<<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=kodakond&F=M>>

²⁷⁰ Eesti Keele Instituut: Eesti sünonüümsõnastik, hakusana: kodakond

<<http://www.eki.ee/dict/sys/index.cgi?Q=kodakond&F=M&C06=en>>

voi tarkoittaa myös vuokralaista, toisen luona asuvaa ihmistä tai kämppäkaveria.²⁷¹ Omaan väkeen kuuluivat myös palkolliset, rengit, piijat ja muut, jotka olivat tilan oikeuksien ja velvoitteiden piirissä. Virolaisen kirjallisen realismin suuri nimi Eduard Vilde kirjoitti: *Leelõukal saadab töötav kodakond oma pika, üksluisse talve mööda. Perenaine, tüdruk, tütar, kõik ketravad* ("Tulisijan ääressä viettää työskentelevä kotiväki pitkän, yksitoikkoisen talvensa. Emäntä, tyttö, tytär, kaikki kehräävät"). *Kodakonsus* tarkoittaa siis suoraan käännettynä "kotiväkisyyttä". Tasavallan kansalaisia ovat ne, jotka tunnustetaan osaksi yhteistä kotiväkeä. Kansalaisuus kertoo, kenen kotiväkeen kukin kuuluu. Tämä kotiväki on niin valtiossa kuin talonpoikaisperheessäkin tarkasti määritelty, eikä siihen sovi suhtautua välinpitämättömästi. Kotiväen keskeinen merkitys on myös luottamus eli valtion tapauksessa lojaliteetti, uskollisuus. Kotiväkeen kuuluvat ne, joihin voi luottaa; jotka tekevät työtä yhteistalouden eteen; joista pidetään huolta ja jotka tuovat turvaa.

Allekirjoittanut tarkoittaa kansalaisuuslegalismilla juuri sitä näkemystä, että valtion oikeudellista jatkumoa pitää yllä sen kerran määritelty "kansalaisto" tai "kansalaiskunta" (*kodanikkond*), jonka aseman palauttamisen myötä palaa oikeus ja tasavalta. Valitettavasti tälle kollektiivikäsitteelle ei ole kunnollista suomenkielistä vastinetta, joten on käytettävä paremman puutteessa sanaa kansalaisyhteisö. Tasavallan ydin on tämä kansalaisyhteisö, eikä valtio voi kadota niin kauan kuin se on olemassa. Se on valtion ydin ja sydän, oikeudellisen jatkuvuuden ja tasavallan paluun lähde. Tästä syystä vuonna 1989 alkoi olla jo kiire, ja tasavallan palauttamiseksi tuli rekisteröidä kansalaisyhteisön jäsenet. Kansalaisia ei siten nähty vain joinain valtion piirissä asuvina yksilöinä, joiden passit vaihtuvat valtioiden mukana. Valtiovallan lähde ei tässä näkemyksessä ole instituutiot, vaan sen kansalaiset. Tämän takia palauttajat olivat äärimmäisen tarkkoja siitä, että palautuksesta vastaisivat ainoastaan kansalaiset, ainoa legitimitietin lähde. Kaikki ulkomaalaiset tarkkailijat eivät tätä ymmärtäneet, vaan näkivät kansalaisuuskysymyksen ainoastaan maassa asuvan ja valtiovallan välisenä sopimuksena, jonka vastineena asukkaalle tuli saada kansalaisoikeudet. Jos näitä oikeuksia ei myönnetty, oli se sopimusrikkomus eli ihmisoikeusrikkomus. Esimerkiksi Amnesty on sortunut toistamaan Venäjän näkemystä aina viime vuosiin asti.²⁷²

²⁷¹ Sama kuin ed.

²⁷² An excess of conscience –Estonia is right and Amnesty is wrong., The Economist, 14.12.2006. <<http://www.economist.com/node/8432808>> (Economist)

Kansalaisuutta ei palautettu kansallisuuden tai kielen perusteella.²⁷³ Vuosien 2006 ja 2010 kyselyiden mukaan 25,5–25,6 prosenttia Viron itäslaaviväestöstä (venäläiset, valkovenäläiset, ukrainalaiset) oli syntyperäisiä Viron tasavallan kansalaisia (*sünnijärgne kodanik*).²⁷⁴ Mitä enemmän vuosia kuluu, sitä suuremmaksi syntyperäisten kansalaisten osuus slaaviväestössä kasvaa. Sen sijaan monet, esimerkiksi neuvostoaikoina muualta imperiumista Viroon muuttaneet, virolaiset ovat joutuneet vuoden 1991 jälkeen anomaan Viron kansalaisuutta, eikä heillä kaikilla ole sitä vielä. Kun Abhasian sodan (1991–1992) myötä Georgian historiallinen virolaisväestö muutti Viroon, eivät sen jäsenet saaneet automaattisesti kansallisuutensa perusteella Viron kansalaisuutta. Näitä kansalaisuutta tavoittelemaan joutuneita etnisiä virolaisia oli yhteensä peräti yli 25 000, joka ei ole lukumäärältään aivan vähäinen Viron mittakaavassa. Esimerkiksi vuonna 2008 kuollut Viron vanhin asukas ja maailman vanhin virolainen Elisabet Pärkson (s. 1899) ei saanut koskaan kansalaisuutta. Hän oli kotoisin Peškovon virolaiskylästä Inkerinmaan Outovasta ja tullut Viroon neuvostoaikana.²⁷⁵ Sen sijaan ne juutalaiset, lätit, tataarit, inkeriläiset, vanhauskoiset ja muut venäläiset, saksalaiset ja ruotsalaiset, jotka olivat olleet Viron kansalaisia 16.6.1940, sekä heidän jälkeläisensä saivat halutessaan kansalaisuutensa takaisin 1990-luvun alussa. Samoin saivat Petserin ja Narvan-takaisen alueen eloonjääneet virolaiset, vaikka he olisivat jo olleetkin venäjänkielisiä. Kaikki Tarton rauhan rajojen määrittelemän Viron tasavallan piirissä eläneet ja heidän jälkeläisensä ovat syntyperäisiä Viron tasavallan kansalaisia. Syntyperäisen kansalaisen ei myöskään ole tarvinnut todistaa kielitaitoaan.

Etnisyyden tai kansallisuuden sijaan lojaliteetin määrittäjä on *eestimeelsus* eli vironmielisyys. Sen (lähi)historiallinen vastakohta on *imperiumimeelsus* eli imperiumimielisyys. Vironmielinen ei ole yhtä kuin kansallismielinen, vaan tarkoittaa *Eesti keele seletav sõnaraamat*’un (”Viron kielen selittävä sanakirja”) määritelmän mukaan ”virolaisten kansallisia etuja huomioivaa” tai ”virolaisten pyrkimyksiä puoltavaa ja tukevaa”.²⁷⁶ Apulaisministerinä vuosina 1990–1992 toiminut, nykyinen Tallinnan teknillisen yliopiston dekaani Arvi Hamburg on sanonut, että ”vironmielisyys on järjestelmällinen maailmankatsomus, visio meidän pikkuvaltiomme jatkuvuuden säilymisestä globalisoituvassa

²⁷³ EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992, 399.

²⁷⁴ Toomla, Rein: Mitte-eestlaste ühiskondlik-poliitiline aktiivsus ja osalemine. Tarton yliopisto, valtiotieteiden laitos, 2010, 4. <<https://ec.europa.eu/migrant-integration/index.cfm?action=media.download&uuid=2A07C0D4-EC81-890A-C614FE1214CBC33C>>

²⁷⁵ Vanim eestlane suri kodakondsuseta, Õhtuleht, 22. 2.2008. <<http://www.oh tuleht.ee/267902/vanim-eestlane-suri-kodakondsuseta>>

²⁷⁶ Eesti Keele Instituut: Eesti keele seletav sõnaraamat, hakusana: eestimeelne <<http://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=eestimeelne&F=M>>

maailmassa. – – Onhan jokaisen kansalaisen perustuslaillinen velvollisuus rakentaa ja kehittää jatkuvasti omaa kotiaan, maataan, jossa on meille mieluisaa asua.”²⁷⁷

Perinteisesti käsitettä käytetään venäläisten yhteydessä. Viron integraatiopolitiikan tavoite on ymmärrettävästi ollut vironmielisyyden lisääminen ja edistäminen venäläisten parissa. Jo siirtymäaikana vuosina 1990–1992 virolaiset pyrkivät solmimaan suhteita venäläisiin demokraatteihin niin Virossa kuin Venäjälläkin pyrkien saamaan paikalliset venäläiset Viron asian (*Eesti asi*) taakse. Vironmieliset venäläiset taas olivat ryhmittyneet Viron kongressiin kansalaisuuden tavoittelijoina.

Keskustelun kaksi perusteemaa on, voiko ja saako venäläinen olla vironmielinen. Edeltävää kysymystä on esitetty virolaisten ja jälkimmäistä vastaavasti venäläisten parissa. Esimerkiksi, kun Viron konservatiivisen kansanpuolueen parlamenttiryhmän puheenjohtaja Martin Helme sanoi provosoivasti keväällä 2016, tuossa vaiheessa presidentinvaalin suosikkiehdokkaana olleen, Marina Kaljurannan suurimman ongelman olevan tämän venäläisyys, alkoi mm. keskustelu venäläisten merkityksestä Viron vapaussodassa.²⁷⁸ *Eesti Ekspress* julkaisi ison jutun otsikolla ”Venäläiset Viron valtiota luomassa ja puolustamassa” Viron puolella vapaussodassa taistelleista venäläisistä, joista moni oli saanut Viron korkeimman ansiomerkin eli vapaudenristin.²⁷⁹ Lisäksi muisteltiin sitä, kuinka moni näistä venäläisistä joutui muiden Viron kansalaisten tapaan neuvostosorron uhreiksi. ”Isä-Helmen” eli puolueen puheenjohtaja Mart Helmen piti pian vakuutella, että hänellä itselläänkin on venäläisiä juuria.²⁸⁰ Vielä vuosi kohun jälkeenkin hänen piti korostaa, ettei hän lainkaan häpeä omaavansa venäläistä verta.²⁸¹ Tämä oli sivujuonne keskustelussa, jossa poliittiset vastustajat pohtivat, onko Marina Kaljurand (os. Rajevskaja) syntyperäinen Viron kansalainen vai ei. Lopulta julkiseksi tehty syntymätodistus todisti hänen olevan alkuperäisen Viron tasavallan kansalaisen, narvalaisen Veera Rajevskajan, tytär.

²⁷⁷ Hamburg, Arvi: Insener kui kultuurikandja, itsenäisyyspäivän puhe, Tallinnan teknillinen yliopisto. 4.3.2013. <<https://www.ttu.ee/ttu-uudised/uudised/avaleht-8/dekaan-arvi-hamburgi-aastapaevakone-insener-kui-kultuurikandja/>>; Niitra, Sirje: Arvi Hamburg: Poliitikutel meeldib energeetikat kiruda. Ärileht, 5.4.1997. <<http://arileht.delfi.ee/news/uudised/arvi-hamburg-poliitikutel-meeldib-energeetikat-kiruda?id=50737725>>

²⁷⁸ Raba, Rannar: Martin Helme: Marina Kaljuranna põhiprobleem on see, et ta on venelane. Sakala, 14.4.2016. <<http://sakala.postimees.ee/3655817/martin-helme-marina-kaljuranna-pohiprobleem-on-see-et-ta-on-venelane>>

²⁷⁹ Erelt, Pekka: Venelased Eesti riiki loomas ja kaitsmas. Eesti Ekspress, 4.5.2016, 46-47.

²⁸⁰ Beltadze, Georgi: Mart Helme oma vereliini kohta: Kas Te olete jaburaks läinud?! Postimees, 14.4.2016. <<http://www.postimees.ee/3656381/mart-helme-oma-vereliini-kohta-kas-te-olete-jaburaks-lainud>>

²⁸¹ Ranne, Raul: Mart Helme: Ma ei häbene sugugi, et minus on vene verd. Eesti Päevaleht (Laupäevaleht), 29.4.2017. <<http://epl.delfi.ee/news/lp/mart-helme-ma-ei-habene-sugugi-et-minus-on-vene-verd?id=78019144>>

Venäläisten puolella haukkumanimi vironmielisille maanmiehille on ”integrast”, joka on yhdistelmä venäjän sanoista *integririvannij* (integroitunut) ja *pederast* (homoseksuaali).²⁸² Erityisesti ”venäläisen maailman” (*Russkij Mir*) piirissä elävät venäläiset pitävät heitä pettureina. Vironmielinen toimittaja Ivan Makarov on nostonut esille sen, että taistelu vironmielisyyden synnyttämistä vastaan on Venäjältä kontrolloitua:

*On jotenkin syntynyt sellainen tilanne, että kun venäläinen laulaa viroksi tai sanoo jotain hyvää Virosta, aiheuttaa se muutamissa paikallisissa ”maanmiehissä” hirmuista vastustusta. Jos venäläinen (venäjänkielinen) julkisuudenhenkilö ei vingu eikä kiroa koko ajan Viron valtiota, on hän ”kollaboraattori”. Jos sanot jotakin positiivista Virosta, vaikka luonnosta, olet automaattisesti ”Viron hallituksen äänitorvi”. Kun väität, ettei ukrainalaisia sovi tappaa ja Budapestin sopimuksen rikkominen oli väärin, olet ”fasistien kätyri”. Kulmien kurtistaminen ukrainalaisten maiden ja elämien viemisen takia on ilmeisesti russofobiaa. Avatkaa Internetin keskustelufoorumit ja samalla myös silmänne. Jos ehdotus ottaa Venäjän panssarit vastaan Tallinnassa kukkasin kerää satoja ”tykkäyksiä”, ja vain kymmenkunta miinusta, tulisi sen tarjota miettimisen aihetta. Silmämääräisesti arvioituna estofobisten kommentoijien osuus on yli 90 prosenttia. On ainoastaan kaksi mahdollisuutta: joko suhtautuminen on todellakin sellainen (ja siinä tapauksessa kansalaisuuden nollavariantti tekisi totisesti Viron valtiosta lopun) tai kyse on vuosia jatkuneesta virolaisvastaisesta aivopesusta sekä Viron yhteiskunnan mielipiteiden väärentämisestä.*²⁸³

Vaikka kyse onkin vain kahdesta mediakeskusteluesimerkistä, ilmentävät ne, kuinka vironvenäläisten mielistä käydään kamppailua. Virolaismedia haluaa muistuttaa, että venäläiset taistelivat vapaussodassa demokraattisen Viron puolesta bolševikkeja vastaan. Venäjä taas pyrkii toisen maailmansodan ja Neuvostoliiton aikaisten käsitteiden avulla herättelemään imperiumimielisiä tunteita ja siten estämään ”maanmiestensä” integroituminen vironmieliseksi. Kansalaisuuslegalismi liittyy siis vironmielisyyden kautta oleellisesti myös Viron turvallisuuspolitiikkaan.

²⁸² Integrast. Eesti Ekspress, 17.7.2009. <<http://ekspress.delfi.ee/areen/integrast?id=69235663>>; Lamp, Berit-Helena: Integrast – uus söimusõna eestimeelse venelase kohta, 30.10.2009. <<http://www.postimees.ee/182055/integrast-uus-soimusona-eestimeelse-venelase-kohta>>

²⁸³ Makarov, Ivan: Vene inimese eestimeelsus Eestis on taunitav. Postimees, 14.2.2017. <<http://arvamus.postimees.ee/4014271/ivan-makarov-vene-inimese-eestimeelsus-eestis-on-taunitav>>

Suomalainen historioitsija Pertti Grönholm on diskurssitutkimuksessaan osoittanut huolensa, että ”Viron etnisten ja kulttuuristen vähemmistöjen historian kirjoitus on toistaiseksi jäänyt virolaiskansallisen projektin varjoon”.²⁸⁴ Allekirjoittaneen mielestä tämä on osoitus siitä, ettei suora vironkielisten puheiden diskurssitutkimus kerro tutkimuskohteestaan, tässä tapauksessa Viron yhteiskunnasta, juuri mitään ilman kunnon taustatietoja. Virossa on ilmestynyt paljon tutkimusta maan historiallisista vähemmistöistä. Virossa ollaan edelleen ylpeitä maassa ennen miehitystä vallinneesta vähemmistöjen kulttuuriautonomiasta, joka oli ainutlaatuinen maailmassa. Virolaisessa historiakäsityksessä nämä olivat *heidän* kansallisia vähemmistöjään.²⁸⁵ Grönholm ei ymmärrä, että virolaisen suhtautumisen vähemmistöihin määrittää näiden suhde tasavaltaan kansallisuuden sijaan. Kysymys on lähinnä siitä, onko tämä vähemmistöhistoria osa Viron tasavaltaa vai sen ulkopuolella. Jos vähemmistöhistoria pohjautuu vanhaan neuvostonostalgiaan ja venäläisnationalistiseen imperialismiin, on vaikea nähdä, että sitä pystyttäisiin millään tavalla omaksumaan osaksi Viron tasavallan identiteettiä.

5.6. Naturalisaatio Viron kansalaisuuden pitkänä linjana

Viron ensimmäinen kansalaisuuden määrittelevä akti on 26. marraskuuta 1918 julkaistu maaneuvoston määräys, jonka mukaan Viron tasavallan kansalaisia ovat kaikki ennen itsenäisyysjulistusta Viron tasavallan alueella eläneet Venäjän keisarikunnan alamaiset. Kansalaisuus määriteltiin siis *ius soli* eli asuinpaikan perusteella. Vuonna 1922 uudessa kansalaisuuslaissa vahvistettiin periaatteeksi *ius sanguinis* eli syntyperäisyys. Saman vuoden väestönlaskennan mukaan väestöstä virolaisia oli 87,6 prosenttia ja 11,8 prosenttia vähemmistöjä, joista suurin ryhmä olivat venäläiset (8,2 %). Lisäksi Virossa asui ulkomaiden kansalaisia yli 25 000, jotka olivat lähinnä sodan ja Venäjän imperiumin romahtamisen vuoksi paenneita.²⁸⁶

Vuosikymmenen aikana naturalisoitiin noin 12 000 venäläistä ja Viron hallituksen poliitikaksi vakiintui kansalaisuudettomien naturalisointi. Huomattava osa näistä venäläisistä oli paennut bolševikkeja, joten heidän kohtalonsa seuranneen neuvostomiehityksen kynsissä ei ollut sen parempi kuin muidenkaan Viron kansalaisten. Vuonna 1934 kansalaisuudettomia oli enää hieman alle 8000 ja maan väestöstä 98,5 prosenttia oli Viron

²⁸⁴ Grönholm, Pertti: Historia Viron valtiojohdon retoriikassa. Idäntutkimus 5/2011, 43.

²⁸⁵ Esimerkiksi Viron tilastokeskuksen väestötilastoteos korostaa, ettei juutalaisiin koskaan suhtauduttu Virossa vihamielisesti ja Viron kansalliset vähemmistöt kärsivät miehityksistä yhtälailla; Tiit, Ene-Margit: Eesti rahvastik Hinnatud ja loendatud. Statistikaamet, Tallinna 2014, 10, 44–45.

²⁸⁶ Rohmets, Helen: Eesti kodakondsuse kujunemine: põhimõtted ja praktika. Lähiajaloo magistritöö, Tartu Ülikool 2005, 30–31.

kansalaisia. Vuonna 1937 kansalaisuudettomia eli enää noin 4000. Vuoden 1938 kansalaisuuslaki pyrki poistamaan kansalaisuudettomien osuuden kokonaan. Naturalisaatioon pääsi jo kolmessa vuodessa. Kaikki kansalaisuudettomien lapset saivat Viron kansalaisuuden ja maassa 10 vuotta asuneet saivat kansalaisuuden ilman kielitaidon osoittamista.²⁸⁷ Näin ollen neuvostomiehityksen kynnyksellä Viron kansalaisuus oli varsin tarkasti määriteltä, eikä sen määrittely ollut perustunut etnisyyteen. Kielitaidon osoittamiseksi vaadittiin koulutodistuksen, maaherran tai kunnan- tai kaupunginjohtajan todistama viron kielen taito. Itsenäisyyden palauttamisen jälkeen niin virolaisten kuin vähemmistöjenkin kansalaisuutta tarkasteltiin siten jo aikanaan määritellyn kansalaisyhteisön oikeudellisen jatkuvuuden perusteella. Viron nykyisen venäjänkielisen väestön syntyperäisten kansalaisten osuus muodostuu tuosta vuosina 1918–1940 kansalaisuuden saaneen venäläisväestön lisäksi neuvostoaikana muodostetuista seka-avioliitoista, joiden osuus kaikista avioliitoista oli ja on edelleen 10 prosenttia.²⁸⁸

Vuosina 1992–1993 Venäjä aloitti uuteen maanmiespolitiikkaansa nojaten ankan hyökkäyksen Viron ja Latvian kansalaisuuspolitiikkaa vastaan. Venäjä oli erityisen järkyttynyt 11. heinäkuuta 1993 vahvistetusta ulkomaalaislaista, koska se osoitti niin Itä-Virumaan venäläisille kuin Venäjän federaatiollekin, ettei Viro todellakaan aikonut myöntää kansalaisuutta automaattisesti kansalaisuudettomalle väestöosalle, vaan vain pysyvän oleskeluluvan. Venäjä esiintyi suurena ihmisoikeuspolitiikan edustajana ja sai taakseen osan länsimaidenkin ihmisoikeustahoista ehkä osittain juuri siitä syystä, että Venäjä teki asiasta niin suuren kysymyksen. Toisaalta Viro onnistui torjumaan ihmisoikeusloukkaussyytökset tekemällä aktiivisesti ja oma-aloitteisesti yhteistyötä ETYJ:n kanssa.²⁸⁹ ETYJ myös totesi, ettei Virolla ole velvollisuutta maahan neuvostoaikana muuttaneille automaattisesti kansalaisuutta.²⁹⁰

Itse asiassa vain vuoden 1992 perustuslakikansanäänestys ja *riigikogun* vaalit olivat sellaiset, että äänestäjinä ja äänestettyinä olivat ainoastaan etniset virolaiset. Vaalien aikaan Viron väestöstä kansalaisia oli 68 prosenttia ja kansalaisuudettomia 32 prosent-

²⁸⁷ Sama.

²⁸⁸ Sakkeus, Luule; Klesment, Martin ja Puur, Allan: Parental home characteristics of the 1924–1983 birth cohorts in Estonia. Teoksessa Nugin, Raili; Kannike, Anu; Raudsepp Maaris (toim.) *Generations in Estonia: Contemporary Perspectives on Turbulent Times Approaches to Culture Theory* 5. University of Tartu, Tartu 2016, 82–83.

²⁸⁹ Muuli 2012, 172–173.

²⁹⁰ Mälksoo 225.

tia.²⁹¹ Etnisistä virolaisista lähes kaikki olivat Viron kansalaisia, kun taas ei-virolaisesta väestöstä 85 prosenttia oli kansalaisuudettomia. Täten perustuslakikansanäänestykseen osallistuneiden osuus oli 42 prosenttia vähemmän kuin vuoden 1991 itsenäisyyssäänestyksessä. Kansalaisuudettomista saivat äänestää Viron kongressin ns. vihreän kortin saaneet eli kansalaisuuden hakijoiksi rekisteröityneet. Jos tämä tilanne olisi jatkunut pitkään, olisi se muodostunut vaaralliseksi, jolloin olisi voinut realisoitua kansanrintamalaisten pelko kansallisuuskonfliktista. Vuonna 1992 ehdittiin naturalisoida vain 5421 vierasmaalaista.

Viron kansalaisuuspolitiikka jatkoi 1920- ja 1930-lukujen traditiota massiivisten asukasmäärien naturalisoimisessa. Koska Viroon oli neuvostomiehityksen aikana muuttanut 475 000 uutta asukasta osana kolonisaatiohanketta, olivat volyymit kuitenkin aivan toista luokkaa kuin 70 vuotta aiemmin. Vuosina 1992–1996 naturalisoitiin 87 712 vierasmaalaista. Tämä tarkoitti keskimäärin 17 500 asukkaan muuttumista Viron kansalaiseksi vuodessa. Kokonaisuudessaan 1990-luvulla naturalisoitiin yli 110 000 vierasmaalaista. Jälkikäteen arvioituna se on todella paljon pieneltä, juuri itsenäisyytensä palautaneelta, maalta.

Taulukko 1. Viron naturalisoidut kansalaiset vuosittain.

1992	5 421	2004	6 523
1993	20 370	2005	7 072
1994	22 474	2006	4 753
1995	16 674	2007	4 228
1996	22 773	2008	2 124
1997	8 124	2009	1 670
1998	9 969	2010	1 184
1999	4 534	2011	1 505
2000	3 425	2012	1 331

²⁹¹ Seuraava jakso viitteeseen 63, ks. Fact sheet of Citizenship, Estonia.eu-sivusto. Viron sisäministeriön tiedot 1.1.2016, julkaistu 1.10.2016. Tallennettu versio 15.10.2016: <<https://web.archive.org/web/20161015003130/estonia.eu/about-estonia/society/citizenship.html>>

2001	3 090	2013	1 316
2002	4 091	2014	1 589
2003	3 706	2015	884

Vuoteen 2003 mennessä Viron väestöstä maan kansalaisia oli jo 81 prosenttia. Kansalaisuudettomien osuus oli 12 prosenttia ja muiden maiden kansalaisten osuus 7 prosenttia. Vuonna 2015 Vastaavat luvut olivat 84,3 %, 6,3 % ja 9,4 prosenttia. Lokakuussa 2016 ulkomaisten kansalaisia oli 132 474, joista 90 410 oli Venäjän federaation kansalaisia. Viron koko väestöstä Venäjän kansalaisten osuus oli siis 6,7 prosenttia. Samaan aikaan kansalaisuudettomien, tai oikeastaan kansalaisuutensa päättämättä jättäneiden, osuus oli 5,9 prosenttia. Viro alkoi jakaa ns. harmaita passeja eli ulkomaalaisen passeja (*välismaalase pass*) vuonna 1996. Passi oli tarkoitettu alun perin väliaikaiseksi, kunnes sen omistaja on päättänyt, minkä kansalaisuuden ottaa. Vaikka harmaan passin omistaja ei saa äänestää kuin Viron kunnallisvaaleissa, liittyy siihen tiettyjä etuja verrattuna Venäjän federaation kansalaisuuteen. Harmaalla passilla voi matkustaa vapaasti niin Venäjälle kuin Schengen-alueellekin. Lisäksi passin miespuolisia haltijoita ei koske asevelvollisuus Virossa eikä Venäjällä. Vaikka kansalaisuudettomien osuuden pienentyminen on ollut jatkuva suuntaus, on myös olemassa insentiivejä jäädä tälle harmaalle vyöhykkeelle. Savisaaren kansanrintaman seuraajan Keskustapuolueen yksi kestotavoitteista on ollut kansalaisuuden myöntäminen kansalaisuudettomille nollavariantilla eli ilman kielen ja lain tuntemisen vaatimuksia. Tosin käsitteellä nollavariantti (*nullvariant*) on vuosilta 1988–1992 niin paha kaiku, että kun tammikuussa 2016 *Postimees* julkaisi tiivistelmän pääministeri Jüri Rattaan *Radio Svobodalle* antamasta haastattelusta otsikolla ”Pääministeri Ratas kannattaa kansalaisuuden nollavarianttia”, joutui tämä pari päivää myöhemmin puolustautumaan riigikogun edessä, että hän ei kannata ”kansalaisuuden nollavarianttia missään muodossa”.²⁹²

Tämä jo ennen miehitystä käytössä olleen naturalisaatioperiaatteen soveltaminen on yksi virolaisen kansalaisuusnationalismin eli *civic nationalism*’in piiriin kuuluva ilmiö. Tasavallan palauttaminen *kodanikkonnan* eli kansalaisyhteisön henkiinherättämisen kautta oli kansalaismitealiikkeen tavoite. Vaikka heitä kutsuttiin kansallisradikaaleik-

²⁹² Beltadze, Georgi: Peaminister Ratas toetab kodakondsuse nullvarianti. *Postimees*, 23.11.2017. <<http://arvamus.postimees.ee/3989129/peaminister-ratas-toetab-kodakondsuse-nullvarianti>>; Koorits, Vahur: Ratas: ma ei toeta mitte üheski võtmes kodakondsuse nullvarianti. *Delfi*, 25.1.2017. <<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/ratas-ma-ei-toeta-mitte-uheski-votmes-kodakondsuse-nullvarianti?id=77026704>>

si (*rahvusradikaalid*) oli tässä toiminnassa perinteisen virolaiskansallisen, etnisen nationalismin, lisäksi kyse jo kerran vuonna 1938 määritellyn kansalaisyhteisön oikeuksien palauttamisesta.

Jo vuosien 1918–1940 tasavallan periaatteisiin kuului viron kielen tuntemus. Se on ollut aina Viron tasavallan kansalaisuuden ehto. Mentaliteetti- ja historiankäsityserot vaikuttavat kuitenkin kielitaidon omaksumiseen. Kun vuonna 2000 kyselytutkimusyritys Saar Poll tiedusteli ei-virolaisten näkemyksiä kansalaisuudesta, oli 64 prosenttia vastaajista halukkaita hankkimaan Viron kansalaisuuden, mutta 46 prosenttia ei ollut halukas parantamaan viron kielen taitoaan. Vuonna 2005 Saar Poll teki uuden kyselyn, jonka mukaan 54 prosenttia ei-virolaisista oli valmis hankkimaan Viron kansalaisuuden, mutta vain 19 prosenttia oli valmis suorittamaan kielikokeen.²⁹³ Tietävästi vastaavanlaista haluttomuutta viron kielen oppimista kohtaan ei ilmennyt 1920- ja 1930-luvuilla. Tähän todennäköisesti vaikuttaa asenne, koska maahan neuvostoaikana muuttaneiden koulutustaso ainakin teknisillä aloilla oli keskimääräistä parempi. Tulijat pikemminkin olivat käsityksessä, että venäjän kieli on joka tapauksessa voittava, mitä vaikutelmaa tukivat venäjänkielisten etuoikeudet yhteiskunnassa, esimerkiksi asunnon- ja työnsaannissa, sekä viron kielen asemaa heikentävä venäläistäminen. Kun tilanne kääntyi päinvastoin, ei uuteen tilanteeseen sopeutuminen ollut enää niin helppoa.²⁹⁴ Nuoremmissa polvissa viron kielen omaksumista heikentää venäjänkielisen väestön keskittyminen käytännössä yksikielisille alueille, joissa viron kieltä ei julkisten laitosten ulkopuolella käytetä. YK:n pääsihteeri on todennut, että koska viron kielen puhujamäärä on pieni ja se harvinaisena itämerensuomalaisena kielenä muodostaa keskeisen osan virolaisesta identiteetistä, ovat kielitaitovaatimukset perusteltuja. Venäjän kieli ei tule koskaan olemaan uhanalainen samalla tavalla kuin viro ja sen sukukielet venäjän kielihegemonian alla. Kansalaiskoe itse asiassa korostaa virolaista *civic nationalism*’ia, koska kuka tahansa voi olla virolainen, jos hän vain omaksuu viron kielen, kulttuurin ja on lojaali Viron tasavallalle. Viron kielen taidon vaatimus taas ei tarkoita äidinkielisyyden vaatimusta.

5.7. Etninen demokratia?

1990-luvun alussa akateemisissa teksteissä alettiin käsitellä Viroa ja Latviaa etnisenä demokratiana (*ethnic democracy*) ennen kaikkea perustuslain johdannon takia, ja koska kansalaisuutta ei myönnetty kaikille maan asukkaille, ja maa palautettiin virallisesti yksikieliseksi. Ilmeisesti länsieurooppalaisten tarkkailijoiden taipumus korostaa etnisen

²⁹³ Mälksoo, 224.

²⁹⁴ Vetik (toim.), 109.

nationalismin merkitystä kommunisminjälkeisessä Itä-Euroopassa on vaikuttanut myös näkemyksiin Virosta. Entiset Neuvostoliiton maat mainitaan usein Jugoslavian hajoamissotien ja etnisten puhdistusten kanssa samassa lauseessa, vaikkei niillä kommunistisen puolueen yksinvaltaa lukuun ottamatta ole ollut mitään tekemistä toistensa kanssa.²⁹⁵ Entiset neuvostotasavallat eivät kuitenkaan ole mikään monoliittinen kokonaisuus. Keski-Aasian neuvostotasavaltojen etniset konfliktit eivät johtuneet samoista syistä kuin Kaukasuksen, jonka etniset konfliktit taas eivät määritä Baltian maita. Toki Interliike aikanaan uhkaili Kaukasuksen kokemuksilla, jollei heidän tahtoonsa taivuttaisi, mutta se oli enemmän retoriikkaa kuin käytäntöä. Baltian maat ovat oma kokonaisuutensa entisen Neuvostoliiton alueella. Entisen Neuvostoliiton alueen etniset konfliktit taas ovat olleet myös kytköksissä Venäjän federaation intresseihin.

Vuonna 1997 Richard C. Visek väitti, että oikeudellisella fiktiolla eli palauttamisella luotiin etninen äänestäjäkunta. Hän samaisti Viron kansalaisyhteisön etniseen virolaisuuteen, vaikka tätä kansalaispohjaa ei määritelty etnisesti vuonna 1938. ”Uskonkappaletta” eli palauttamista käytettiin ”samettisen karkotuksen” toteuttamiseksi. Hänen tuolloisen väitteensä mukaan vuoden 1995 kansalaisuuslain tiukennukset eli kansalaisuus- ja perustuslain tuntemisen koe, olisivat vaikeuttaneet kansalaisuuden saamista, mutta edellä mainittujen naturalisaatiolukujen valossa tämä väite tai pelko osuttautui aiheettomaksi. Vaikka Visek tunnustaakin neuvostomiehityksen, johtaa hänen oikeudellisen jatkuvuuden käsitteen vastustus varsin lähelle Kremlin näkökantoja.²⁹⁶ Visekin näkökulma ei ole enemmistön jakama. Yleensä etnisen demokratian tyypiesimerkkinä pidetään Israelia, joka on peruslakiensa määritelmän mukaan juutalaisvaltio ja demokratia.²⁹⁷ Etnisen demokratian käsitteen kehitti Haifan yliopiston sosiologian professori Sammy Smooha, jonka virolainen oppilas Piret Järve on pyrkinyt soveltamaan tätä käsitettä Viroon. Järven pääasiallinen argumentti kuitenkin pohjautuu paljolti Viron perustuslain johdannon asettamaan velvoitteeseen virolaisuuden säilyttämisestä.²⁹⁸

Viron ja Israelin välille saisi enemmän vertailukohtaa, jos Palestiinan israelilaismiehitys loppuisi. Tulisiko esimerkiksi Palestiinan juutalaisasukkaille, jotka ovat asuneet alueella peräti 50 vuotta myöntää Palestiinan kansalaisuus? Vai tulisiko heidät naturalisoida vai häättää takaisin Israelin puolelle? Palestiina ei tosin ole koskaan ole ollut aiemmin itse-

²⁹⁵ Smoosha, Sammy & Järve, Priit (toim.): *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*, Open Society Institute, Budapest 2005, Foreword XV. (Smoosha & Järve)

²⁹⁶ Visek, Richard C.: *Creating the Ethnic Electorate through Legal Restorationism: Citizenship Rights in Estonia*. Harvard International Law Journal, vol. 38, nro 2, kevät 1997, 315-316 (315-373).

²⁹⁷ Smoosha & Järve, 1.

²⁹⁸ Smoosha & Järve, 2.

näinen, mutta kansainvälinen yhteisö ei joka tapauksessa tunnusta miehitystä ja kansainvälinen oikeus kieltää miehittäjää asuttamasta miehitettyä aluetta omilla kansalaisillaan. Toisaalta Lauri Mälksoo on kirjoittanut, että ero Neuvostoliiton ja Israelin kolonisaatiopolitiikan välillä on uusien asukkaiden ”psykologinen ja poliittinen mielipideilmasto”, jossa muutto tapahtui. Israelin toiminta on enemmänkin perinteistä sotilaallista miehitystä, jossa aluevalloituksen pysyvyys halutaan varmistaa siirtokunnilla. Neuvostoliitossa Baltiaan tulleet muuttivat saman valtion sisällä paikasta toiseen. Israelin siirtokuntalaiset ovat mukana kolonisaatiopolitiikassa tietoisesti, kun taas totalitaristisen yhteiskunnan neuvostoihmiset eivät tienneet kyseessä olevan miehitetty alue. Neuvostomiehityksen kolonisaatio oli siten ”jalostunutta”.²⁹⁹

Logiikka lieenee kulkevan jotenkin niin, että jos maa sijaitsee Itä-Euroopassa ja on omannut sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen, on siellä oltava etnisen nationalismin osuus vahva. Tämä tukeutuu vanhaan historiatieteelliseen teoriaan Länsi-Euroopan kansalaisnationalismista ja Itä-Euroopan etnonationalismista. Toki etnonationalismilla on ollut merkityksensä Viron itsenäisyyden palauttamisessa, koska virolaiset – ei ainoastaan kansallismieliset – kokivat viron kielen, kulttuurin ja kansallisuuden olevan kuilun reunalla 1980-luvun lopulla. Kansallismieliset kyllä mielellään korostavat, että Viro on perustuslain velvoittamana kansallisvaltio, mutta etnisyys, esimerkiksi entisten Jugoslavian maiden tai Israelin tapaan, ei ole määrittävä tekijä, kuten käsite etninen demokratia antaisi olettaa. Pikemminkin virolaisessa nationalismissa nivoutuvat omaperäisesti toisiinsa edellä kuvattu kansalaisuuslegalismi ja perustuslain johdannon Viron tasavallalle asettama velvoite säilyttää viron kieli, kulttuuri ja kansa kautta. Jälkimmäinen lisäys perustuu traagisen neuvostomiehityksen aiheuttamaan kokemukseen siitä, että vain oma itsenäinen tasavalta voi turvata kansan säilyttämisen. Viron kielen palauttaminen julkisen elämän osaksi olisi voinut olla mahdotonta, jos kaikille asukkaille olisi myönnetty kansalaisuus.³⁰⁰ Tästä ei kuitenkaan seuraa se, että Viro olisi eksklusiivinen ja rajaisi esim. poliittiset oikeudet vain etnisille virolaisille. Varsinkaan kun kyse on johdannosta, eikä säätävistä pykälistä. Sellainen väite ei myöskään täsmää maahan, jonka naturalisointitahti oli suhteellisesti, ja lähes jopa määrällisesti, maailman suurvaltojen luokkaa

²⁹⁹ Mälksoo, 217.

³⁰⁰ Economist.

vuosina 1992–1996. Suuret naturalisaatiovolyymit taas mahdollisti Viron kansainvälisesti vertailuna varsin liberaali kansalaisuuslaki.³⁰¹

5.8. Omaisuusreformi (*Omandireform*)

Omaisuusreformista vastannut ministeri (1992–1995) Liia Hänni on sanonut, että ”Mart Laarin hallituksen tärkein tehtävä oli taata yhdessä VII Riigikogun kanssa uuden perustuslain täytäntöönpano ja demokraattisen oikeusvaltion perustaminen. Omaisuusreformi oli sen prosessin oleellinen osa, jotta yhteiskunta vapautettaisiin neuvostoajan elämäntavan kytköksistä ja omaisuussuhteet asetettaisiin selvälle oikeudelliselle perustalle.”³⁰² Vuodesta 1991 lähtien toteutettu omaisuusreformi oli äärimmäisen monivaiheinen ja –tahoinen ongelmavyöhyte, eikä sen tarkkaa loppumisaikaa pysty määrittämään, koska se jatkuu osittain edelleen. Sillä oli niin taloudelliset, oikeudelliset kuin tuotannolliset aspektinsa. Tuli myös ottaa huomioon periaatteet ja käytäntö. Omaisuusreformi itsessään on yksi nyky-Viron kiistellyimpiä aiheita. Siihen kuului monta eri osa-aluetta: vuonna 1940 oikeusvastaisesti viedyn varallisuuden palauttaminen (*õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamine*) alkuperäisille omistajilleen tai heidän jälkeläisilleen, valtion monopolien ja yritysten yksityistäminen, asuntojen ja maatalouden yksityistäminen. Maatalouden yksityistäminen liittyy toiseen suureen kokonaisuuteen eli maatalousreformiin (*põllumajandusreform*), joka aloitettiin jo Tiit Vähin aikana 11. maaliskuuta 1992.³⁰³ Suuryritysten, asuintilojen ja maatalouden reformi vietiin loppuun vuosituhaten alussa.

On pidetty virheenä, että maatalousreformi erotettiin omaisuusreformista, jolloin sitä ei koskenut samat periaatteet. Maatalousreformi alkoi myöntämään aikanaan toteutetusta kollektivisoimisesta kompensatiota viljelijöille kolhoosien omasta varallisuudesta, mikä johti tuotantovälineiden ”lihoiksi panemiseen”. Laki myös mahdollisti erilaiset kompensatiokeinot, joita sitten tulkittiin paikallisesti miten haluttiin. Kolhoosijohtajat eli ns. punaparonit taas halusivat pitää valtansa ja rohkaisivat työntekijöitään ottamaan

³⁰¹ Esimerkiksi Yhdistynyt kuningaskunta naturalisoi 43 070 uutta kansalaista vuonna 1996 ja 37 010 vuonna 1997.

Blinder, Scot: Naturalisation as a British Citizen – concepts and trends, The Migration Observatory at The University of Oxford, 8.8.16. <<http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/naturalisation-as-a-british-citizen-concepts-and-trends/>>

³⁰² Liia Hänni: omandireform oli ühiskonnale raske katsumus, Postimees, 21.10.2012.

<<http://arvamus.postimees.ee/1013642/liia-hanni-omandireform-oli-uhiskonnale-raske-katsumus>> (PM 21.10.2012)

³⁰³ Põllumajandusreformi seadus, Riigi Teataja, 11.3.1992. (RT 1992, 10, 143) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/258881>>

kompensaation osakkuutena osakeyhtiöksi muutettavasta kolhoosista.³⁰⁴ Esimerkiksi tarttolainen ylioppilaspoliitikko Arne Otter valitti *Postimees*-lehdessä tammikuussa 1996, että kyse oli uuskollektivisoinnista, eikä uusien osakeyhtiöiden tuotattavuus ollut kolhooseja parempi.³⁰⁵ Myös perinteisen neuvostomentaliteetin hengessä ihmiset ottivat oma-aloitteisesti kompensatiota. Kuten Viljandin maaherra Helir-Valdor Seeder myönsi vuonna 1996: toiset ovat olleet aktiivisempia kuin toiset. Toinen vie traktorin ja auton, toiselle jää vain viljasiilon paneelipelti.³⁰⁶ Myöhemmin Laarin hallitus ylitti yhdistää kolhoosien varojen jakamista omaisuusreformilakiin (ORAS), mutta tästä syntyi juridista päällekkäisyyttä.

Omaisuusreformin menestysosa liittyi valtion varallisuuden yksityistämiseen, joka on ollut Viroon investoidun ulkomaalaisen pääoman päälähde. Tästä vastasi valtion oma Viron yksityistämistoimisto (*Eesti Erastamisagentuur*), joka tuotti Viron valtiolle lähes 12 miljardia kruunua. Suurin osa eli 70 prosenttia tästä varallisuudesta yksityistettiin eniten tarjoavalle. Tältä ajalta periytyy suomalaisten yritys merkittävä osuus Viron taloudessa.

Omaisuusreformista ei ole kunnollista tutkimusta, eikä tämä tutkimus voi sitä tarvetta kokonaisuudessaan täyttää. Lauri Vahtre on sanonut, että kyllä vielä jonain päivänä yksityistämismuutoksen ympärillä oleva ”vaikenemisen aika” (*vaikiv ajastu*) loppuu ja asiasta tehdään monografioita ja tieteellisiä tutkimuksia.³⁰⁷ Näkemyksiä ja raportteja on kirjoitettu, mutta ne ovat yleensä aina osa poliittista väittelyä ja argumentaatiota, eivätkä objektiivisuuteen pyrkiviä tutkimuksia.

5.9. Omaisuuden palauttaminen

Kaikkein kivualiaain osuus omaisuusreformissa oli restituuutio eli oikeudenvastaisesti viedyn omaisuuden palauttaminen laillisille omistajilleen tai heidän jälkeläisilleen. Omaisuuden lailliseksi omistajiksi laki määrittää sen 16. kesäkuuta 1940 omistaneet. Oikeudenvastaisesti viedyn omaisuuden palauttamisella oli laaja kannatus kansan parissa ja sitä oli vaadittu jo Viron kongressin päivistä lähtien. Jo 20. helmikuuta 1989 Eestin

³⁰⁴ PM 21.10.2012.

³⁰⁵ Arne Otter: Miks nurjus põllumajandus-reform?, *Postimees*, 4.1.1996.
<<http://arvamus.postimees.ee/2466877/uusaasta-ullatus-miks-nurjus-pollumajandus-reform-miks-estonian-air-ei-eelista-eestimaist-mina-ei-toeta-savisaart-tanuavaldus-tanuavaldus>>

³⁰⁶ Malle Toomiste: Lammutav reform pettis maarahva lootusi, *Postimees*, 14.12.1996
<<http://www.postimees.ee/2494803/lammutav-reform-pettis-maarahva-lootusi-vaibuv-pollumajandusreform-viljandimaalt-vaadatuna-talunikud-ei-saanud-soovitut-rahulikult-voi-tormates-vara-libises-kaest-ulekohus-jai-tootmine-lagunes-sundlopetamine-haarab-vaid-osa-reformist>>

³⁰⁷ Eesti Omanike Kesklit: Järelümberasutajate omandi ärastamise lugu, Probleemi olemus, põhjused, eritlused ja järelused. Ortwill, Tallinna 2012, 5. (EOK)

SNT:n ministerineuvosto oli antanut määräyksen ”Massarepressioista kärsineiden omaisuuden palauttamisesta ja hyvittämisestä”.³⁰⁸ Joulukuun 19. päivänä 1990 korkein neuvosto hyväksyi lain ”Omistusoikeuden jatkuvuuden palauttamisesta”, jonka tarkoitus oli aloittaa epäkansallistaminen ja dekollektivisointi.³⁰⁹ Projekti ei kunnolla edennyt ja vasta 13. kesäkuuta 1990 korkein neuvosto hyväksyi lain ”Viron tasavallan omaisuusreformin perusteista” (*Omandireformi aluste seadus, ORAS*),³¹⁰ jonka oli laatinut Kaido Kaman johtama omaisuusreformivaliokunta. Savisaaren ja Vähin hallitukset eivät olleet erityisen innostuneita tekemään omaisuusreformin eteen mitään. Savisaar oli sitä vastaan jo pelkästään ideologisestikin. Näin ollen Mart Laarin I hallitus aloitti varsinaisesti omaisuusreformin toteuttamisen keväällä 1994. Vähi kyllä aloitti valtionmonopolioiden ja valtion varallisuuden yksityistämisen syksyllä 1992, mutta senkin Laarin hallituksen oikeusministeri Kaido Kama pysäytti varsin nopeasti, kun selvisi, että omaisuutta aiotaan vain yksityistää massoittain Itä-Saksan tyyliin, eikä ottaa lainkaan huomioon omistajuuden oikeudellista jatkuvuutta.

Omaisuusreformilaki asetti kaksi tavoitetta:

1. omaisuusreformin tavoite on omistussuhteiden uudelleen järjestäminen omaisuuden koskemattomuuden ja vapaan yrittäjyyden takaamiseksi, omistusoikeuden rikkomisella tehdyn vääryyden hyvittäminen sekä edellytysten luominen markkinatalouteen siirtymiseksi.
2. Omaisuusreformissa toteutettava omaisuuden palauttaminen tai kompensoiminen entisille omistajilleen tai heidän laillisille jälkeläisilleen ei saa vahingoittaa muiden henkilöiden lailla suojattuja oikeuksia eikä aiheuttaa uutta vääryyttä.³¹¹

Kohdasta kaksi syntyikin ongelma, koska kyse oli silti omistussuhteiden uudelleenjärjestelystä. Lainsäätäjät ottivat huomioon, että laillisille omistajilleen palautettavissa asunnoissa asuville tulee järjestää korvaava asunto. Näille vuokralaisille oli tarkoitus antaa mahdollisuus yksityistää itselleen tyhjä vapautunut asunto, joita piti jäädä tarpeeksi jäljelle Venäjän armeijan ja osan venäläisväestöstä jättäessä maan. Aikanaan kansallistetuista asuinrakennuksista oli jäljellä noin puolet eli 5226, joissa asui noin 22 500 perhettä eli noin 80 000 ihmistä. Viron väkiluvun odotettiin vähenevän

³⁰⁸ Eesti NSV Teataja, 1989, nro 10, art. 118, 233.

³⁰⁹ Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus Omandiõiguse järjepidevuse taastamisest. Riigi Teataja 19.12.1990 (RT 1990 22, 280) <<https://www.riigiteataja.ee/akt/828122001001>>

³¹⁰ Eesti Vabariigi omandireformi aluste seadus. Riigi Teataja, 13.6.1991. (RT 1991, 21, 257). <<https://www.riigiteataja.ee/akt/30520>>

³¹¹ sama kuin ed.

100 000 asukkaalla, joten asuntoja piti riittää. Valtio jakoi asunnot paikallishallinnoille, joiden oli tarkoitus yksityistää ne asukkaille. Juuri luodut paikallishallinnot olivat kuitenkin heikkoja ja kaikenlainen rikollinenkin keinottelu kukoisti 1990-luvun alun Virossa, joten vapautuvia asuntoja ei saatu kerättyä tarpeeksi viralliseen asuntokantaan. Ne, joilla oli vähänkään rahaa ja yrittäjähengeä ostivat yksityistämisseteleitä, joilla yksityistivät itselleen useita asuntoja, joita alkoivat vuokrata. Vuokralaiset vaihtuivat asunnossa, mutta itse asunto ei muuttunut vapaasti yksityistettäväksi. Vuokranantajista taas tuli varsin varakkaita.³¹² Näin ollen monissa kaupungeissa vuokralaisille ei realisoitunut lain tarjoama mahdollisuus uuden asunnon saamiseen. Heistä tuli pakkovuokralaisia (*sundüürnikud*), joilla ei ollut omaa asuntoa, vaan asuivat pakolla laillisten omistajien vuokralaisina. Hallitus pyrki ratkaisemaan ongelman ja lakiin lisättiin 12. pykälä, jolla pyrittiin turvaamaan vuokralaisen asema palautettavaksi tarkoitetussa asunnossa: laadittiin vuokrasopimuksen pidentämisen ja lopettamisen riittäuttamishdot, korvaavien asuntojen ehdot, korvaukset vuokralaisen tekemistä investoinneista asuntoon, vuokralaisen ensioikeus palautettavan asunnon tai sen osan myymisessä, oikeus hakea lainaa tai tukea valtiolta tai kunnalta yksityistämisen tuottamista varoista muualle muuttamiseksi tai uuden asunnon ostamiseksi. Alussa vuokralaisille annettiin mahdollisuus saada varsin matalakorkoista lainaa, joka oli mahdollista maksaa takaisin yksityistämisseteleinä. Lisäksi maksettu vuokra oli varsin matala ja pysyi sellaisena vuokratason muuten noustessa.³¹³

Keltaiset yksityistämissetelit (*erastamise väärtpaber (EVP)*, “yksityistämisen arvopaperi”) olivat käytössä Virossa vuoteen 2006 asti. Niitä jaettiin työvuosien mukaan (300 EEK/vuosi) ja niitä saattoi käyttää asuntonsa lunastamiseksi. Tuo 300 Viron kruunua oli tuolloin laskennallinen asuinneliön hinta, joten esimerkiksi 40 työvuodella saattoi lunastaa itselleen 40 m² suuruisen asunnon. Koska neuvostoaikana rakennetut asunnot eivät kuuluneet palautettavaan omaisuuteen, saivat näiden talojen asukkaat asuntonsa käytännössä ilmaiseksi. Vastaavasti vuokralainen saattoi myydä EVP-setelinsä, mutta koska EVP:n markkina-arvo oli esimerkiksi huhtikuussa 1997³¹⁴ noin neljäsosan tuosta 300 kruunun nimellisarvosta, tarkoitti tämä sitä, että 40 työvuoden edestä keltaisia seteleitä saanut olisi pystynyt realisoimaan ne 3000 kruunulla. Kun ottaa

³¹² Kerge, Rainer: Sundüürnikud: Riigi hooletus tõi tüli majja, Õhtuleht, 9.7.2004. <<http://www.ohhtuleht.ee/159498/sunduurnikud-riigi-hooletus-toi-tuli-majja>>

³¹³ Hänni, Uku: Omandireform 1991–2016. Eesti Omanike Keskliit, 23.3.2017. 3-4. <https://www.omanikud.ee/static/files/085/omandireform_1991-2016.pdf>

³¹⁴ Zirnask, Villu: EVP-de kurss ja poliitika. Ärioleht, 24.9.1997. <<http://arileht.delfi.ee/news/uudised/evp-de-kurss-ja-poliitika?id=50738702>>

huomioon, että erityisesti Tallinnan seudulla asuntojen arvot ovat nousseet huomattavasti, on rahallisen arvon ero valtava. Vuonna 2011 Virossa keskimääräinen neliöhinta oli 706 euroa³¹⁵, joten tuon 40 m² asunnon realisointi olisi tuottanut 28 240 euroa eli noin 442 000 kruunua. Tämä on aiheuttanut mielipahaa. Omistajille mielipahaa taas on aiheuttanut se, etteivät he ole saanut palautetuksi vaatimaansa asuntoa takaisin, vaan joutuneet vuokraamaan sitä matalalla vuokralla peräti maksimiajan eli 13 vuotta. Kuvaavaa on, että Viron omistajien keskusliiton (*Eesti Omanike Keskliit*) mukaan laillisten omistajien tappiot ovat “vuoren korkuiset” ja pakkovuokralaisten edustajat taas ovat kokeneet tilanteen ihmisoikeuksien vastaisena.³¹⁶

Allekirjoittanut kävi keskustelukirjeenvaihtoa omaisuusreformista virolaisen ystävänsä kanssa. Hän tiivistä omassa näkemyksessään varsin osuvasti sen periaatteen, joka omaisuuden palauttamiseen perustuvan yksityistämisen taustalla oli:

*Sanoisin niin, että yksityistäminen ei ole negatiivista eikä positiivista. Se on yksinkertaisesti historiantapahtuma, fakta, neutraalia. Yksittäisen ihmisen tapauksessa se saattoi olla positiivinen tai negatiivinen [kokemus - VJ]. Se syntyi itsenäisyyttä palauttaessa. Oikeus sotaa edeltävän ajan omaisuuteen oli hyvin periaatteellinen kysymys. Juuri siksi minä kirjoitan, että kyseessä oli itsenäisyyden palauttaminen (myös jälleenitsenäistyminen [taasiseseisvumine]). Se oli olemassaolevan valtion jatkaminen kaiken sen piiriin kuuluvan kanssa. Ei ole uusi valtio.*³¹⁷

Kyse oli periaatteesta. Se, mikä on vääryydellä viety vuonna 1940, on oikeille omistajilleen palautettava – parempi myöhään kuin ei milloinkaan. Jos jostain köyhästä tuli yhdessä yössä upporikas saadessaan isoisänsä aikanaan omistamat viisi barokkikerrostaloa Tallinnan vanhassa kaupungissa, niin sitten tuli. Toki kukaan ei tullut sitä tarjoamaan, vaan omistajan tai hänen jälkeläistensä tuli itse se asiaankuuluvien todisteiden perusteella vaatia palautettavaksi. Jos joku baltiansaksalaisten jälkeläinen sai talonsa takaisin, vaikka ei ollut koskaan Virossa käynytkään, sitten sai. Sama koski ulkoviroilaisten

³¹⁵ Leppik, Kadi: Kinnisvara, Eesti Statistika kvartalikirj, 4/2012, 77–78.

³¹⁶ EOK, 5; ”Majanduskomisjon arutab kollektiivset pöördumist omandireformi asjus”, Pealinn, 10.1.2017. <<http://www.pealinn.ee/koik-uudised/majanduskomisjon-arutab-kollektiivset-poordumist-omandireformi-asjus-n183611>>

³¹⁷ Lainaus: ”Ütleks nii, et erastamine ise ei ole ei negatiivne ega positiivne, see on lihtsalt üks ajaloo-sündmus, fakt, neutraalne. Ühe inimese seisukohal, võib ta aga olla positiivne või negatiivne. See, et tekkis iseseisvus taastades, ennesõjaaegsele omandile õigus oli väga põhimõtteline küsimus. just selleks ma kirjutan, et oli iseseisvuse taastamine (ka taasiseseisvumine). See on olemasoleva riigi jätkamine koos sinna juurde kuuluvaga. Ei ole uus riik.” *Veikko Jarmalan ja Mihkel Mustan kirjeenvaihto* 19.4.2017. Tekijän hallussa.

omaisuutta tai niiden venäläisten, joiden juuret yltivät tasavallan aikaan. Jos vuonna 1938 oli ottanut 20 vuoden lainan, rakentanut talon ja menettänyt sen kansallistamisessa kesällä 1940, sai sen vuodesta 1994 alkaen takaisin kustannuksetta. Esimerkiksi Tallinnan venäläiset asuvat pääasiassa neuvostoaikana rakennetuissa lähiöissä Lasnamäellä, Õismäellä ja Mustamäellä, joten he saivat yksityistettyä itselleen asunnot. Sen sijaan kantakaupungissa ja vanhoissa sotaa edeltävän ajan taloissa asui monesti lähinnä virolaisia. Kyse oli puhtaasti periaatteellisesta legalismista, joka ei ollut kytköksissä kansallisuuteen.

Pakkovuokralaisuus taas oli ongelma, jota hallitus tai omaisuusreformi ei ollut tavoitellut. Omaisuusreformi oli kunnianhimoinen ja periaatteellinen, mutta epästabiilissa siirtymävaltiossa asiat eivät vain menneet niin kuin oli kauniisti suunniteltu. Tarkoitus oli lyödä kaksi kärpästä yhdellä iskulla; yksityiseteleillä luotaisiin kansankapitalismia, kun kaikki saisivat omistusasunnon, ja suvut saisivat takaisin kiinteistönsä. Kaido Kaman mukaan tämä toteutui ja omaisuusreformi loi keskiluokan omistuspohjan.³¹⁸ Yrityksiä taas ei jaettu oikeudellisen jatkuvuuden perusteella, vaan ne jaettiin osakkeina työntekijöille tai myytiin ulkomaalaisille sijoittajille.

Pakkovuokralaisuus on ollut erityisen keskeinen teema keskustapuolueen politiikassa. Viron vuokralaisten liitto kiittää vuoden 2009 raportissaan heti ensimmäisellä sivullaan Edgar Savisaarta ja tämän keskustapuoluetta sekä vetoaa perestroikan, kansanrintaman ja taloudellisen itsehallinnon IME-ohjelman perintöön.³¹⁹ Liittoa johtaa keskustalainen Mustamäen kaupunginosa-johtaja Helle Valda, joka kuuluu edelleen Savisaaren lähipiiriin.³²⁰ Näin Viron nykypäivän politiikan juuret yltävät yllättävälläkin tavalla noihin itsenäisyysliikkeen kuumiin vuosiin. Ideologisesti asiassa kytkeytyy kaksi keskustapuolueen perusväitettä: sosioekonomisesti vaikeassa asemaan joutuneiden puolustaminen ja tasavallan palauttamisen tuottamien ongelmien osoittaminen. Pitkästä Savisaaren aikaisesta hallituspaitsiostaan pois päästyään, perusti keskustapuolue hallituksessa heti tammikuussa 2017 aluehallinto- ja kuntaministeri Mihhail Korbin johdolla

³¹⁸ Kuul, Marek: Valitsus moodustab omandireformist tekkinud probleemidega tegeleva komisjoni, Eesti Rahvusringhääling, 25.1.2017. <<http://www.err.ee/581316/valitsus-moodustab-omandireformist-tekkinud-probleemidega-tegeleva-komisjoni>> .

³¹⁹ Õmbel, Jaan: Kaotatud kodud. Eesti omandireformi sundüürnike lugu 1989–2009, Eesti Üürnike Liit. Tallinn 2009. <<http://www.kodueest.ee/cms/eesti/info/eesti-omandireformi-sundüürnik>>

³²⁰ Paparato: Kas vaikssem kui varem? Edgar Savisaare sünnipäevapeole saabus küll lähim sõpruskond, ent puudu jäi vanadest võitluskaaslastest, Delfi Publik. 31.5.2016. <<http://publik.delfi.ee/news/inimesed/paparato-kas-vaikssem-kui-varem-edgar-savisaare-sunnipaevapeole-saabus-kull-lahim-sopruskond-ent-puudu-jai-vanadest-voitluskaaslastest?id=74692081>> ; Tallinn: Mustamäe Linnaosa Valitsus, 2.2.2007 <<http://www.tallinn.ee/est/mustamae/Mustamae-Linnaosa-Valitsus>>

omaisuusreformin aiheuttamia ongelmia tutkivan komitean.³²¹ Tarkoitus on ollut keskustella pakkovuokralaisten (*sundüürnikud*) mahdollisista korvauksista. *Õhtuleht* syytti tammikuussa 2017 pääkirjoituksessaan keskustapuoluetta pakkovuokralaisten ”valjastamista vaalivankkureiden eteen” ja nimesi puolueen uudestaan ”Pakkokompensaatiopuolueeksi” (*Sundkompensationerakond*) kysyen samalla, miten moraalisesta mielipahasta voidaan rahallisesti kompensoida.³²² Tosin Viron talouden realiteetit näyttivät tulevan vastaan maaliskuussa 2017, kun Korb myönsi, ettei budjetissa ollut korvausten maksamiseen tarvittavaa rahaa.³²³ Joka tapauksessa keskustelu omaisuusreformin perinnöstä jatkuu.

5.10. Tiloja ei saatukaan takaisin

Historiallisesti virolaisten omistusoikeus on suhteellisen lyhyt. Varsinaisesti virolaiset saivat omat maansa ja kiinteistönsä vasta Viron tasavallan perustamisen ja voitetun vapaussodan jälkeen. Erityisen tärkeää virolaisessa yhteiskunnassa oli oikeus omaan maatilaan (*tal*), jossa saisi olla isäntä omalla maallaan (*peremees omal maal*). Se oli monen vapaussotaan osallistuneen henkilökohtainen motiivi ja sodanjälkeinen palkkio, kun saksalaisten kartanoiden maat jaettiin virolaisille talonpojille. EW:ssa oikeiston kannatus pohjautui tähän yksityisomistukseen ja perinteisiin arvoihin nojaavaan talonpoikaistoon, jonka sosialisminvastaisuus kumpusi yksityisomaisuuden menettämisen pelosta. Tämä toimi suuren laman yltäessä Viroon niin Pätsin kuin vapaussoturienkin kannatuspohjana. Virolaisten historiankokemuksessa traumaattista onkin juuri pelkojen toteutuminen ja omaisuuden riistäminen kansallistamisen varjolla. Saksalaismiehitys palautti omistusoikeudet osittain, ainakin asuntojen osalta, mutta tehtaissa annettiin entisille omistajille vain johtamisoikeus. Virolaisten keskeinen toive saksalaismiehityksen aikana oli niin itsenäisyyden kuin omistusoikeuden palauttaminen. Vuoden 1949 maaliskyyditys ja kollektivisointi lopulta likvidoivat kokonaan virolaisen itsenäisen talonpoikaiston, millä oli musertava vaikutus kansalliseen psyykkeeseen. Virolaisessa pakolaiskirjallisuudessa itsenäisyyden ja omaisuuden palauttaminen kulkivat käsi kädessä. Metsäveljetkin unelmoivat ajasta, jolloin saisivat tilansa takaisin. Tasavallan ja omaisuuden palauttaminen olivat oleellisesti toisiinsa liittyvä kysymys

³²¹ Teder, Merike: Kama: Omandireform viidi läbi efektiivseimal moel. Postimees, 20.10.2012. <<http://www.postimees.ee/1013096/kama-omandireform-viidi-labi-efektiivseimal-moel>>

³²² Sundüürnikud jälle valimisvankri ees, Õhtuleht (pääkirjoitus), 26.1.2017. <<http://www.oh tuleht.ee/784101/juhtkiri-sunduurnikud-jalle-valimisvankri-ees>>

³²³ Korb: eelarves pole sundüürnikele kahjude hüvitamiseks raha ette nähtud, ERR, 1.3.2017. <http://www.err.ee/583253/korb-eelarves-pole-sunduurnikele-kahjude-huvitamiseks-raha-ette-nahtud>

myös silloin, kun tasavallan palauttamiseen tähtäävä itsenäisyysliikehdintä alkoi vuonna 1988.

Tietyllä tavalla paradoksaalista on se, että historiallinen toive tilojen palauttamisesta ei laajana ilmiönä toteutunut. Tämä johtui neuvostovallan suuremmasta vaikutuksesta sosiaaliseen koheesioon. Kuten edellä todettiin, 20 000 ihmisen maaliskyyditys ja heidän omaisuutensa takavarikoiminen loivat välittömästi perustan kollektivisoinnille. Kyydittämistä seuraavien viiden päivän aikana perustettiin peräti 300 uutta kolhoosia. Ihmiset pakotettiin fyysisesti asumaan yhdessä ja omaisuus kollektivisoitiin. Nämä Stalinin-ajan kolhoosit olivat pieniä, maataloissa asui useita ruokatalouksia ja itse tilat toimivat kolhoosien tuotantolaitoksina. Tuotantovälineet kerättiin yhdelle tilalle, joka muutettiin kone- ja traktoriasemiksi (*masina-traktorijaam, MTJ*). Näitä oli koko maassa 23 ja niistä lainattiin kolhooseille työ- ja tuotantovälineet.

Siperiaan viedyt talonpojat eivät saaneet palata kotiseuduilleen. ("Siperiaan" oli yleiskäsite; käytännössä kyseessä saattoi Siperian ohella olla Kazakstan tai Arkangeli.) Osa heistä palasi virolaisiin kaupunkeihin, joita Stalinin ajasta lähtien alettiin teennäisesti paisuttaa uudisväestöllä. Tämä uudisväestö koostui kolhooseihin liittymästä kieltäytyneestä maalaisväestöstä ja muunmaalaisista maahanmuuttajista. (Virossa kaupungistuminen ei näin ollen toteutunut "luonnollisena" ilmiönä.) Hrutšovin aikana maatalous stabilisoitui ja teollistui. Kolhoosit suurenivat ja tuotanto keskitettiin erikseen rakennettuihin navettoihin ja sikaloihin. Kolhoosien yhteyteen rakennettiin niiden työntekijöille oma asuntokanta (*elamufond*). Vuoden 1970 kolhoosisääntöjen 10. luvun 42. pykälän mukaan kolhoosiperheellä oli henkilökohtaisena omaisuutena (vir. *isiklik omand*, ven. *личная собственность*) asuinpaikka (asunto). Lisäksi tähän omaisuuteen kuuluivat tarkkaan rajattu maksimäärä kotieläimiä sekä korkeintaan 0,5 hehtaaria käyttömaata henkilökohtaista viljelysmaata ja rakennuksia varten. Kolhoosit alkoivat myydä näitä kolhoosin kuuluvia kuuluvia maataloja asukkailleen henkilökohtaiseksi omaisuudeksi. Neuvostoliitossa maa oli aina valtion omistuksessa, joten itse talo oli henkilökohtaista omaisuutta.³²⁴

Tiivistäen voi sanoa, että neuvostovalta kyyditti talonpojat ja riisti heiltä heidän maatalonsa, tilansa ja muun omaisuutensa, joka annettiin kolhooseille. KGB lahjoitti repressioissa kerätyn omaisuuden kolhooseille. Kolhoosit taas myivät talot ja tilat

³²⁴ Kolhoosi näidispõhikiri 1970, Eesti NSV Põllumajandusministeerium 1969. julkaistu osoitteessa: <<http://koit.pri.ee/wp-content/uploads/2012/03/Kolhoosi-n%C3%A4idisp%C3%B5hikiri-1970.doc>>

uusille kolhoosiasukkaelleen. Korkein neuvosto hyväksyi maatalousreformin toteuttamissuunnitelman 11. maaliskuuta 1992 ja sen toteutus alkoi. Esimerkiksi Tartonmaalla reformi vietiin läpi ajanjaksolla 31. lokakuuta 1992–17. kesäkuuta 1993.³²⁵ Omaisuus yksityistettiin sen hetkisille haltijoilleen.³²⁶

Kun Mart Laarin johtama Isänmaa-vaaliliitto voitti vaalit syksyllä 1992 ja aloitti omaisuuden palauttamisen oikeudellisen jatkuvuuden pohjalta, syntyi ongelma. Tiit Vähin hallitus oli toteuttanut eräänlaista ESNT:n pohjalle rakentuvaa jatkuvuuspolitiikkaa. Kolhoosit yksinkertaisesti yksityistettiin miettimättä tilojen alkuperäisiä omistajia. Tämä taas oli tarkoittanut sitä, että omaisuus jaettiin sisäpiirissä vanhoille kolhoosi- ja puolueaktiiveille. Viron omistajien liitto on todennut tästä maatalousreformista:

*Maatalousreformi oli ainut omaisuusreformin osa-alue, jossa sovellettiin pääasiassa ns. sisäpiirin yksityistämistä (insider-privatization) – eli yksityistämisen suunnitteli ja toteutti yhteistilojen johto ja uusiksi omistajiksi tulivat sen jäsenet ja työntekijät. Tämä yksityistämistapa on osoittautunut siirtymävaltioiden uudistuskäytännössä yleensä varsin heikosti menestyneeksi ja sama tulee tunnustaa myös Viron maatalousreformin tapauksessa.*³²⁷

Uusien omistajien julistettiin saaneen omaisuutensa ”hyvässä uskossa“ (*heausklik omanik*), mikä tarkoitti sitä, että uudet omistajat eivät tienneet kyseessä olevan alun perin vääryydellä viedyn omaisuuden. He saivat myös yksityistää taloa ympäröivän maan. Laarin hallituksen periaatteellinen näkemys oli, että omaisuus olisi pitänyt palauttaa alkuperäisille omistajilleen, mutta nyt tuolloin se oli jo liian myöhäistä. Kyyditetyt ja virolaispakolaiset saivat kompensatioiksi 1500 EVP-yksityistämisseteliä.³²⁸ Allekirjoittaneen edellä mainitsema virolaisystävä sai 2010-luvulla haltuunsa isoisältään riistetyn tilan yksinkertaisesti siten, että hän osti sen nykyisiltä omistajiltaan, jotka taas olivat sen aikanaan ostaneet ”hyvässä uskossa“ kolhoosilta.

³²⁵ Möller, M: Meenutusi: 20 aastat kolhoosikorra lõpetamisest Mäksa vallas, Delfi Eesti Elu 5.6.2013. <<http://eestielu.delfi.ee/tartumaa/kodulugu/meenutusi-20-aastat-kolhoosikorra-lopetamisest-maksa-vallas?id=66215922>>

³²⁶ Villem, Andrus: Poliitiline vägikaikavedu tekitab müüte, 10.8.2005. <<http://sakala.postimees.ee/2164655/poliitiline-vagikaikavedu-tekitab-muute>>

³²⁷ EOK, 5.

³²⁸ Jõekallas, Silvi: Repressioonid Eestimaal jätkuvad, 13.6.2001. <<http://arvamus.postimees.ee/1873397/kirjad>>

Esimerkiksi eräs vuonna 1949 kyyditetty valitti vuonna 2001 yleisönosastokirjoituksessaan, että vaikka hän oli vuonna 1991 vaatinut omaisuuttaan palautetuksi, ei uudelle asukkaalle kerrottu mitään omaisuuden oikeasta omistajasta, eikä oikealle omistajalle kerrottu mitään tapahtuneesta yksityistämisestä. Pärnun maa-oikeus (käräjäoikeus) ei edes käsitellyt asiaa.³²⁹ Tämä olikin kaikki ennen syksyä 1992, jonka jälkeen päätöksenteossa alettiin kantaa huolta oikeudellisesta jatkuvuudesta ja noudattamaan jo laadittua lainsäädäntöä. Samalla tuli käytännössä näkyviin, mikä oli ero ESNT:n jatkuvuuden ja EW:n oikeudellisen jatkuvuuden pohjalta toteutetun politiikan välillä. Kyyditetyt ja pakolaisten jälkeläiset kokivat ESNT:n jatkuvuuden pohjalta tehdyllä politiikalla Viron tasavallan laillistaneen miehityksen tekemät vääryydet.

Maatalousreformin piittamattomuus oikeudellisesta jatkuvuudesta kaatui Mart Laarin hallituksen niskaan. Tätä ovat valittaneet niin Liia Hänni kuin Isänmaan ja Res Publican liiton perustaja Tõnis Lukas. Vuoden 1995 vaalit voittikin sitten Tiit Vähin johtama Kokoomuspuolueen ja maalaisväestön liitto, jota vastustajat kutsuivat punaparoneiden³³⁰ (*punaparunid*) eli entisten kolhoosijohtajien puolueeksi. Vähin II hallitus vei maatalousreformin loppuun vuoteen 1997 mennessä.

6. Jatkuvuus ja Konstantin Päts-historiakeskustelu nyky-Virossa

6.1. Konstantin Päts

Monesti Konstantin Pätsistä käytetään nimitystä ”Viron tasavallan perustaja” (*Eesti Vabariigi rajaja*). Kysymys Konstantin Pätsistä on äärimmäisen olennainen jatkuvuuden osalta, koska ”ilman Pätsiä ei olisi ollut Viron valtiota, jota vuonna 1991 palauttaa”. Asiasyhteyden selventämiseksi lienee paikallaan lyhyt Pätsin uran kertaus. Konstantin Päts oli alun perin koulutukseltaan asianajaja Tarton yliopistosta ja radikaalin *Tallinna Teataja*-lehden päätoimittaja. Ennen I maailmansodan syttymistä hän oli elänyt maanpaossa Sveitsissä ja Suomessa sekä istunut vuoden vankeudessa Pietarin *Krestnajassa*. Vallankumousvuonna 1917 hänen uransa eteni nopeasti ja lopulta hän oli Vironmaan kuvernementin maaneuvoston hallituksen puheenjohtaja eli eräänlainen Viron itsehal-

³²⁹ Sama kuin ed.

³³⁰ Keskustelua punaparoneista, ks. Postimees 19.2.1996. < <http://arvamus.postimees.ee/2470331/kas-valitsus-annab-riigikogule-sundpuhkuse-seadusloomes-teisele-ringile-mahajaanuim-valdkond-mis-juhtus-ja-juhtub-lahiajal-eesti-toiduaineteturul-uhistu-kaudu-omanik-valjapaasu-otsides-kiri-toimetajale-milliseid-huvesid-pidas-peaminister-silmas>>

linnon pääministeri. Saksalaismiehityksen lähestyessä, maaneuvoston viisi päivää aiemmin perustama ja Konstantin Pätsin, Jüri Vilmsin sekä Konstantin Konikun muodostama, Viron pelastuskomitea julisti Viron tasavallan itsenäiseksi 24. helmikuuta 1918. Saksan keisarikunnan häviön jälkeen saksalaismiehitys väistyi, mutta puna-armeija aloitti hyökkäyksensä Viroon. Tällöin syttyneen vapaussodan aikana Viron johtajana toimi väliaikaishallituksen pääministeri Konstantin Päts. Hänen johdollaan Viro onnistui kuin ihmeen kaupalla, kuten sitä on usein kuvailtu, selviämään ja voittamaan vapaussodan, jonka saavutukset vahvistettiin Tarton rauhassa vuonna 1920.³³¹ Päts kuitenkin oli hävinnyt sodanaikaisen perustuslakia säätävän kokouksen vaalit, joten Pätsin Maaliitolla ei ollut mahdollisuuksia vaikuttaa maan ensimmäiseen perustuslakiin. Maareformin ja rauhan jälkeen Pätsin Maaliiton seuraajaksi perustetun talonpoikaisspuolueen kannatus kasvoi tasaisesti vaali vaalilta.³³² Päts toimi maan väliaikaishallituksen pääministerinä vuosina 1918–19 ja pääministeri-valtionpäämiehenä eli *riigivanemana* vuosina 1921–1922, 1923–1924, 1931–1932, 1932–1933 ja 1933–1934. Viron hallitusten 5915 päivästä hänen johtamiaan oli 2061 eli 34 prosenttia kaikista demokratian ajan hallituspäivistä.³³³ Lisäksi hän toimi riigikogun puhemiehenä vuosina 1922–1923. Vallankaappauksestaan lähtien Päts oli maan suvereeni johtaja yhdessä ylipäällikkö Johan Laidonerin kanssa aina neuvostomiehitykseen asti. Vallankaappauksen mahdollisti loka-kuun 1933 kansanäänestyksessä hyväksytty ns. vapsien perustuslaki, joka erotti valtionpäämiehen (*riigivanem*) ja pääministerin (*peaminister*) virat toisistaan. Uusi perustuslaki tuli voimaan 24. tammikuuta 1934, jonka jälkeen uudet vaalit tuli järjestää 100 päivän kuluessa. Samalla Pätsin asema muuttui pääministeriksi riigivaneman tehtävissä (vt. valtionpäämies), joten hänellä oli uuden perustuslain mukaan korkein valta. Päts kuitenkin tunsi häntä uhkaavan tappion tulevissa *riigikogun* ja *riigivaneman* vaaleissa, joiden kampanja oli alkanut 5. maaliskuuta. Riigivaneman ehdokkuuteen vaadittiin 10 000 kannatuskorttia ja jo parissa päivässä vapaussoturien ehdokas kenraalimajuri Andres Larka oli kerännyt 27 000 allekirjoitusta ylittäen näin ensimmäisenä ehdokkaana vaaditun rajan. Vallankaappausmaanantaina tuon rajan oli Larkan lisäksi ylittänyt vain kenraali Johannes Laidoner, eivätkä talonpojat olleetkaan käyneet edeltävänä sunnuntaina antamassa tukeaan Pätsille, kuten oli oletettu ja toivottu. Näin ollen näytti mahdolliselta, että Larka valittaisiin riigivanemaksi jo ensimmäisellä kierroksella absoluuttisella ääni-

³³¹ Suurkask, Heiki: Konstantin Päts – mees, kes andis meile Eesti riigi ja mees, kes murti koos riigiga? Delfi Forte, 23.2.2014. <<http://forte.delfi.ee/news/militaaria/konstantin-pats-mees-kes-andis-meile-est-riigi-ja-mees-kes-murti-koos-est-riigiga?id=68089331>>

³³² Zetterberg, 528–530.

³³³ Laskettu seuraavan lähteen tietojen pohjalta: Varasemad valitsused, Eesti Vabariigi valitsus 2016. <<https://valitsus.ee/et/valitsus/varasemad-valitsused>>

määrällä, eikä toista äänestyskierrosta tulisi. Toinen äänestyskierros olisi mahdollistanut sen, että samaa talonpoikaismuutosta edustaneet Päts ja Laidoner olisivat voineet luopua vaalista toistensa hyväksi. Näin ollen varminta oli kaapata valta yhdessä Johannes Laidonerin kanssa, mikä sitten tapahtuikin 12. maaliskuuta 1934.³³⁴ Vuosina 1935–1936 maata johdettiin asetuksilla. Helmikuun 1936 kansanäänestyksessä hyväksyttiin hallituksen esitys perustuslakia säätävän kansalliskokouksen (*Rahvuskogu*) koollekutsumisesta. Vuoden 1937 aikana kansalliskokous työsti perustuslain ja sen asetukset. Uusi presidenttivalta ja kaksikamarisen kansanedustuslaitoksen luonut perustuslaki astui voimaan 1. tammikuuta 1938. Viron tasavalta palasi perustuslailliseen tilaan, mutta kuitenkin nykyisen perustuslain kommentaariversion johdannossa sanotaan, ”jäivät *riigivanem* sanat kansalaisten korkeimmasta vallasta julistukselliseksi, koska suoranainen demokratia oli korvattu edustusdemokratialla”.³³⁵ Uuden perustuslain mukaan presidentin valitsivat parlamentin alahuone (*Riigivolikogu*), ylähuone (*Riiginõukogu*) ja paikallishallinnon (kuntien) edustajakokous (*omavalitsuste esinduskogude poolt valitud esindajate kogu*).³³⁶ Ajalle kuvaavaa on, että näistä presidentin valitsemisesta vastaavista edustuslaitoksista jokainen esitti Konstantin Pätsin valitsemista Viron tasavallan ensimmäiseksi presidentiksi – ainoana ehdokkaana.³³⁷ Juuri Pätsin johtama aika (1934–1940) eli vaikenemisen aika (*vaikiv ajastu*)³³⁸ on yksi eniten kiistoja herättävistä aiheista virolaisessa historiakeskustelussa. Yleensä nimitys ”vaikiv ajastu” yhdistetään William Tominkaan³³⁹ kirjan nimeen vuodelta 1961, mutta itse asiassa käsitettä käytti ensi kerran Kaarel Eenpalu³⁴⁰ kuvatessaan V:n riigikogun (1932–1937) tilaa. Kansan suussa käsite jäi elämään tarkoittamaan koko Pätsin autoritaarisen hallinnon aikaa.

6.2. Nykynäkemykset Pätsistä

*Ma tahaksin kodus olla,
kui Päts on president*

*Haluaisin kotona olla,
kun Päts on presidentti*

³³⁴ Valge, Jaak: Kommunistlikud revolutsioonärid ja 1934. aasta riigipööre Eestis. Postimees, 20.6.2007. (PM 20.6.2007) <<http://arvamus.postimees.ee/1673937/jaak-valge-kommunistlikud-revolutsionaarid-ja-1934-aasta-riigipööre-eestis>>

³³⁵ Eesti Vabariigi Põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Kirjastus Juura, Tallinn 2012, 19. <http://www.pohiseadus.ee/public/EVPS_kommenteeritud_valjaanne_2012.pdf>

³³⁶ Eesti Vabariigi Põhiseadus (1938), 4. peatükk, § 40.

³³⁷ Erelt, Pekka: Esimene president. Eesti Ekspress, 21.9.2006. <<http://ekspress.delfi.ee/kuum/esimene-president?id=69021415>>

³³⁸ Tomingas tosin ilmeisesti vain käytti jo kansan parissa elänyttä käsitettä. Ks. Valge 2004: ”Rahva suus nimetati ajajärku ’vaikivaks ajastuks’”.

³³⁹ Villem (William) Tomingas (1895–1978) oli vapaussodan luutnantti ja liikemies, joka joutui vapsien tukemisesta Patarein vankilaan. Jatkoj maanpakolaisuudessaan Yhdysvalloissa Pätsin ja hänen hallintonsa arvostelua.

³⁴⁰ Kaarel Eenpalu (alk. Karl Einbund) (1888–1942) oli pääministeri vuosina 1931–1932 ja 1938–1939 sekä sisäministeri 1924–1926 ja 1934–1938. Oli Pätsin luottomies ja yksi ensimmäisen tasavallan keskushahmoista.

∴ ja Laidoner juhataks väge
ja maksev on eesti sent.∴

∴ ja Laidoner johtaisi väkeä
∴ ja maksava olis' Viron sentti.∴

Neuvostomiehityksen aikana tämä säkeistö lisättiin virolaiseen kansanlauluun *Tahaksin kodus olla*³⁴¹ ("Haluaisin kotona olla"), jota laulettiin erityisesti juhlapöydässä. Neuvostopropagandassa Päts kytkettiin samaan "porvarillisen Viron" fasistiseen jatkumoon vapsien kanssa. Vuosien 1918–1940 tasavalta oli yhtä samaa fasistis-porvarillista kokonaisuutta, joka toimi lännen imperialistien sätkynukkena. Päts oli vain tämän kaiken ruumiillistuma, josta ei saanut mainita mitään positiivista. Vastapainona tälle viralliselle totuudelle eli kansan parissa oma kansan omaksi totuudekseen kokema historianäkäsitys, jossa vuosi vuodelta Pätsin aika muuttui yhä myyttisemmäksi. Rahvaan parissa tuosta ajasta käytettiin nimitystä *kuldajastu* eli kulta-aika.³⁴² Monesti tiukinta Päts-tulkintaa edustavat ovat itse syntyneet ensimmäisen tasavallan viimeisinä vuosina. Heille Päts ja hänen hallintonsa on kritiikin yläpuolella, eikä presidentti ei olisi voinut tehdä mitään toisin vuosina 1939–1940. Esimerkiksi Viron Memento-liiton perustaja Peep Varju³⁴³ samaista vielä vuonna 2007 *Kultuur ja elu*-aikakauslehden kirjoituksessaan³⁴⁴ Pätsin kritisoinnin kommunistinuoriin ja ylipäättään sosialismiin, vaikka kaiken logiikan mukaan Pätsin toiminnan kriittisen tarkastelun ei tulisi johtaa Neuvostoliiton aggression ja repression oikeuttamiseen. Ilmeisesti tästä samasta syystä myös toimittaja Erkki Bahovskin piti puolustettuaan ensin Magnus Ilmjärveä heti perään tuomita tiukasti Marx rikolliseksi ja marxismi ylipäättään, vaikka ulkopuolisesta ne eivät näytä ensi alkuun toisiinsa liittyviltä aiheilta.³⁴⁵

Nyky-Viron julkisessa historiakeskustelussa näkyvät nämä molemmat totuudet ja välillä myös limittäin sekoittuneina. Kehitys oli alkanut stalinistisen repression vuosina, koska Stalinin terrori kyydityksineen, vankileireineen, pidätyksineen, kollektivisoituneen ja teloituksineen oli niin jyrkässä kontrastissa Pätsin aikakauteen, jolloin kulttuuri-, talous-

³⁴¹ Eesti lugu. Maria - naine kindrali kõrval. Saade Maria Laidonerist. Vikerraadio, ERR. 23.6.2016. <http://vikerraadio.err.ee/v/eesti_lugu/saated/7acd8185-f80a-430b-bb32-c4093c6f8f28/eesti-lugu-maria-naine-kindrali-korval-saade-maria-laidonerist>; "Ma tahaksin kodus olla", Lauluraamat, Korporatsioon Saksala, 2017. <<https://sakala.ee/lauluraamat/ma-tahaksin-kodus-olla>>

³⁴² vrt. Valge, Jaak: Eesti aeg – kas kuldajastu või Vaeste-Patuste alev? Eesti Päevaleht, 16.2.2013. <<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/eesti-aeg-kas-kuldajastu-voi-vaeste-patuste-alev?id=65687480>>

³⁴³ Memento on Viron oikeusvastaisesta repressoitujen liitto, joka edustaa neuvostovainojen kohteeksi joutuneita. Peep Varju kyyditettiin 1941 vain 4,5-vuotiaana Siperiaan nälkää näkemään: Peep Varju, Gulag Museum <<http://museum.gulagmemories.eu/en/salle/peep-varju>>

³⁴⁴ Varju, Peep: Postimehe komnoorte uus Eesti ajalugu, Kultuur & Elu 4/2007, 10.

³⁴⁵ Bahovski, Erkki: Pätsi-vaidlus võiks jõuda uuele tasemele. Postimees, 12.8.2004. <<http://www.postimees.ee/1427857/patsi-vaidlus-voiks-jouda-uuele-tasemele>>

ja yhteiskuntaelämä kuitenkin kehittyivät. Esimerkiksi Viro saavutti vasta 1960-luvun puolivälissä sotaa edeltäneen BKT- ja palkkatason.³⁴⁶

Kuten aiemmissa tutkielmissa on huomioitu, Päts-myytti oli varsin vahva vuosina 1988–1991. Se näkyi erityisesti Viron muinaismuistosuojeluseuran (EMS) ja Viron kansallisen riippumattomuuden puolueen (ERSP) toiminnassa. Näiden järjestön jäsenkunnat limittäytyivätkin keskenään. ERSP:n ensimmäinen puolueohjelma vuodelta 1989 linjasikin, että "22 vuoden itsenäisyysvuoden aikana Viron tasavalta muotoutui poliittisesti, taloudellisesti ja kulttuurisesti täysin kehittyneeksi demokraattisten periaatteiden kansallisvaltioksi"³⁴⁷, mikä varsin laveasti ja kaunistelevasti jätti huomiotta vuodet 1934–1940.

Olli Nurmi on väittänyt, että tuolloin vuosina 1988–1991 luotiin Päts ja Laidoner myytisinä hahmoina, mutta allekirjoittanut pikemmin korostaisi, että kansan parissa jo elänyt Päts-myytti lähinnä vain "konsolidoitiin" noiden vuosien julkisessa keskustelussa, jonka mahdollisti glasnostin laajentama sananvapaus.³⁴⁸ Esimerkiksi jo saksalaismiehityksen alkuvaiheessa (1941–1942) Viron itsehallinnon (*Omaavalitsus*) johtaja Hjalmar Mäe menetti virolaisten luottamuksen haukkuessaan Konstantin Pätsin.³⁴⁹ Taustalla oli se, että vuosien 1918–1940 tasavallan ja sen toimijoiden esittäminen myönteisessä valossa oli jo itsessään radikaalia neuvostojärjestelmän ja sen tabujen kyseenalaistamista. Nämä tabut tunnetaan käsitteellä historian valkoiset läikät (*ajaloo valged laigud*).³⁵⁰ Neuvostopropaganda kiisti koko Viron tasavallan olemassaolon legaalisuuden, joten kansallismielisen diskurssin piti asettua tuota vastaan. Vastaavasti imperiumimielisten Interrintama ei pitänyt legaalina mitään muuta kuin Eestin SNT:aa, joka oli liittynyt vapaaehtoisesti Neuvostoliittoon, joka taas samaistettiin venäläisyyteen.

Itsenäisyyden palauttamisen jälkeisinä vuosina Viron yhteiskuntaa ja politiikkaa hallitsivat lähinnä pyrkimykset vakauttaa maa, rakentaa markkinatalous ja liberaalidemokratia sekä integroitua länteen. Ensimmäinen palauttamisen jälkeinen perustuslaillinen hallitus Mart Laarin johdolla sai käsiinsä massiiviset talousongelmat ja yhteiskunnallisen

³⁴⁶ Pakats, Maarja: ENSV majandus arenes „rahva heaoluks” ja kapitalismile koha kättenäitamiseks. Eesti Päevaleht, 27.1.2017. <<http://digileht.epl.delfi.ee/uudised/ESNT-majandus-arenes-rahva-heaoluks-ja-kapitalismile-koha-kattenaitamiseks?id=77040404>>

³⁴⁷ Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei, Põhikiri & Program, 2–3. ERSP, Tallinn, 1989.

³⁴⁸ Toki vanhemmissa sukupolvissa oli vielä elossa vanhoja vapsien ja Tõnissonin kannattajia, jotka omista syistään suhtautuivat negatiivisesti Pätsiin, mutta neuvostomiehityksen aikana nämä EW:n aikaiset riidat eivät juuri kantaneet muualla kuin ulkovirolaisten parissa.

³⁴⁹ Raun, Toivo Ülo: Viron historia. Otava. Helsinki 1989. 203.

³⁵⁰ Esim. Ruutsoo, Rein: Mälu paigad ja valged laigud: ajaloo uurimise taastumine Eestis 1985-1990. Teoksessa Vihalemm, Rein: Teaduse uuringud: eesmärgid ja meetodid. Tartu Ülikooli Kirjastus 2007.

epävakauden. Suurin ongelma oli se, että maassa oli edelleen Venäjän federaation miehitysarmeija, jonka vetäytymistä Kreml viivytteli. Vielä keväällä 1993 maassa oli venäläisjoukkoja 7600 miestä, mikä oli tietenkin vähemmän kuin 35 000 miestä syksyllä 1991, mutta silti huomattavasti enemmän kuin koko Viron puolustusvoimien eli Kaitseväen yhteisvahvuus.³⁵¹ Näin ollen maan sisäinen historiakeskustelu jäi varsin sivuosaan. Noina vuosina historiaan liittyvä keskustelu liittyi Viron ja Venäjän neuvotteluosapuolien erilaisiin historiakäsityksiin. Esimerkiksi Viro protestoi, että joukkojen vetäytymisneuvotteluissa Venäjän federaation edustajat puhuivat jatkuvasti Viron *vapaaehtoisesta* liittymisestä Neuvostoliittoon.³⁵²

6.3. Vuosituhannen vaihteen uusi Päts-keskustelu

Mait Raun³⁵³ kirjoitti vuonna 1998, että ”vaikka valtio johdon toiminta vuosina 1939–1940 on kyseenalaistettu, murtuvat Pätsin-Laidonerin linjan näkemyksiin pohjautuvat ns. virallisen historian stereotypiat varsin tuskallisesti. Paljonkin sen takia, että ne ovat 50 miehitysvuoden aikana saaneet symbolin arvon”³⁵⁴.

Nuo Raunan mainitsemat stereotypiat ovat murtuneet hiljalleen uudella vuosituhannella. Keskustelu muuttui, tai se alkoi, 2000-luvun ensimmäisinä vuosina. Martti Turtolan Päts-teos ilmestyi 2002 ja seuraavana vuonna se käännettiin viroksi laajalle virolaisyleisölle. Hänen teoksensa sai tuolloin paljon negatiivisia reaktioita, ja lehtikirjoittelunkin sävy oli epäilevä ”suomalainen tutkija väittää”. Turtolan teos perustui Magnus Ilmjärven tutkimuksiin, jotka lopullisesti kiteytyivät hänen väitöskirjassaan vuonna 2004. Ilmjärven poliittisen historian väitöskirja oli varsinainen kohutapaus. Sitä on virolaislehdissä kutsuttu ”viime vuosien merkittävimmäksi historiateokseksi”.³⁵⁵ Väitöskirjan käyttämiä neuvostolähteitä syytettiin epäluotettaviksi ja Ilmjärven motiiveja arvioitiin joko venäläismielisiksi tai Jaan Tõnissonin hengessä jatkuvan katkeraksi Päts-

³⁵¹ Itse asiassa 7600 miestä, 27 panssarivaunua, 186 kuljetuspanssariajoneuvoa, 27 lentokonetta, 13 sotalaivaa ja 3 yhteysalusta.

Kallas, Kristiina: Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsioon riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990–1994, peaseminaritöö 2000, 60. (Kallas) <

<http://www.ut.ee/ABVKeskus/sisu/publikatsioonid/2000/doc/eesti-vene.doc>>

Haud, Jaak ja Raukas, Anto: Vene väed Eestist välja ehk aega võttis, aga asja sai. Maaleht, 18.10.2015. <<http://maaleht.delfi.ee/news/maaleht/elu/vene-vaed-eestist-valja-ehk-aega-vottis-aga-asja-sai?id=72674335>>

³⁵² Kallas, 40.

³⁵³ Mait Raun on virolainen kirjailija, joka toimi mm. Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid-lehden päätoimittajana 1989–1990.

³⁵⁴ Loorberid tuleviku ajalooramatus, Lähimineviku mälestused tuleb kirja panna nüüd. Postimees, 14.8.1998. <<http://arvamus.postimees.ee/2551293/loorberid-tuleviku-ajalooramatus-lahimineviku-maelestused-tuleb-kirja-panna-nueued>>

³⁵⁵ Erelt, Pekka: Ajaloolaste lahing Konstantin Pätsi parast. Eesti Ekspress, 28.6.2007. <<http://ekspress.delfi.ee/kuum/ajaloolaste-lahing-konstantin-patsi-parast?id=69122485>>

vastaisuudeksi. Lauri Vahtre arveli kansakunnan historiallista totuutta kantavan muistisillan olevan katkeamassa, kun kerta jo väitettiin sellaisia typeryyksiä, että Päts olisi ollut petturi. Ilmjärveä on kuvattu toisena historiallisena Päts-vastustajana William Tominkaan rinnalla.³⁵⁶ Tämä pitää ainakin siten paikkansa, että jos Tomingas teki käsitteen *vaikiv ajastu* populaariksi maanpaosta käsin, niin Ilmjärven väitöskirjan nimenä ollut käsite *hääletu alistumine* (”äännetön alistuminen”) on vähintään yhtä tunnettu. Hänen vastustajansakin ovat tunnustaneet käsitteen nerokkuuden, vaikka näkevät sen perusteettomana.³⁵⁷ Vielä myöhemminkin erityisesti *Eesti Ekspress*-aikakauslehden historiatoimittaja Pekka Erelt on syyttänyt jutuissaan Ilmjärven olevan Venäjän asialla.³⁵⁸

Erityisesti Ilmjärven väitteet Pätsin tiheästä yhteistyöstä venäläisten kanssa herättivät keskustelua. Tarton yliopiston historian apulaisprofessori Jaak Valge kritisoi Ilmjärven väitöskirjan lähdekriittistä argumentointia Viron historioitsijoiden konferenssissa 18. huhtikuuta 2007, ja esitti todisteet siitä, että vähintäänkin parissa kohdassa Ilmjärv oli todistellut lähteillä sellaista, mitä ne eivät todellisuudessa osoittaneet. Näitä kohtia olivat Ilmjärven väitteet siitä, että Päts olisi ollut neuvostoliittolaisista taloudellisesti riippuvainen, ja että hän olisi koordinoanut vallankaappauksen yhteistyössä Tallinnan neuvostolähetystön kanssa. Julkisuudessa Valgen esitelmä huomioitiin laajasti ja *Postimees*-sanomalehti julkaisikin sen laajana tiivistelmänä.³⁵⁹ Tarton yliopiston lähihistorian (poliittisen historian) professori Eero Medijainen jatkoi arvostelua vielä tiukemmin väittäen, että koko Ilmjärven teos tulisi kirjoittaa uudelleen ja jokainen fakta tarkistaa. Erityisesti Medijainen oli järkyttynyt väitteestä, että Konstantin Päts olisi ollut venäläisten lahjoma.³⁶⁰ Väittely jatkui niin Jaak Valgeen kuin Ilmjärven välillä sekä virolaisten historia- ja kulttuurilehtien sivuilla. Yleisakateeminen kulttuurilehti *Akadeemia* ja historial-

³⁵⁶ Suurkask, Heiki: Päts ja Tõnisson - võrdleme, kumb neist rohkem Eesti riigi heaks ära tegi. Delfi Forte, 12.2.2017. <<http://forte.delfi.ee/news/ajalugu/pats-ja-tonisson-vordleme-kumb-neist-rohkem-eesti-riigi-heaks-ara-tegi?id=77203780>>

³⁵⁷ Medijainen, Eero: I Eesti Vabariik – ajalooks saanud tont? Postimees, 27.3.2013.

<<http://arvamus.postimees.ee/1182972/eero-medijainen-i-eesti-vabariik-ajalooks-saanud-tont>>

³⁵⁸ Erelt, Pekka: Vene propaganda kasutab eesti ajaloolasi Eesti vastu. Eesti Ekspress, 2.6.2016.

<<http://ekspress.delfi.ee/ajalugu/vene-propaganda-kasutab-eesti-ajaloolasi-eesti-vastu?id=74669489>>

Erelt, Pekka: Eesti ajaloolased Vene propaganda tõmbetuules. Eesti Ekspress, 30.12.2010.

<<http://ekspress.delfi.ee/kuum/eesti-ajaloolased-vene-propaganda-tombetuules?id=37507937>>

³⁵⁹ PM 20.6.2007.

³⁶⁰ Püüa, Garel: Ajaloolased seavad kahtluse alla kogu Ilmjärve Pätsi-monograafia. Eesti Päevaleht, 20.6.2007. <<http://epl.delfi.ee/news/eesti/ajaloolased-seavad-kahtluse-alla-kogu-ilmjarve-patsi-monograafia?id=51091493>>

linen aikakauskirja *Tuna* omistivat aiheelle peräti teemanumerot. *Akadeemia* peräti kaksin kappalein.³⁶¹

Medijaisen mukaan on kyse oikeastaan laajemmasta negatiivisesta suhtautumisesta ja halveksunnasta Eesti Wabariigia kohtaan, mihin myös edellinen presidentti Toomas Hendrik Ilves on sortunut väittäessään, että ”kun olemme oppineet mitäkin Viron tasavallan versio 1.0:sta, niin sen, että autarkkinen itsepäinen toiminta päättyy huonosti”. Hänen mukaansa vuoden 2013 kohdalla on yritetty rakentaa uutta ajanlaskua. Vuonna 2013 nimittäin tuli täyteen se 22 vuotta, jonka ajan ensimmäinen tasavalta ehti olla olemassa. Hän on kuitenkin halunnut korostaa, ettei sillä jatkuvuuden kannalta ole mitään merkitystä, eikä uutta ajanlaskua siten tarvita. Sen sijaan poleemisen virolaiseen väittelytyyliin Medijainen on väittänyt, että ensimmäisen tasavallan haukkumisella nyky-Viron eliitti pyrkiikin oikeuttamaan oman politiikkansa.³⁶² Tämä pitänee ainakin paikkansa erittäin aktiivisen kansainvälisen yhteistyön ja liittolaisuuspolitiikan osalta.

Ilmjärven mukaan virolaiset historioitsijat ovat jakaantuneet kahtia niihin, jotka pitävät vuoden 1934 vallankaappauksen tarpeellisenä ja niihin, jotka eivät. Voi olla, mutta ehkä yksi syy Päts-kriitikon arkuuteen on ollut myös pelko jatkuvuuden kiistämisestä. Tämän pelon realisoivat suorasanaiset kirjailijat Kaur Kender kysyessään *Postimees*-lehdessä: ”[N]ykyinen tasavalta on edellisen oikeudellinen seuraaja. Kuinka niin, kysyn minä? Mitä meidän demokraattisella valtiolla on yhteistä diktaattori Pätsin valtion kanssa?”.³⁶³

6.4. Konstantin Pätsin patsas Toompealle?

Syksystä 2015 alkaen on Virossa kehittynyt historiapolitiittinen kiista siitä, tulisiko Riigikogun yhteyteen Toompean palatsipuistoon eli Kuvernöörin puistoon (*Kuberneri aed*) pystyttää muistomerkki järjestyksessään ensimmäiselle Viron tasavallan presidentille Konstantin Pätsille. EMS:n kunniapuheenjohtaja ja Konstantin Pätsin museon johtaja Trivimi Velliste teki lokakuussa 2015 esityksen pystyttää Konstantin Pätsin muistomerkki pääkaupunkiin Tallinnaan. Velliste ihmetteli, miksi Viron tasavallan neljällä keskushahmolla on jo muistomerkkinsä: Jaan Tõnissonilla Tartossa, Jaan Poskalla Tallinnan Kadriorigissa ja Johan Laidonerilla Viljandissa, mutta Pätsin varsinainen muistomerkki puuttuu. Pätsin kotitilan Tahkurannan Metsakülässä on kylläkin muistomerkki, mutta Vellisten mukaan Viron ensimmäinen pääministeri ja

³⁶¹ *Akadeemia* 6/2007 ja 7/2007; *Tuna* 2/2007.

³⁶² Medijainen (2013).

³⁶³ Kender, Kaur: Mõrvade vajalikkusest. *Postimees*, 5.8.2004.
<<http://www.postimees.ee/1426737/morvade-vajalikkusest>>

presidentti tarvitsisi patsaan Tallinnan Toompealle, jossa Pätsin elämänuran merkitys oli suurin. Esityksen ajankohdan perusteluksi oli, että ”nykyisen Viron aika on saanut edellisestä kaksi vuotta pidemmäksi ja meillä on ollut riittävästi mahdollisuutta pohtia omaa historiaamme. Meidän narratiivimme on muuttunut. Eikö Päts ollut kuitenkin petturi? Miksi hän ei antanut käskyä panna vastaan puna-armeijalle? Miksi hän alistui ’äännettömästi’? Eikö tähän syynä ollutkin hänen turhamaisuutensa ja vallanhimonsa? Halu hävittää Viron kansan demokratia?”³⁶⁴

Velliste vastasi näihin esittämiinsä kysymyksiin laajemmin vuotta myöhemmin pitkässä *Postimehen* mielipidekirjoituksessaan *Konstantin Pätsi paradoks ehk äraleppimine ajalooga* (”Konstantin Pätsin paradoksi eli sopu historian kanssa”). Hänen argumenttinsa oikeastaan kokoavat nyky-Viron Päts-väittelyn apologisen puolen näkemykset:

- Päts johti Viron voittoon vapaussodassa ja on yksi Viron historian merkittävimmistä valtiomiehistä.
- Vuoden 1934 kansallisen hätätilan julistaminen, jota myös vallankaappaukseksi nimitetään, oli uuden, syksyn 1933 kansanäänestyksessä hyväksytyn perustuslain mahdollistama ja jälkeensä riigikogun hyväksymä.
- Vapsit olivat reaalin uhka ja yhteiskunta sisällissodan partaalla.
- Pätsin diktatuuri oli varsin pehmeä, kriitikki sallittiin mm. näytelmissä, joten ”vaikenemisen aika” on liioiteltu käsite.
- Vuodesta 1938 lähtien Viro oli jälleen parlamentaarinen valtio, jonka ensimmäinen perustuslaillinen presidentti oli Konstantin Päts.
- Vuosien 1939-1940 päätöksentekijöiden ajatteluun taas tulee suhtautua hermeneuttisesti. Heidän vaikeaan tilanteeseensa tulee samaistua, eikä sortua jälkiviisaaseen anakronismiin.
- Pätsin kauteen ajoittuu Viron henkisen ja aineellisen hyvinvoinnin kasvun sekä virolaistamisen aika.³⁶⁵

Ehkä populaaristi vetoavin argumentti on kirjoituksen lopussa:

³⁶⁴ Velliste, Trivimi: Eesti esimene valitsusjuht väärib mälestusmärki ka pealinnas. *Postimees*, 27.10.2016. <<http://arvamus.postimees.ee/3376907/trivimi-velliste-est-est-esimene-valitsusjuht-vaeaeerib-maelestusmaerki-ka-pealinnas>>

³⁶⁵ Velliste, Trivimi: Konstantin Pätsi paradoks ehk äraleppimine ajalooga. *Postimees*, 3.9.2016. <<http://arvamus.postimees.ee/3817273/trivimi-velliste-konstantin-paetsi-paradoks-ehk-aeraleppimine-ajalooga>>

*Viron tasavallan pääkaupungissa on tällä hetkellä ainut yksi julkinen valtionpäämiehen muistomerkki – nimittäin Venäjän federaation presidentin, Boris Jeltsinin – Ei kai meidän tietoinen tarkoituksemme ole korostaa tätä samaa 24. helmikuuta 2018? Latvialaiset ovat jo oman valintansa tehneet – Karlis Ulmanisin patsas seisoo Riian keskustassa pronssiin valettuna.*³⁶⁶

Jaan Tamm, tittelillä ”Viron muinaismuistosuojeluseuran ja Konstantin Pätsin museon perustajajäsen”, kritisoi Eesti Päevalehden vastineessaan varsin ankarasti Vellisteä siitä, että hänen argumenttinsa muistomerkkihankkeen puolesta ovat ”peräisin siitä vaikenemisen ajasta, jolloin vuonna 1934 perustettiin propagandapalvelu Pätsin kuin kansan isän ideaalin ikuistamiseksi”. Hänen mukaansa yhden henkilön aseman ylikorostamisessa on kyse ”bysanttilaisesta ajattelutavasta”. Lopuksi pikkutarkasti hän käy läpi useita Viron itsenäistymiseen vuonna 1918 johtaneita tapahtumia, joissa Päts ei ollut mukana, ja jos olikin, niin kiistanalaisesti. Päts esimerkiksi vastusti 24.8.1917 Tallinnan kaupunginvaltuustossa viron kielen määräämistä kaupunginhallinnon kieleksi. Tammen mukaan Pätsin toiminnallaan vuosina 1939–1940 pelasi lähinnä aikaa itselleen. Kun muut Viron valtionhallinnon virkamiehet ja yhteiskunnan johtoasemissa³⁶⁷ olleet menettivät henkensä NKVD:n teloituskammioissa tai vankileireillä, Päts säilytti henkensä ja lähetettiin Venäjän sisäiseen karkotukseen eläkeläisenä. Hänen vankeuskohtalonsa oli paljon lempeämpi kuin monen muun, ja hänet itse asiassa vielä rehabilitoitiin 1954 neuvostoviranomaisten käskyllä. Tammen mielestä Pätsille riittää EMS:n aikanaan Tahkurantaan palauttama, Pätsin itse alun perin järjestämä, muistomerkki. Sen sijaan Toompealle toisen pystyttäminen muistuttaisi liikaa palaamista toiseen aikaan ja valtioon, ”johon me emme kyllä enää takaisin haluaisi”. Hänen mukaansa Pätsin muistomerkki Toompean ”eli Viron parlamentaarisen demokratian symbolin” viereen olisi sopimatonta. Sen sijaan Viron kansa eli todellinen tasavallan perustaja tulisi huomioida muistomerkillä.³⁶⁸ Myöhemmin presidentin ulostulon jälkeen Tamm muutti kieltään vielä kovemmaksi ja sanoi, että Pätsin muistomerkki Toompealla olisi sama kuin pystyttäisi teloitettun haudalle muistomerkkin pyövelille.³⁶⁹ Tammen vastareaktio kuitenkin kertoi,

³⁶⁶ sama kuin ed.

³⁶⁷ Esim. Jüri Uluotsan hallituksen (1939–1940) 10 ministeristä NKVD teloitti neljä ja vankileireillä kuoli viisi. Kaikki vuosina 1941–1943.

³⁶⁸ Tamm, Jaan: Eesti riigi rajamise ettevalmistamine polnud ühe mehe, ammugi veel Konstantin Pätsi, ettevõtmine. Eesti Päevaleht, 16.1.2017. <<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/jaan-tamm-est-riigi-rajamise-ettevalmistamine-polnud-ue-mehe-ammugi-veel-konstantin-patsi-ettevotmine?id=76924732>>

³⁶⁹ Tamm, Jaan: Pätsi monumendi rajamine Toompea lossi aeda on kui timuka ausamba asetamine ohvri hauale. Eesti Päevaleht, 24.1.2017. <<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/ajaloolane-patsi-monumendi-rajamine-toompea-lossi-aeda-on-kui-timuka-ausamba-asetamine-ohvri-hauale?id=77014890>>

että eivät kaikki EMS:n vanhat toimijat ole hankkeen tukena, vaikka itse seura mukana siinä onkin.

Päts-muistomerkkiväittelyn yksi piirre on ollut se, että milloin niin historioitsijat kuin muut julkiseen keskusteluun osallistuvat tarjoavat omia ehdotuksiaan muistomerkin aiheeksi. Kulttuurilehti *Sirpissä* historioitsija Jaak Valgen ilmoitti näkemykseksensä, että muistomerkki pitäisikin pystyttää Otto Strandmanille, joka on myös yksi ensimmäisen Viron itsenäisyysajan merkittävimmistä poliitikoista, joka toimi pääministerinä ja sotaministerinä vapaussodan ensimmäisenä vuonna (1919) ja valtionpäämiehenä 1929–1931. Poliittiselta kannaltaan hän edusti sosiaaliliberaalia Työväenpuoluetta (*Eesti Tööerakond*). Hänet tunnetaan myös alkuperäisen Viron kruunun isänä ja I Riigikogun puhemiehenä. Strandman oli August Rein lisäksi ainut Viron valtionpäämies, joka ei joutunut neuvostoviranomaisten käsiin, koska hän teki itsemurhan saatuaan kutsun kuulemiseen.³⁷⁰

6.5. Presidentti vastustaa presidentin muistomerkkiä

Varsinaisesti väittely lähti liikkeelle, kun syksyllä 2016 Viron tasavallan 5. presidentiksi valittu Kersti Kaljulaid sanoi 21. tammikuuta 2017 *Sakala*-sanomalehdelle, ettei hän kannata presidentti Konstantin Pätsin muistomerkin pystyttämistä, eikä lähtisi sellaista avaamaan. Kaljulaid oli ensimmäinen Viron valtiojohtaja, joka otti kantaa hankkeeseen. Aiemmista presidenteistä Arnold Rüütel on sanonut tukevansa muistomerkkihanketta. Kaljulaid taas antoi ymmärtää pitävänsä Pätsiä ja Johannes Laidonera syyllisenä Viron itsenäisyyden menettämiseen, koska nämä edesauttoivat sitä kaappaamalla vallan vuonna 1934 ja perustamalla autoritaarisen hallitusmuodon. Lisäksi hän mainitsi, etteivät 1920- ja 1930-lukujen poliitikot ymmärtäneet vapaan ajatustenvaihdon ja sananvapauden olevan itse asiassa hyviä asioita kansan pimennossa pitämisen sijaan.³⁷¹

Uutisarvoista Kaljulaidin kommentissa oli se, että hän arvosteli virkansa perustajaa ja ensimmäistä haltijaa. Viron oikeudelliseen jatkuvuuteen pohjautuva itseymmärrys on aina korostanut Pätsiä tasavallan ensimmäisenä presidenttinä, joka kori kansansa tapaan karun kohtalon. Syksyllä 1992 riigikogu valitsi Lennart Meren Viron tasavallan järjestyksessään toiseksi presidentiksi.

³⁷⁰ Valge, Jaak: Strandman tagasi Toompeale. *Sirp*, 21.10.2016. <<http://www.sirp.ee/sl-artiklid/c9-sotsiaalia/strandman-tagasi-toompeale/>>

³⁷¹ Kuus, Indrek: President Kaljulaid ei poolda Pätsile monumendi püstitamist. *ERR*, 20.1.2017. <<http://uudised.err.ee/v/est/01b899fc-306b-44d0-a13f-3e4a09125e88/president-kaljulaid-ei-poolda-patsile-monumendi-pustitamist>>

Historioitsija ja arkistonhoitaja Peep Pillak, joka oli aikanaan selvittämässä Pätsin ja Laidonerin hautapaikkoja Venäjällä, vastasi presidentti Kaljulaidille, että tämä ”ei ole onneksi joutunut sellaisiin tilanteisiin, (eikä toivottavasti myöskään joudu) eikä osaa tai halua ymmärtää edeltäjänsä Konstantin Pätsin olennaista roolia meidän historiassamme”, ja kehui Arnold Rüütelin sen sijaan osaavan. Lisäksi hän kysyi: ”Vai jatkammeko edelleen tietäen, että virolaiset tunnetaan kansana, jolla on tapana lahjoittaa ystävyyskaupungeille V. I. Leninin patsaita ja pystyttää muistomerkkejä Ruotsin kuninkaalle tai Venäjän federaation ensimmäiselle presidentille, mutta ei kykene sopimaan, voisiko myös heidän ensimmäisellä presidentillään olla julkinen muistomerkki vai ei?”³⁷²

Helmikuun 2017 puolella väittely levisi laajemmin yhteiskunnassa. Tunnettu virolaisen sivistyneistön edustaja, kääntäjä ja opettaja Heli Susi³⁷³ kirjoitti pitkän julkisen kirjeen vastineena presidentti Kaljulaidille – alkuperäisen Viron tasavallan (EW) kansalaisen ja Pätsin ajan muistavan auktoriteetilla.

*Ei puoli vuosisataa neuvostovaltaa, aivojen saastuttamista väärennetyllä historialla ja punapropagandalla eikä yli sadantuhannen Viron kansan rohkeimman, kunniallisimman ja aikaansaavimman jäsenen hävittäminen ja maailmalle hajalleen ajaminen pyyhkineet kansan tietoisuudesta ”vanhaa hyvää Pätsin aikaa”. Pikemminkin neuvostoelämän absurdus loi siitä myytin. – – Jotakin mätää pitää nyt osalla uuden Viron ajan ihmisistä päässä olevan, kun ehdottoman kunnioittavan suhtautumisen tilalle on tullut syyllistäminen ja peräti halveksunta.*³⁷⁴

Kirjoitus edusti siis perinteistä Pätsin kunnioitusta. Suden mukaan ”Pätsiä rakastettiin, koska Päts rakasti kansaansa.” Kirjoituksen loppupuolella pelkoa Pätsin arvostelun vaikutuksesta Viron jatkuvuudelle ilmaisi seuraava:

³⁷² Pillak, Peep: Kaljulaid ei ole sellistesse olukordadesse sattunud nagu Päts ning ei oska mõista tema olulist rolli meie ajaloo. Eesti Päevaleht, 28.1.2017. < http://epl.delfi.ee/news/arvamus/ajaloolane-kaljulaid-ei-ole-sellistesse-olukordadesse-sattunud-nagu-pats-ning-ei-oska-moista-tema-olulist-rolli-meie-ajaloos?id=77058554#cxrecs_s>

³⁷³ Heli Suden isä asianajaja Arnold Susi oli Otto Tiefin viiden päivän hallituksen opetusministeri. Syntyyään kaukasianvirolainen A. Susi istui sittemmin Aleksandr Solženitsyn kanssa vankileirillä ja tuli mainituksi Vankileirien saaristossa. Heli Susi oli itse 8 vuotta Siperiassa.

³⁷⁴ Susi, Heli: Avalik kiri Kaljulaidile: midagi peab olema mäda me peades, et ainuvõimaliku Konstantin Pätsi austava suhtumise asemele on asunud süüdistamine ja põlgus. Eesti Päevaleht, 7.2.2017. <<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/avalik-kiri-kaljulaidile-midagi-peab-olema-mada-me-peades-et-ainuvõimaliku-konstantin-patsi-austava-suhtumise-asemele-on-asunud-suudistamine-ja-polgus?id=77161030>>

*Älkäämme siis lyökö halkeamia kivijalkaan, jonka päällä seisomme. Ylläpitäkäämme omaa arvokkuuttamme ja kunnioittakaamme edeltäjiämme, joille merkityksellisempiä oli oman kansan kuin henkilökohtaiset kohtalot.*³⁷⁵

6.6. Vapsien kunnianpalautus

Päts-väittelyn eräänlainen sivutuote tai – polku on kysymys vapsien eli vapaussoturien asemasta. Viron vapaussodan veteraanit järjestäytyivät vuonna 1929 Viron vapaussoturien keskusliitoksi (*Eesti Vabadussõjalaste Keskliit, EVKL*). Veteraanijärjestö politisoitui varsin pian ja alkoi vaatia puoluekorruption eli lehmänkauppojen (*lehmakauplemise*) ja marxismin hävittämistä. Kun suuri lama saavutti Viron, liikkeen kannatus kasvoi keskiluokan, yrittäjien ja sivistyneistön parissa. Liikkeen ideologinen johtaja oli nuori aatteellinen asianajaja ja vapaussodan aliluutnantti Artur Sirk. Liikkeen hallituksen puheenjohtaja oli kenraalimajuri Andres Larka, kunnioitettu vapaussodan sankari. Tärkeimmäksi poliittiseksi vaatimukseksi nousi vahvan valtiovallan vaatiminen, ja liikkeen suurin saavutus olikin sen kansanäänestyksessä lokakuussa 1933 hyväksytty perustuslakiesitys. Päts perusteli vallankaappaustaan vapsien vaaralla ja lakkautti liikkeen kovaotteisesti. Vapsit olivat virolaisversio oman aikansa oikeistoradikalismista.

Viron konservatiivisen kansanpuolueen (EKRE) eduskuntaryhmän varapuheenjohtajan, entisen Sauen kaupunginjohtajan, Henn Põlluaasin mukaan Viron vapaussodan veteraanit, ”todelliset Viron sankarit ja patriootit”, ansaitsivat kunnianpalautuksen heidän vainojansa Konstantin Pätsin sijaan. Põlluaasin mukaan muistomerkki Pätsille olisi oikeutettu, jos tämän teot rajoittuisivat vain vapaussodan saavutuksiin, mutta myöhemmin tehdyt ”huonot teot ylittävät vaa’alla hyvät”. Lisäksi hän toisti perinteisen Päts-kriittisen näkemyksen, että virolaisten olisi pitänyt panna suomalaisten tavoin Neuvostoliitolle vastaan, jotta ”kukaan ei olisi saanut myöskään 50 vuotta valehdella Viron liittyneen Neuvostoliittoon vapaaehtoisesti”. Lisäksi vastarinta olisi pelastanut Viron sitä seuranneelta ”helvetiltä ja venäläistämispolitiikalta, jonka alla meidän piti elää ja jonka yhteydessä maahan asutettiin lähes puoli miljoonaa venäläistä”. Kommentoidessaan nykyisen riigikogun sosiaalidemokraattisen puhemiehen Eiki Nestorin tukea Päts-muistomerkillä oli historian käyttö argumentoinnissa ns. ekreläiseen tyyliin varsin armotonta:

³⁷⁵ sama.

Syy voi löytyä historiasta, koska juuri tuolloisen neuvostolähetystön kesto-vieraat, sotsit [sosiaaldemokraatit – VJ] yllyttivät Pätsiä suorittamaan vallankaappauksen ja tukivat häntä Viron demokratian hävittämisessä. Muistomerkin pystyttäminen rehabilitoisi Pätsin ja tätä kautta myös sotsit, jotka mm. ensimmäisen tasavallan aikana tekivät lähes 20 kertaa esityksen poistaa Viron perustuslain esipuheesta velvoitteen suojella ja säilyttää virolainen kulttuuri ja kansa.³⁷⁶

Päts-muistomerkkihankkeen tukemisen sijaan EKREn ja keskustapuolueen eduskuntaryhmät ilmoittivat joulukuussa 2016 kannattavansa ja osaltaan rahoittavansa muistomerkin pystyttämistä Viron vapaussoturien liikkeen johtajalle Artur Sirkille, jonka mystisestä kuolemasta tulee 80 vuotta elokuussa 2017.³⁷⁷ Keskustapuolueen osalta hankkeessa on mukana puolueen kansallismielisen siiven edustaja Jaanus Karilaid, joka myös johtaa huhtikuussa 2015 perustettua vapsien rehabilitoimisen tukiryhmää riigikogussa.³⁷⁸ Virolaishistorioitsijoiden suhtautuminen vapsien rehabilitoimishankkeeseen on ollut ihmettelevä. Tarton yliopiston Baltian politiikan professori Andres Kasekamp ja Tallinnan yliopiston historioitsija Marek Tamm ovat kyselleet, mitä historioitsijoiden pitäisi siis oikein tehdä. Jaak Valge kyllä on myöntänyt, että osalla virolaisessa yhteiskunnassa on vapseista huonompi käsitys kuin nämä todella olivat. Kasekamp on huomauttanut, että vapseja on tutkittu viimeiset 20 vuotta ja vanhan propagandan sekä väärinymmärrysten jälkiä on korjattu. Muuten historioitsijat ovat yhtä mieltä siitä, että vapsien rehabilitoimishanke on EKREn puolelta lähinnä poliittisesti motivoitunut. Edellä mainittujen virolaishistorioitsijoiden mukaan EKRE haluaa samaistaa itsensä vainottuihin isänmaallisiin, aatteellisiin ja kansan suulla puhuneisiin vapaussotureihin. Näinollen heidän mukaansa vapaussoturien populismi samaistuu osaksi EKREn oikeistopopu-

³⁷⁶ Põlluaas, Henn: EKRE saadik: Pätsile ausamba püstitamine ei ole hea mõte, vapsid vajavad rehabiliteerimist, Eesti Päevaleht, 8.1.2017. <<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/ekre-saadik-patsile-ausamba-pustitamine-ei-ole-hea-mote-vapsid-vajavad-rehabiliteerimist?id=76834872>>

³⁷⁷ Koorits, Vahur: Keskerakonna rahvuslased vapsidest: ajaloolaste pahameel tõestab vajadust tänini demoniseeritav patriootlik liikumine rehabiliteerida. Delfi, 26.5.2015. <<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/keskerakonna-rahvuslased-vapsidest-ajaloolaste-pahameel-toestab-vajadust-tanini-demoniseeritav-patriootlik-liikumine-rehabiliteerida?id=7155551>>; Koorits, Vahur: EKRE ja Keskerakond toetavad vapside liidrite mälestusmärgi püstitamist. Delfi, 13.12.2016. <<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/ekre-ja-keskerakond-toetavad-vapside-liidrite-malestusmargi-pustitamist?id=76580392>>

³⁷⁸ Luts, Priit: Keskerakond ja EKRE moodustasid vabadussõjalaste rehabiliteerimise toetusrühma. ERR, 8.5.2015. <<http://uudised.err.ee/v/eesti/ba20ccf1-59fb-4ec6-ae78-830050f7efe8/keskerakond-ja-ekre-moodustasid-vabadussojalaste-rehabiliteerimise-toetusruhma>>

lismia.³⁷⁹ Olivat puolueen motiivit mitkä tahansa, voi ainakin varmuudella todeta, että vanha vapsien Päts-vastaisuus elää EKRE:n piirissä.

Maaliskuun 2017 alussa riigikogun lakivaliokunta (*õiguskomisjon*) käsitteli juurikin Jaanus Karilaidin johdolla Viron vapaussoturien liiton asemaa maan historiassa ja mahdollista rehabilitointia. Ennen käsittelyä historioitsijat Jaak Valge ja Art Johanson pitivät esitelmän aiheesta ”Viron autoritaarisen hallinnon poliittiset repressiot vuosina 1934–1940”. Valge suositteli, että autoritaarisuus tulisi tuomita ja se olisi ”moraalisesti kaunista”. Se, miten tämä tulisi tehdä, hän jätti kansan valitsemien edustajien päätettäväksi. Hän kuitenkin huomautti, että tällaisen julkilausuman tai julistuksen ei tulisi kuitenkaan millään tavalla asettaa vaaraan Viron oikeudellista jatkuvuutta. Oppositioon kuuluvan liberaalin Reformipuolueen puheenjohtaja Hanno Pevkurin mukaan riigikogun ei tulisi harjoittaa historian tulkintaa, vaan keskittyä lainsäädäntötehtäviinsä. Lisäksi hän lisäsi, ettei riigikogun tehtävä ole ”mennä 80 vuotta taaksepäin ja alkaa arvioida silloisia olosuhteita”. Lopulta lakivaliokunta ei päässyt asiasta yksimielisyyteen; ei myöskään sen osalta, onko aihe ylipäättään riigikogun tehtäviin kuuluva. Karilaid ilmoitti tavalla tai toisella vievänsä keskustelun tulevaisuudessa suureen saliin. Hänen mukaansa riigikogussa on 10 kansanedustajan ryhmä, joka on valmis viemään kysymystä eteenpäin. Itse hän ilmoitti tukevansa ideaa anteeksipyyntöstä.³⁸⁰

Myöhemmin samana iltana Viron television pääuutislähetysohjelmassa *Aktuaalne Kaamera* Tarton yliopiston professori Andres Kasekamp sanoi, että kysymys on hirveän monimutkainen, kuten myös lakivaliokunta huomasi. Asialla on hänen mukaansa kolme tasoa: poliittinen, historiantutkimuksellinen ja oikeudellinen. Hänen mukaansa keskustelu historiasta on aina tervetullutta, mutta lisäsi Virossa tärkeän ulko- ja turvallisuuspoliittisen argumentin loppuun:

Mutta se, mitä valtion tulisi tehdä – se on jo paljon painavampi asia, koska jos riigikogu tai hallitus ottaa jonkun näkökannan, on sillä myös kansainvälinen ulottovuutensa. Eli kun esimerkiksi vapseja, joita pidetään muualla maailmassa äärioikeistolaisina – ehkä jopa fasisteina – alettai-

³⁷⁹ Laev, Ivo: EKRE ja Keskerakonna vapside toetusrühm ärritab ajaloolasi. ERR, 24.5.2015. <<http://uudised.err.ee/v/eesti/a4ce08e8-0a41-44a7-8d0b-5e4de1b127da>>

³⁸⁰ Kuus, Indrek, Raiste, Anne, Viirand, Laur: Õiguskomisjonis jäi hinnang vapsidele ja vaikivale ajastule andmata. ERR, 7.3.2017. <<http://uudised.err.ee/v/eesti/2e3218a8-5bc7-4605-a4e2-1faddae5d3ab/oiguskomisjonis-jai-hinnang-vapsidele-ja-vaikivale-ajastule-andmata>>

*siin rehabilitoida, voitte arvata, millaiset otsikot siitä syntyisivät, ei vain idässä, vaan myös lännessä.*³⁸¹

Niin tämä kuin Valgen huomautus tarpeesta olla vaarantamatta Viron oikeudellista jatkuvuutta ovat kiinnostavia huomioita. Viron historiantulkinnat ovat sidottuja jatkuvuuteen, ja jatkuvuuden taas turvaa hyvä kansainvälinen ja ulkopoliittinen maine, koska se on sidoksissa turvallisuuspoliittiseen asemaan.

7. Johtopäätökset

Ex injuria jus non oritur (suom. ”Vääryydestä ei synny oikeutta”, vir. ”Ebaõiglusest ei sünni õigust”) on vanha jo roomalaisesta oikeudesta peräisin oleva periaate, joka kiteyttää myös virolaisen restitutionismin motiivin syvimmän olemuksen. Myös presidentti Ilves on vedonnut tähän periaatteeseen.³⁸² Viron tapauksessa tämä suuri vääryys on Molotov-Ribbentrop-sopimus. Tämän suuren vääryyden seurausten legalisoimista vastaan syntyivät kansalaiskomiteat ja koko palauttamispolitiikka. Periaatetta on sovellettu niin omaisuusreformiin kuin kansalaisuuslakiinkin, mutta jälkimmäisessä se toteutui puhtaimmin. Periaatteeseen vetosivat aikanaan jo pakolaispoliitikot. Sitä palauttajat toistivat korkeimmassa neuvostossa argumentoidessaan niitä poliittisia vastustajiaan vastaan, jotka olisivat käytännön olosuhteisiin vedoten menneet helpoimman kautta. Toisaalta palautuspolitiikan periaatteita on Virossa onnistuttu soveltamaan joustavasti niistä samalla kiinni pitäen.

Periaate ”vääryydestä ei synny oikeutta” ei tarkoita tiukasti taaksepäin katsomista, vaan se kumpuaa historiallisesta kokemustiedosta, joka on syntynyt kansan koettua joutuneensa katastrofin partaalle. Jos ”voimavara” ei kuulostaisi niin lattealta nykypäivän käsitteeltä, voisi sitä sellaiseksi kuvailla. Baltian maat ovat ainoita länsimaaisia demokratioita, joilla on lähihistorian kokemus siitä, mitä tarkoittaa kansakunnan joutuminen kokonaisuutena uhanalaiseksi omassa maassaan. Tämä kokemus estää ajautumista kyyneisyteen oman maansa turvallisuuden suhteen, auttaa ymmärtämään realiteetteja ja ehkä myös välttämään vanhoja länsimaita nykyisin vaivaavan näköalattomuuden, koska on jo olemassa tietoa jostakin nykyistä asiantilaa paljon pahemmasta.

Ex injuria jus non oritur on kansallismielisen legalismin ydin, joka on varmasti vaikuttanut myös siihen, miksi Viro on kehittänyt oikeusvaltiota ja kitkenyt korruptiota ää-

³⁸¹ Sama.

³⁸² Sulbi, Rau: President: Ebaõiglusest ei sünni õigust. Postimees, 28.12.2011.
<<http://www.postimees.ee/684172/president-ebaoglusest-ei-sunni-oigus>>

rimmäisen tehokkaasti. Johdannossa siteerattu Mart Nutt saattoi siis hyvinkin olla oikeassa väittäessään, että restitutionismi varmisti Viron kehittymisen länsimaiseksi liberaalidemokratiaksi. Tosin objektiivisuuden nimissä on sanottava, että sen kunnian antamisen kokonaisuudessaan restitutionismille kuin aatteena tai periaatteena on varsin poliittinen väite. Sen sijaan restitutionismin takanakin oleva periaate ”vääryydestä ei synny oikeutta” on varmasti auttanut virolaisen oikeusvaltion kehittämisessä ja kertoo ylipäättään yhteiskunnan vahvoista legalistisista juurista. Tätä todistaa vertailu toiseen entiseen neuvostotasavaltaan eli Venäjän federaatioon, jonka kansainvälispoliittinen oppi näihin päiviin asti nojannut päinvastaisiin periaatteisiin. Kun oikeudenkäytölle ja oikeusperiaatteille ei ole vahvaa sijaa yhteiskunnassa, näkyy se niin ulkopoliitikassa kuin korruptiossakin.

Viron tasavallan palauttamista on kannattanut näihin päiviin oikeudellisen jatkuvuuden idea. Siitä on tullut niin vallitseva periaate, etteivät edes sen entiset vastustajat halua myöntää sitä joskus vastustaneensa. Oikeudellinen jatkuvuus on luonut kollektiivisen identiteetin valtiolle. Sen sijaan Päts-keskustelu on esimerkki sen kipukohdista. Päteekö periaate ”vääryydestä ei synny oikeutta” Pätsin vallankaappaukseen ja siitä seuranneeseen presidenttiyteen? Mikä on jatkuvuuden arvostelua ja millainen arvostelu on jatkuvuudelle vahingollista? Allekirjoittanut väittäisi, että niin kauan aktiivinen, vaikkakin virolaiseen tyyliin terävä ja karkäs, yhteiskunnallinen keskustelu jatkuu, kuten on oletettavaa, ei Virolla ole tästä huolta. Jos jotakin Viron historia opettaa Pätsin ajasta, niin sen, että vaikeneminen johtaa alistumiseen. Tämän toteaminen taas ei kyseenalaista Viron oikeudellisen ja institutionaalisen (presidenttiyden) jatkuvuutta, jolleivät virolaiset sitä itse niin halua.

On mahdotonta sanoa, milloin tasavallan palauttaminen loppuu, mutta syyn sille voi jo ennustaa: kun se ei enää tarjoa identiteettiä eikä merkitystä Viron kansalle ja valtiolle. Neuvostoajan ”kaksikielinen” eli yksikielinen suurvenäläinen nationalismi eli ns. ”internationalismi” oli ulkoista pakkoa, joka pikemminkin tiivistä kansallista identiteettiä. Sen sijaan globaalissa maailmassa Viro on mukana vapaaehtoisesti ja siitä myös hyötyn. Tällöin muutokset pienen kansan kieleen, kulttuuriin ja identiteettiin ovat enemmän ”salakavalia”, koska ne tapahtuvat vapaaehtoisen vuorovaikutuksen kautta. Viro kokee kaikki muutokset peräkkäin nopeasti, kun taas länsimaat ovat kokeneet nämä muutokset vaiheittain vuosikymmenten kuluessa. Niillä voi olla vaikutuksensa kansallisiin historiakäsityksiin, jotka ovat oleellinen osa oikeudelliseen jatkuvuuteen pohjautuvalle iden-

titeetille, tai sitten ne mukautuvat. Itä-Euroopan nousevilla mailla on myös mahdollisuus välttää ne virheet, joita heidän edeltäjänsä lännessä ovat tehneet.

Kuten Lauri Mälksoo on todennut, ei *restitutio ad integrum* ole täydellisesti mahdollista edes oikeustieteellisesti tarkasteltuna. Täydellinen ”historian pyörän kääntäminen olisi ollut järjenvastaista”.³⁸³ Restitutio tehtiin katsomalla osittain historiaan, esimerkiksi kansalaisuuskysymyksessä muttei omaisuusreformissa. Tehdyt päätökset ovat jääneet lähihistoriaan ja restitutiosta on tullut osa identiteettiä, joka on valtion ydin ja olemassaolon syy. Vuosien 1918–1940 Viron identiteetin pohjalla oli vapaussota, vaikka kunolla se sellaiseksi muodostui tai muodostettiin Pätsin hallinnon aikana. Sen merkitys on vieläkin (yllättävän) vahva, mutta arveltavaa on, että Viron itsenäisyyden palauttamisen päivästä muodostuu yhä tärkeämpi juhla niin, että se hahmotetaan palauttamisen juhlanä eikä uuden tasavallan syntymäpäivänä, jollaisena palauttajat sen 1990-luvun alussa ymmärsivät ja vierastivat. Se on myös päivä, jonka nykyiset Viron tasavallassa syntyneet sukupolvet kokevat ajallisesti läheiseksi, mutta samalla jo juhlallisen etäiseksi.

Palauttamiseen kytkeytyy lustraatio eli hallinnon puhdistaminen vanhasta kommunistihallinnosta. Se ei toteutunut, vaikka tietyssä määrin sille olisi ihan ihmisten oikeusturvan ja ihmisoikeuskysymysten kannalta ollut tarvetta. Saksassa toteutettiin denatsifikaatio, ja muissakin entisissä diktatuureissa on puhdistettu hallinto entisistä repressiokoneiston toimijoista. Tätä tapahtui varsin vähän Virossa. Ilmeisesti pienessä maassa se on ollut vaikeampaa, mutta virolaisen legalismin näkökulmasta on kummallista, että poliisissa, syyttäjälaitoksessa ja vankeinhoitolaitoksessa, tai ihan vain yliopiston oikeustieteen opettajakunnassa, voi toimia KGB:n työntekijöitä. Tulee muistaa, ettei KGB ollut mikä tahansa ”poliisi”, vaan kaiken kattava organisaatio, jonka tehtävänä oli kansalaisten ideologinen kontrolli. Oikeudellis-moraalisesti sen toiminta ei ollut millään tavalla oikeutettua tai hyväksyttävää. Tutkimus virolaisen yhteiskunnan lustraatiosta ja sen puuttumisesta sekä suhteesta palauttamispolitiikkaan olisi siis aiheeltaan potentiaalinen.

Tässä tutkimuksessa on käytetty kolmea käsitettä EW, ENSV ja EV, joista viimeinen ei kuitenkaan ole ns. kolmas tasavalta. Laskutoimitus $EW+ENSV=EV$ ei siis ole mahdollinen tai ainakaan korrekti, eikä oikeudellista jatkuvuutta huomioiva. Historia – ja iden-

³⁸³ Mälksoo, 273.

titeettipolitiikka eivät kuitenkaan ole aritmetiikkaa tai algebraa, joten on todettava, että EW on EV , ja ero niiden välinen ero on se V :n ja W :n välinen.

Lähteet ja kirjallisuus

Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Eesti Rahvusrhiiv (ERA), Tallinna

Viite: ERA.5008.1.3; 3

Eesti Rahvusnõukogu orgaanid ja koosseis, ERN koosseisude, koalitsiooni kuuluvate poliitiliste parteide/rühmituste jm. nimekirjad (ERA.5008.1.3), 2. struktuur ja koosseis, 1949–1953? (ERA.5008.1), Eesti Rahvusnõukogu (ERA.5008), Organisatsioonid, Eesti Rahvusrhiiv.

Viite: ERA.1608.2.193; 80

Vabade Eestlaste Ülemaailmne Keskorganisatsioon Lontoosta ministeri K. Selterile Geneveen. Kirjavahetus Eesti esindajaga Karl Selter'iga 10.1.1952–19.12.1953, 80. 7.7, 7 (kirjeenvaihtokansio), Eesti Peakonsulaat New Yorgis (ERA 1608).

Yksityinen kirjeenvaihto omaisuusreformista

Veikko Jarmala ja Mihkel Must, tekijän hallussa.

Julkaistut lähteet

Eesti Teataja. 10. tammikuuta 1953.

Eesti Teataja. 7. maaliskuuta 1953

Eesti Teataja. 21. maaliskuuta 1953

Eesti Vabariigi Põhiseadus 1938

Eesti Wabariigi Põhiseadus (1938)

Erelt, Pekka: Ajaloolaste lahing Konstantin Pätsi pärast. Eesti Ekspress, 28.6.2007

Erelt, Pekka: Vene propaganda kasutab eesti ajaloolasi Eesti vastu. Eesti Ekspress, 2.6.2016.

Erelt, Pekka: Eesti ajaloolased Vene propaganda tõmbetuules. Eesti Ekspress, 30.12.2010.

Korb: eelarves pole sundüürnikele kahjude hüvitamiseks raha ette nähtud , ERR, 1.3.2017..

Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei, Põhikiri & Program, 2–3. ERSP, Tallinn, 1989

ERSP Toimetised, nro 4 1989, Tartu 1989, 8.

Haukka, Joel: Moraalne õigus valimistel osaleda. Vaba Eesti Sõna. 19.2.2011.

Hint, Mati: Vaade Eesti iseseisvumisele soometunud Soomest. Sirp, 21.2.2013

Hänni, Uku: Omandireform 1991–2016. Eesti Omanike Keskkliit, 23.3.2017.

Jõekallas, Silvi: Repressioonid Eestimaal jätkuvad, Postimees 13.6.2001.

Kender, Kaur: Mõrvade vajalikkusest. Postimees, 5.8.2004.

Kolhoosi näidis põhikiri 1970, Eesti NSV Põllumajandusministeerium 1969.

Koorits, Vahur: Lenk: Las siis olla edgaripäev, Delfi.ee, 4.8.2011.

Koorits, Vahur: Savisaar: õnneks ei suutnud Eesti Komitee taasiseseisvumist ära vussida. Delfi, 19.8.2011

Koorits, Vahur: Keskerakonna rahvuslased vapsidest: ajaloolaste pahameel tõestab vajadust tänini demoniseeritav patriootlik liikumine rehabiliteerida. Delfi, 26.5.2015.

Koorits, Vahur: EKRE ja Keskerakond toetavad vapside liidrite mälestusmärgi püstitamist. Delfi, 13.12.2016.

Kornisheva, Margarita: Сависаар не устраивал своей двуличностью, а Лебедев имел шанс

возглавить МБД, Delfi Rus, 18.8.2011.

Kuus, Indrek: President Kaljulaid ei poolda Pätsile monumendi püstitamist. ERR, 20.1.2017.

Kuus, Indrek, Raiste, Anne, Viirand, Laur: Õiguskomisjonis jäi hinnang vapsidele ja vaikivale ajastule andmata. ERR, 7.3.2017.

Laar, Mihkel: Eesti Vabariigi ise- või taasiseseisvumine?. Müürileht, 18.4.2016.

Lamp, Berit-Helena: Integrast – uus sõimusõna eestimeelse venelase kohta, 30.10.2009.

Luts, Priit: Keskerakond ja EKRE moodustasid vabadussõjalaste rehabiliteerimise toetusrühma. ERR, 8.5.2015.

Laev, Ivo: EKRE ja Keskerakonna vapside toetusrühm ärritab ajaloolasi. ERR, 24.5.2015.

Laugen, Lauri: Soome rahvastikuregistrikeskuse jaoks oli Eesti ametlikult Nõukogude Liidu osa. Delfi, 12.12.2014.

Liia Hänni: omandireform oli ühiskonnale raske katsumus, Postimees, 21.10.2012.

Lukas, Jaan: Rein Järlik: Eesti riik saab olla ainult siis, kui siin väikesel maal oleme enamuses meie, eestlased! Kesknädal, 17.8.2016

”Ma tahaksin kodus olla”, lauluraamat, Korporatsioon Saksala, 2017.

Makarov, Ivan: Vene inimese eestimeelsus Eestis on taunitav. Postimees, 14.2.2017.

Medijainen, Eero: I Eesti Vabariik – ajalooks saanud tont? Postimees, 27.3.2013.

Meie Kodu. 14.5.1953

Muuli, Kalle: Kloostrimetsa kokkulepe. Lääne Elu, 22.3.2015

Nutt, Mart: Õiguslik järjepidevus: Eesti võti Euroopa Liitu ja NATOsse. EV Välisministeerium, 23.2.2013..

Nutt, Mart: Mis riigis me sündisime? Postimees, 8.12.2014

Otter, Arne: Miks nurjus põllumajandus-reform?, Postimees, 4.1.1996.

Palk, Paavo: Taasiseseisvumise üllatused. Diplomaatia, nro 156, elokuu 2016.

Pillak, Peep: Kaljulaid ei ole sellistesse olukordadesse sattunud nagu Päts ning ei oska mõista tema olulist rolli meie ajaloos. Eesti Päevaleht, 28.1.2017.

Postimees 7.10.1945.

Loorberid tuleviku ajalooramatus, Lähimineviku mälestused tuleb kirja panna nüüd. Postimees, 14.8.1998.

Baltic_News_Service (BNS): Soome ühiskonnategelased taunivad Eesti-vastaseid rünnakuid. Postimees, 8.10.2008.

Põlluaas, Henn: EKRE saadik: Pätsile ausamba püstitamine ei ole hea mõte, vapsid vajavad rehabiliteerimist, Eesti Päevaleht, 8.1.2017.

Püüa, Garel: Ajaloolased seavad kahtluse alla kogu Ilmjärve Pätsi-monograafia. Eesti Päevaleht, 20.6.2007.

Ruutsoo, Rein: Ajaloolane ja patriootilised müütid. Postimees, 23.7.2004.

Ruutsoo, Rein: Kalle Muuli raamat saastab ajaloomälu. Kesknädal (Keskustapuolueen äänenkannattaja), 3.6.2015.

Savisaar, Edgar: Midagi ei sünni tühjale kohale, Õhtuleht, 20.5.2000.

Sulbi, Raul: Pärnaste: ülemnõukogu idee järgi oleks loodud uus vabariik, Postimees, 9.3.2010

Susi, Heli: Avalik kiri Kaljulaidile: midagi peab olema mäda me peades, et ainuvõimaliku Konstantin Pätsi austava suhtumise asemele on asunud süüdistamine ja põlgus. Eesti Päevaleht, 7.2.2017.

Suurkask, Heiki: Nelja aastaga iseseisvaks: 1989 – kodanike komiteed, Balti kett ja läbimurre Moskvast. Forte Delfi, 14.8.2016.

Suurkask, Heiki: Päts ja Tõnisson - võrdleme, kumb neist rohkem Eesti riigi heaks ära tegi. Delfi Forte, 12.2.2017.

Tamm, Jaan: Eesti riigi rajamise ettevalmistamine polnud ühe mehe, ammugi veel Konstantin Pätsi, ettevõtmine.

Tamm, Jaan: Pätsi monumendi rajamine Toompea lossi aeda on kui timuka ausamba asetamine ohvri hauale. Eesti Päevaleht, 24.1.2017.

Teder, Merike: Kama: Omandireform viidi läbi efektiivseimal moel. Postimees, 20.10.2012.

Toomiste, Malle: Lammutav reform pettis maarahva lootusi, Postimees. 14.12.1996.

Sulbi, Rau: President: Ebaõiglusest ei sünni õigust. Postimees, 28.12.2011.

Vahtre, Lauri: Kus on ajalooline tööde. Õhtuleht, 10.8.2004.

Valge, Jaak: Strandman tagasi Toompeale. Sirp, 21.10.2016.

Velliste, Trivimi: Eesti esimene valitsusjuht väärib mälestusmärki ka pealinnas. Postimees, 27.10.2016.

Velliste, Trivimi: Konstantin Pätsi paradoks ehk äraleppimine ajalooga. Postimees, 3.9.2016.

Viires, Mauno: Edgaripäev - On see ikka olemas?, Sakala, 20. elokuuta 2010

Villem, Andrus: Poliitiline vägikaikavedu tekitab müüte, 10.8.2005.

Savisaarelt võetakse edgaripäev, Õhtuleht (pääkirjoitus), 10. joulukuuta 2007.

Sundüürnikud jälle valimisvankri ees, Õhtuleht (pääkirjoitus), 26.1.2017.

Õmbus, Jaan: Kaotatud kodud. Eesti omandireformi sundüürnike lugu 1989–2009, Eesti Üürnike Liit. Tallinna 2009.

Esitelmät

Kostabi, Heino: Balti riigid omariiklust taastamas, esitelmä, 22.8.2008. Rahvusvaheline ajaloo-konverents – riikliku iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel aastatel 1990–1992.

Velliste, Trivimi: August Rei – Riigimees ja diplomaat. MTÜ Konstantin Pätsi Muuseumi esimehe Trivimi Velliste ettekanne A. Rei 130. sünniaastapäeva konverentsil Kabalas Türi vallas Järvamaal. 22.3.2016

Viralliset lehdet (ENSV/EV Teataja, Riigi Teataja)

Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja, julkaisija: ENSV MN Asjadevalitsus, Tallinna.

ENSV Teataja 1989, nro 36, 24.11.1989

ENSV Teataja, 1989, nro 10, 10.3.1989

ENSV Teataja 1990, nro 3, 29.1.1990

ENSV Teataja 1990, nro 6, 7.3.1990

ENSV Teataja 1990, nro 11, 9.4.1990

ENSV Teataja 1990, nro 12, 16.4.1990

ENSV Teataja 1990, nro 14, 18.5.1990

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja, julkaisija: Eesti Riigikantselei, Tallinna.

EV Teataja, nro 15, 25.5.1990

EV Teataja, nro 16, 1.6.1990

Eesti Vabariigi Riigi Teataja, julkaisu verkossa

Riigi Teataja 19.12.1990 (RT 1990 22, 280)

Riigi Teataja, 31.1.1991 (RT 1991, 4, 65)

Riigi Teataja, 11.3.1991 (RT 1991, 8, 127)

Riigi Teataja 11.3.1991. (RT 1991, 8, 126)

Riigi Teataja, 13.6.1991. (RT 1991, 21, 257)

Riigi Teataja, 21.8.1991. (RT 1991, 25, 312)

Riigi Teataja, 6.11.1991 (RT 1991, 39, 476)

Riigi Teataja, 26.2.1992 (RT 1992, 7, 109).

Riigi Teataja, 11.03.1992 (RT 1992, 10, 142)

Riigi Teataja, 11.3.1992. (RT 1992, 10, 143)

Riigi Teataja, 8.4.1992. (RT 1992, 31, 408)

Riigi Teataja, 18.2.1993 (RT 1993, 13, 204)
Riigi Teataja, 19.1.1995 (RT I 1995, 12, 122)
Riigi Teataja, 1.7.2009. (RT 1992, 31, 408)

Lisäksi: Neuvostoliiton korkeimman neuvoston päätös: Об организации и мерах по обеспечению проведения референдума СССР по вопросу о сохранении Союза Советских Социалистических Республик, Постановление Верховного Совета СССР, 16.1.1991, nro 1910-1. Art. 87

Korkeimman neuvoston istuntopöytäkirjat (stenogrammid)

ENSV ÜK XII stenogrammid, II köide 1990
EV ÜK XII stenogrammid, VII köide 1991
EV ÜK XII stenogrammid, VIII köide 1991.
EV ÜK XII stenogrammid, IV köide 1992
EV ÜK XII stenogrammid, V köide 1992.
EV ÜK XII stenogrammid, VI köide 1992

Audiovisuaalsed tallendid

- Ajalooline Jaak Juske jutustab August Rei olulisusest Eesti jaoks. Youtube. 16.11.2014. (youtube.com)
- Hobuse aasta. Dokumenttelokuv. Tallinnfilm 1991, kesto: 49:09. (Eesti Filmiarhiiv) Tasavallan presidentti Mauno Koivistu teadustilaisuus. 16.1.1991, kuvanauhatalenne, Yleisradio (arkisto)
- Töökollektiivide Ühendnõukogu loomine 30.11.1988, osa 1. ERR äänilaenne. (ERR Digihoidla)
- Vabaduse laul, julkaistu 7. lokakuuta-18. marraskuuta 2011. ERR Digihoidla: (videotalendid)

Muud lähte

Kirjallisuus

Eesti Omanike Keskkond: Järeloomberasutajate omandi ärastamise lugu, Probleemi olemus, põhjused, eritused ja järeloomused. Ortwill, Tallinna 2012.

Eesti Vabariigi Valimiskomisjon: Valimised Eestis 1992–1995 – Statistikaat ja selgitusi, Tallinna Trükikoda OÜ, Tallinna 2015

Grigorjan, Rafik ja Rosenfeld, Igor (toim.): Iseseisvuse anatoomia. Kollektiv Avtorov. Tartu 2004.

Kallas, Kristina: Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990–1994. peaseminaritöö, filosoofiateaduskond, ajaloo õppetool. Tartu Ülikool 2000.

Kiin, Sirje (toim.): Eesti kongress – siis ja praegu. SE&JS. Tallinna 2000.

Laar, Mart; Ott, Urmas ja Endre, Sirje: Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991. SE&JS, Tallinna 1996.

Lauristin, Marju: Vihalemm, Peeter ja Ruutsoo, Rein: Viron vapauden tuulet. Gummerus, Jyväskylä 1989.

Lauristin, Marju: Punane ja sinine. AS Eesti Ajalehed, Tallinna 2010.

- Muuli, Kalle: Isamaa tagatuba. Tulimuld, Tallinna 2012.
- Muuli, Kalle: Vabariigi sünnimärgid. Varjatud murdehetki Eesti poliitiks 1987–1991. Tulimuld, Tallinna 2013.
- Möttus, Aaro (toim.): Eesti NSV / Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseis 29.03.1990–29.09.1992. Statistikat ja ülevaateid. Riigikogu Kantselei & Eesti Rahvusraamatukogu, Tallinna 2013.
- Mägi, Harri: ENSV KGB tegevuse lõpetamine. Kirjastus Varrak, Tallinn 2012
- Mälksoo, Lauri: Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus – Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940.a-1991.a ja pärast 1991.a. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tallinn 2005.
- Niitsoo, Viktor: Mürimurdjad – MRP-Aeg ja ERSP lugu, Ortwil, Tallinna 2002.
- Nurmi, Olli: *Totuuden ja oikeuden asia* : Eesti Muinsuskaitse Selts ja Viron historian uudelleensynnyttäminen vuosina 1987–1991. poliittisen historian pro-gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto 2009.
- Rahvastiku koostis ja korteriolud, 1 III. 1934 Rahvaloenduse andmed. Vihk II. Riigi Statistika Keskbüroo, Tallinna 1930
- Raun, Toivo Ülo: Viron historia. Otava. Helsinki 1989.
- Rohtmets, Helen: Eesti kodakondsuse kujunemine: põhimõtted ja praktika. Filosoofiateaduskond, lähiajaloo magistritöö, Tartu Ülikool 2005.
- Sakkeus, Luule; Klesment, Martin ja Puur, Allan: Parental home characteristics of the 1924–1983 birth cohorts in Estonia. Teoksessa Nugin, Raili; Kannike, Anu; Raudsepp Maaris (toim.) Generations in Estonia: Contemporary Perspectives on Turbulent Times Approaches to Culture Theory 5. University of Tartu, Tartu 2016
- Savisaar, Edgar: Peaminister: Eesti lähiajalugu 1990–1992. Kleio. Tallinna 2004
- Smoosha, Sammy & Järve, Priit (toim.): The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe, Open Society Institute, Budapest 2005, Foreword XV.
- Tarvel, Enn (toim.): Ajaloolise tõe otsingul, Umara Kirjastus, Tallinn 1999.
- Tiit, Ene-Margit: Eesti rahvastik Hinnatud ja loendatud. Statistikaamet, Tallinna 2014.
- Valk, Heiki (toim.): Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2010, Õpetatud Eesti Selts, Tartu 2010
- Viikberg, Jüri (toim.): Eesti rahvaste raamat: rahvusvähemused, -rühmad ja -keeled. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinna 1999.
- Vetik, Raivo (toim.): Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinna 2012
- Vihalemm, Peeter (toim.): Vundamendi taastamine iseseisvale riigile. Dokumente, materjale ja meenutusi Eesti Vabariigi Ülemnõukogu tegevusest aastatel 1990–1992. Täiendatud väljaanne. 2. painos. Heino Kostabi, Tartu 2012
- Viirsoo, Osvald (toim.): Eesti Põllumeeste poliitika. Ülevaade põllumeeste liikumisest 1917–1955. Eesti Põllumeeste Kogude Esindus paguluses. Lund 1956.
- Zetterberg, Seppo: Viron historia. SKS, Jyväskylä 2007

Sanomalehtiartikkelit

- Bahovski, Erkki: Pätsi-vaidlus võiks jõuda uuele tasemele. Postimees, 12.8.2004
- Beltadze, Georgi: Mart Helme oma vereliini kohta: Kas Te olete jaburaks läinud?! Postimees, 14.4.2016.
- Beltadze, Georgi: Peaminister Ratas toetab kodakondsuse nullvarianti. Postimees, 23.11.2017.
- An excess of conscience – Estonia is right and Amnesty is wrong, The Economist, 14.12.2006
- Integrast. Eesti Ekspress, 17.7.2009.
- Eesti Päevaleht: Toompea ründaja suri Moldaavias, 13.5.2011.
- Erelt, Pekka: Esimene president. Eesti Ekspress, 21.9.2006.
- Erelt, Pekka: Venelased Eesti riiki loomas ja kaitsmas. Eesti Ekspress, 4.5.2016.
- Erilaid, Tõnis: Kuidas Jeltsin ootamatult Tallinna lendas, Õhtulehe blogi, 13.1.2014.
- Erilaid, Tõnis: Kuidas loodi ja mida tahtis Interliikumine? Õhtuleht, 19.6.2016.
- Haud, Jaak ja Raukas, Anto: Vene väed Eestist välja ehk aega võttis, aga asja sai. Maaleht, 18.10.2015
- Hint, Mati: 20. augusti hõivamine, Sirp, 31.8.2001
- Ideoon, Argo: Põhiseaduse rahvahääletus: Eesti otsustas liikuda ajas edasi, mitte tagasi. Postimees, 28.6.2012.
- Об итогах референдума СССР состоявшегося 17 марта 1991 года, 27.3.1991, Izvestija, 3
- Jürgen, Madis: Narva mnt 5 in memoriam, Eesti Ekspress, 28.8.2002.
- Jürgen, Madis: Vabadusvõitleja ja KGB uurija kohtumine 25 aastat hiljem. Eesti Ekspress, 26.9.2013.
- Kallas, Toivo: Kardetud päev - 24. veebruar 1988, Sirp, 24.1.2003.
- Kangro, Karin: Põhiseaduse Assamblee liikmete klubi hakkab juhtima Jüri Adams, Postimees 15.2.2013.
- Kerge, Rainer: Sundüürnikud: Riigi hooletus tõi tüli majja, Õhtuleht, 9.7.2004.
- Kusma, Elis: Ignar Fjuk: Savisaar ei ole Keskerakonna esimees juba ammu, Õhtuleht, 4.11.2016.
- Made, Tiit: N. Liidu tunnustamise peen anatoomia ehk kuidas Eesti rahvasaadikud okupandilt iseseisvuse kätte said, Eesti Päevaleht, 6.9.2016.
- Muuli, Kalle: Arnold Rüütli sirge selg, Postimees, 23.10. 2013
- Muuli, Kalle: Määrav on rahva tahe. Postimees, 13.9.2014.
- Niitra, Sirje: Arvi Hamburg: Poliitikutel meeldib energeetikat kiruda. Ärileht, 5.4.1997
- Nõmm, Jüri: Rahvarinde, partei ja koalitsiooni esimene võit. Rahvarinde Teataja, 24.11.1988
- Pakats, Maarja: ENSV majandus arenes „rahva heaoluks” ja kapitalismile koha kättenäitamiseks. Eesti Päevaleht, 27.1.2017.
- Postimees, 19.2.1996.
- BNS: Wikileaks: Austraalia arvestas Balti okupatsiooni tunnustades häältega. Postimees, 14.4.2013.
- Raba, Rannar: Martin Helme: Marina Kaljuranna põhiprobleem on see, et ta on venelane. Saka-la, 14.4.2016.
- Ranne, Raul: Mart Helme: Ma ei häbene sugugi, et minus on vene verd. Eesti Päevaleht (Laupäevaleht), 29.4.2017
- Ruutsoo, Rein: 20 aastat ühest avantüürist. Kesknädal, 3.1.2010. Majanduskomisjon arutab kollektiivset pöördumist omandireformi asjus”, Pealinn, 10.1.2017.
- Sulbi, Raul: Kalabugin: Rahvarinde juhtkond reetis koostöö, Postimees, 10.3.2010.
- Tamme, Jürgen: Läti meenutab iseseisvuse eest langenuid, Postimees, 12.1.2011.
- Valge, Jaak: Kommunistlikud revolutsionäärid ja 1934. aasta riigipööre Eestis. Postimees, 20.6.2007.
- Valge, Jaak: Eesti aeg – kas kuldajastu või Vaeste-Patuste alev? Eesti Päevaleht, 16.2.2013.

Varju, Peep: Postimehe komnoorte uus Eesti ajalugu, Kultuur & Elu 4/2007, 10.
 Bush, after delay grants Baltic States formal recognition, Washington Post, 3.9.1991.
 Jevgeni Kogan ja Interliikumine. Õhtuleht, 19. oktoober 1999.
 Vanim eestlane suri kodakondsuseta, Õhtuleht, 22. 2.2008.
Õunmaa, Oliver; Lepassalu, Virko: BORISS JELTSIN: Vaen Baltimaade vastu on vaen ka Venemaa vastu!, Pealinn 13.1.2016.
Väljas, Vaino: Juhatasime ka teistele suveräänsusdeklaratsiooniga teeotsa kätte”, (Vaino Väljaksen haastattelu). Maaleht, 13.11.2008
Vahtre, Lauri: Kas te soovite elada või surra?, Postimees, 3.3.2006.
Viivik, Allar: Toompead rünnatakse! Kordan: Toompead rünnatakse!, Õhtuleht 14.5.2005.
Vilgats, Kalev: Sündmused Vilniuses ja Riias määrasid NSV Liidu saatuse, Pärnu Postimees, 13.1.2011.
Zirnask, Villu: EVP-de kurss ja poliitika. Ärileht, 24.9.1997.

Verkon tietopalvelut ja Viron valtion verkkosivut

Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu (TLÜAR) VEPER välisest isikud.
 (Ulkovirolaisten tietokanta)

<http://isik.tlulib.ee/index.php?m=>

Meie parlament ja aeg, Eesti Rahvusraamatukogu 2008. (Viron kansalliskirjaston Viro 90 v.-näyttely)

<https://www.nlib.ee/html/expo/p90/p90-0.html>

ENSV Ülemnõukogu / EV Ülemnõukogu / Põhiseadu Assamblee / Riigikogu ajalugu.

(Riigikogun historia)

<https://www.riigikogu.ee/tutvustus-ja-ajalugu/riigikogu-ajalugu/>

Varasemad valitsused. (Eesti Vabariigi valitsus: Viron tasavallan hallitukset kautta-aikain)

<https://valitsus.ee/et/valitsus/varasemad-valitsused/>

Eesti Vabariigi Põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Kirjastus Juura, Talinna 2012.

http://www.pohiseadus.ee/public/EVPS_kommeteeritud_valjaanne_2012.pdf

Viron arkistotietokanta (AIS)

<http://ais.ra.ee/index.php>

EV Riigikogu liikmed, 5.5.2017. (Riigikogun jäsenet)

<https://www.riigikogu.ee/riigikogu/koosseis/riigikogu-liikmed/>

Diplomaatiliste suhete (taas)kehtestamise kronoloogia (Viron diplomaattisten suhteiden palauttaminen)

<http://www.vm.ee/et/tegevused-eesmargid/diplomaatiliste-suhete-taaskehtestamise-kronoloogia>

Eesti kahepoolsed suhted (Viron kahdenväliset diplomaattiset suhteet)

<http://www.vm.ee/et/riigid/kahepoolsed-suhted>

Viron kotimainen ja ulkomaalainen väestö, Viron tilastokeskus (Eesti Statistikaamet)

<http://pub.stat.ee/px->

web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/06Pelisus_ja_ranne/05Polis_ja_valis_rahvastik/05Polis_ja_valis_rahvastik.asp

Eesti Keele Instituut: Eesti keele seletav sõnaraamat (viron kielen selittävä sanakirja)
<https://www.eki.ee/dict/ekss/>

Eesti Keele Instituut: Eesti sünonüümsõnastik (viron synonymisanasto)
<http://www.eki.ee/dict/sys/index.cgi?Q=&F=M&C06=en>

Viron siseministeriõn kansalaisuus- ja asukastiedot 1.1.2016. (PDF)
https://web.archive.org/web/20131104113323/http://estonia.eu/render_pdf.php?qt=about-estonia/society/citizenship

Yhdistyneen kuningaskunnan naturalisoitujen kansalaisten tilastotietokanta
<http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/naturalisation-as-a-british-citizen-concepts-and-trends/>

Puheet

Hamburg, Arvi: Insener kui kultuurikandja, itsenäisyyspäivän puhe, Tallinna tehnillinen yliopisto. 4.3.2013

Vabariigi Presidendi Uusaastaläkitus 31. detsembril 1993. Vabariigi Presidendi Kantslei, 31. joulukuuta 1993.

Vabariigi President põhiseaduse 10. aastapäevale pühendatud aktusel 28. juunil 2002, Vabariigi Presidendi Kantslei, 28.6.2002.

Uutisartikkelit

Delfi.ee (asiasana Täna 25 aastat tagasi)

Paparato: Kas vaiksem kui varem? Edgar Savisaare sünnipäevapeole saabus küll lähim sõpruskond, ent puudu jäi vanadest võitluskaaslastest, Delfi Publik. 31.5.2016.

Erilaid, Tõnis: Kuidas lahkus kurikuulus Karl Vaino, Õhtulehe blogi, 16.6.2014.

Eesti lugu. Maria - naine kindrali kõrval. Saade Maria Laidonerist. Vikerraadio, ERR. 23.6.2016

Eesti Rahvusringhääling: Täna möödub 20 aastat taasiseseisvumisest, (toim. Oliver Kahu), 20. elokuuta 2011.

Eesti Vabariigi Välisministeerium: Eesti 20 aastat pärast taasiseseisvumist, 20. elokuuta 2011.

Himma, Marju, Mis on rahvusteadused?, ERR, 4.12.2014.

Ilves, Kaie: Andres Ammas: Riigikogu võiks ülemnõukogu käest õppida. Lääne Elu, 18.8.2016

Koorits, Vahur: Ratas: ma ei toeta mitte üheski võtmes kodakondsuse nullvarianti. Delfi, 25.1.2017.

Kotus: Virolaiset nimet suomen kielessä, Suomen kielen lautakunnan suositus 2004..

Kuul, Marek: Valitsus moodustab omandireformist tekkinud probleemidega tegeleva komisjoni, Eesti Rahvusringhääling, 25.1.2017.

Möller, M: Meenutusi: 20 aastat kolhoosikorra lõpetamisest Mäksa vallas, Delfi Eesti Elu 5.6.2013.

Suurkask, Heiki: Konstantin Päts – mees, kes andis meile Eesti riigi ja mees, kes murdi koos riigiga? Delfi Forte, 23.2.2014.

Suurkask, Heiki: Nelja aastaga iseseisvaks: 1988 – konflikt Tartus, Isamaalised laulud, ERSP ja

Rahvainne. Delfi Forte, 13. elokuuta 2016.

Savisaar loobus, Äripäev, 4.11.2016.

Akateemiset artikkelit

Grönholm, Pertti: Historia Viron valtiojohdon retoriikassa. Idäntutkimus 5/2011, 43.

Hallik, Klara: Kodakondsus – Kas integratsiooni eeldus või tulemus?, Integratsiooni Sihtasutus 2000.

Järlik, Rein: Eesti valikud, Riigikogu Toimetised. nr 18, joulukuu 2008, 152–158.

Koskeniemi, Martti: The Wonderful Artificiality of States. Teoksessa The ASIL Proceedings of the 88th Annual Meeting April 6-9, 1994. 22-29

Kass, Kaarel: Detsembris möödub 20 aastat N Liidu lõplikust lagunemisest, mis ei toimunud nii vägivaltatult kui üldiselt arvatakse. Diplomaatia, nro 100, joulukuu 2011.

Kippar, Pille: Küüditamise lood: Siber 1941. Mäetagused, nro 27, Eesti Kirjandusmuuseum, Folkloristika osakond, Tartto 2004, 188.

Leppik, Kadi: Kinnisvara, Eesti Statistika kvartalikiri, 4/2012.

Märtson, Tõnis: Balti riikide annekteerimise tunnustamine. Ajalooline ajakiri, 1/2011, 75

Ruutsoo, Rein: Mälu paigad ja valged laigud: ajaloo uurimise taastumine Eestis 1985-1990. Teoksessa Toomla, Rein: Mitte-eestlaste ühiskondlik-poliitiline aktiivsus ja osalemine. Tarton yliopisto, valtiotieteiden laitos, 2010

Valge, Jaak: Kuidas periodiseerida Eesti aega? *Tuna*, 1/2004.

Valge, Jaak; Raudsepp, Anu: Immigratsioon Eestisse pärast Teist maailmasõda. Colonisation and Decolonisation in National History Cultures and Memory Politics in European Perspective-projektin (Codec) materiaalit historianopettajalle, 2016.

Vihalemm, Rein: Teaduse uuringud: eesmärgid ja meetodid. Tartu Ülikooli Kirjastus 2007.

Visek, Richard C.: Creating the Ethnic Electorate through Legal Restorationism: Citizenship Rights in Estonia. Harvard International Law Journal, vol. 38, nro 2, kevät 1997.

